

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 103

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 316.42(043)
С54

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання
до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України
і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Туленков Микола Васильович**, доктор соціологічних наук, професор (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 11 від 26.06.2024 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (054 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

Л. І. ВЕРХОВОД

СУСПІЛЬНА КРИЗА: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ
ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....8

В. В. ГЛАДКИХ

ТРІКСТЕРИ ТА ТРІКСТЕРІАДИ В ПОЛІТИЦІ.
ЧАСТИНА 3. ДОНАЛЬД ТРАМП І ТРАМПІЗМ:
МІФОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ.....16

Т. Г. КАМЕНСЬКА

ІНТЕРАКТИВНІ СИМВОЛИ ОБМАНУ ТА ІМІТАЦІЙНОЇ
ПОВЕДІНКИ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДРАМАТУРГІЇ
Е. ГОФФМАНА.....28

Yu. V. ROMANENKO

RECURSION OF VISUAL MARKERS IN IDENTIFICATION
OF IDENTITIES AS A PROBLEM OF VISUAL OBSERVATION.
TO THE PROBLEM STATEMENT.....39

О. А. ХОМЕРІКІ

ОБРАЗИ, СИМВОЛИ ТА АРХЕТИПИ:
СПРОБА ЮНГІАНСЬКОЇ ТА СИМВОЛІЧНО-
ІНТЕРАКЦІОНІСТСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ.....53

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

М. М. АЛЬОХІН

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЯК ПРОЦЕДУРА ВХОДУ
НА УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК ПРИВАТНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ.....62

<i>М. Н. СНИН, Л. В. БЕНЕДИСЮК</i> КОНФЛІКТОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ВПО В УКРАЇНІ	76
<i>Н. В. ПОГАРСЬКА, Д. Ю. СОЛОШЕНКО</i> КУЛЬТУРА ВІДМІНИ ЯК МЕДІА ЯВИЩЕ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	88
<i>О. Ф. СТАДНІК, О. Ф. ВАНЮШИНА</i> РЕКОНСТРУКЦІЯ НОРМАТИВНОГО ТІЛА ЧЕРЕЗ БІОНІЧНІ ПРОТЕЗИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВИХ ТРАВМ І ГЕРОЇЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	95

CONTENTS

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Verkhovod L. I.

SOCIAL CRISIS: CONCEPTUALIZATION
AND METHODOLOGICAL RESEARCH PERSPECTIVES.....8

Gladkyh V. V.

TRICKSTERS AND TRICKSTERIADS IN POLITICS. PART 3.
DONALD TRUMP AND TRUMPISM: MYTHOLOGICAL
AND POLITICAL PARALLELS.....16

Kamenska T. H.

INTERACTIVE SYMBOLS OF DECEPTION AND IMITATION
BEHAVIOR IN I. HOFFMANN'S THEORY OF SOCIAL
DRAMATURGY.....28

Yu. V. ROMANENKO

RECURSION OF VISUAL MARKERS IN IDENTIFICATION
OF IDENTITIES AS A PROBLEM OF VISUAL OBSERVATION.
TO THE PROBLEM STATEMENT.....39

Khomeriki O. A.

IMAGES, SYMBOLS AND ARCHETYPES:
AN ATTEMPT AT JUNGIAN
AND SYMBOLIC-INTERACTIONIST REFLECTION.....53

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Alokhin M. M.

LICENSING AS PROCEDURE OF ACCESSING PRIVATE
SECONDARY EDUCATION MARKET:
FROM THE BEGINNINGS TO THE PRESENT.....62

Yenin M. N., Benedysiuk L. V.
CONFLICTOLOGY COMPONENT OF PROBLEMS
ADAPTATIONS AND INTEGRATIONS OF IDPS IN UKRAINE...76

Pogarska N. V., Soloshenko D. Yu.
THE CULTURE OF CANCELLATION AS A MEDIA
PHENOMENON IN THE CONDITIONS OF WAR..... 88

Stadnik O. F., Vaniushyna O. F.
RECONSTRUCTION OF THE NORMAL BODY THROUGH
BIONIC PROSTHESES: SOCIO-CULTURAL ANALYSIS
OF MILITARY INJURIES AND HEROISM
IN UKRAINIAN SOCIETY..... 95

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.3-044.372:303.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.1>

Л. І. ВЕРХОВОД

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри філософії та соціології

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

СУСПІЛЬНА КРИЗА: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглядається проблема кризи крізь призму соціологічного підходу. Встановлено, що у суспільстві існує запит на дослідження даної тематики. Світ стоїть на порозі нових викликів, спричинених економічними, політичними та соціальними факторами. Показано, що за таких умов криза стає важливою складовою суспільного життя. Без неї немислимий розвиток соціального цілого. Вона одночасно – і показником протиріч, і механізм їх розв'язання.

Встановлено, що предметом наукових роздумів криза стає наприкінці XIX ст. XX ст. з його потрясіннями виступив каталізатором цього процесу.

Доведено, що суспільна криза тлумачиться як певний стан, зумовлений чинниками економічного, політичного, соціального характеру. Вона не обов'язково пов'язана лише з деструктивними явищами, бо, як правило, завершується переходом на новий виток розвитку. З огляду на виклики сучасності, відсутність теорій, які б пояснювали механізми виникнення та подолання суспільної кризи, може загрожувати глобальною катастрофою для всього живого.

Показано, що перевагою соціологічного підходу до вивчення суспільної кризи є можливість комплексного дослідження даної проблеми з урахуванням різних рівнів аналізу (макро-, мезо-, мікро-). Підкреслено необхідність створення спеціальної галузі знання – кризології, яка б не тільки вивчала кризи, а й розробляла алгоритми їх розв'язання.

Запропоновано у якості теоретичного підґрунтя дослідження кризи інтегративну теорію, сформульовану Л. Бевзенко. Вона поєднує макро- (парадигма складності), мезо- (мережевий підхід) та мікро (практична парадигма) рівень соціальної реальності. Це дозволить комплексно осягнути проблему та встановити причини та механізми розвитку суспільної кризи. Отримані знання свою чергу стануть основою для практичної роботи соціальних менеджерів з мінімізації негативних впливів суспільної кризи на соціальну систему.

Ключові слова: суспільна криза, дисфункція, соціальна система, інтегративна теорія, парадигма складності, мережевий підхід, практична парадигма.

Постановка проблеми. Криза є невід’ємним супутником життя людства. Не випадково її рефлексія здійснюється в рамках різних наук. Дослідники підкреслюють, що криза може мати стосунок до окремо взятої особистості (життєві кризи), сфери суспільства (економічна криза, політична криза) чи суспільства в цілому (суспільна криза).

Актуалізація наукового дискурсу на тему кризи спостерігається десь з кінця XIX ст., коли за допомогою даного поняття все частіше описують стани цивілізацій та культур [1, с. 153]. XX та XXI ст. зі своїми соціальними потрясіннями актуалізують інтерес до даної проблематики. Революції, війни та епідемії періодично спалахують в різних частинах Землі, набуваючи статусу локального або світового явища. Економічна криза взагалі стала характеристикою капіталістичної системи. Існує навіть думка, що вони не можуть існувати одне без одного як бутерброд та масло. Вчені підкреслюють перманентний характер кризи капіталізму.

Останнім часом в науковому та суспільному дискурсі згадуються поняття енергетичної кризи, безпекової кризи, кризи духовності, кризи довіри, екологічної кризи тощо. В повсякденному розумінні вони набувають негативного контексту. Разом з тим звернення до витоків даного поняття дозволяє зрозуміти, що криза завжди передує новому етапу у функціонуванні системи. Незважаючи на популярність даного терміну в науковому та суспільному дискурсі, на сьогодні не існує її чіткого визначення, не окреслені концептуальні засади її дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні типи кризи є складовою проблемного поля таких наук як філософія, економіка, соціологія, психологія. Дослідженням даної проблеми з позиції філософії займаються В. Павлов, Савельєва М. Ю., Суходуб Т. Д., Іванов Є., Стокалич І. Соціологічне осмислення суспільної кризи стало предметом аналізу в роботах В. Бакірова, І. Кононова та ін. Загальнометодологічними питаннями пізнання соціальної дійсності займається Л. Бевзенко. Концептуальним засадам дослідження суспільної кризи приділяється недостатня увага з боку соціологічної спільноти, хоча такий запит вже давно сформовано у суспільстві.

В рамках даної статті ми маємо на меті окреслити методологічні перспективи дослідження кризи з позиції соціологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. У перекладі з давньогрецької слово «криза» означає (крім таких значень як «вирок», «рішення», «результат») ще й «перехід», а в китайській мові «криза» тлумачиться не тільки в значенні «проблеми», «небезпеки», а й «можливості» [1, с. 153]. На сучасному етапі даний термін широко використовується. Його тлумачення є доволі широким та часто розмитим.

Поняття «криза» найчастіше пов’язують з системою та її дисфункцією. Разом з тим даний термін не обов’язково має негативний контекст. У науковій літературі виокремлюють наступні інтерпретації поняття «криза» [2, с. 105–106]:

- Криза як руйнівна сила, яка загрожує існуванню системи;

- Криза як руйнівна сила, яка призводить до подальшого розвитку та переходу на інший якісно новий етап існування системи;
- Криза як порушенням рівноваги у системі.

Отже, криза так чи інакше спричиняє зміни у системі будь-якого стибу. Вони можуть мати як негативний, так і позитивний результат. Момент кризи потребує особливої уваги, бо характеризується невизначеністю, хаосом та туманністю перспектив. Він випробовує життєздатність та тестує запас міцності системи.

Незважаючи на те, що кризи завжди періодично з'являлися в історії людства, предметом спеціального дослідження вони стали відносно недавно. Це пов'язано з тим, що довгий час криза асоціювалась з чимось аномальним, руйнівним та небезпечним. В. Павлов, М. Савельєва, Т. Суходуб відзначають, що «поступово в соціумі прийшло усвідомлення необхідності осмислення кризи як хоч і незвичного, «неприємного», значною мірою аномального прояву дійсності, та все ж її складової. Більше того, в кризі почали шукати позитивні моменти, використання яких дозволяє вийти за межі традиційності, усталеності в бутті людей» [3, с. 16].

На сучасному етапі криза є міждисциплінарною проблемою. Узагальнюючи напрацювання в різних галузях знання, можна виокремити декілька актуальних аспектів її дослідження [2, с. 106]:

- Розробка понятійно-категоріального апарату під потреби наукового дослідження, зокрема уточнення змісту понять «криза», «кризове явище», «кризовий стан», «кризова ситуація»;
- Обґрунтування класифікації криз, у тому числі із зазначенням тих, що загрожують життєдіяльності системи;
- Моделювання розвитку криз у різних сферах суспільного життя чи галузях господарства;
- Налагодження кризових комунікацій та прийняття рішень у кризових умовах;
- Вироблення державної політики та стратегії кризового реагування;

– Напрацювання способів попередження криз або зведення до мінімуму їх негативного впливу на різні сфери та суспільство в цілому.

Незважаючи на те, що окреслена проблема поступово стає вагомим складовою наукового дискурсу, ще не доводиться говорити про повноту знань у даній галузі. Суспільство постійно змінюється. В даному контексті доречно згадати метафору З. Баумана про плинну сучасність. Зміни відбуваються настільки швидко, що наукова спільнота не завжди оперативно здатна відповідати на нові виклики. Особливо гостро це відчувається в момент кризи соціальної системи. XXI століття окреслило низку питань в контексті нашої теми, над вирішенням яких доведеться працювати найближчим часом. Мова йде про «періодичні кризи в економіці, що мають не тільки локальний, а й глобальний характер; могутні кризи в банківській сфері; кризові явища в міжнародній політиці, пов'язані з свідомим ігноруванням норм міжнародного права; екологічні потрясіння і катастрофи; масові епідемії тощо» [3, с. 18].

Виникнення кризи у суспільному житті завжди є викликом для соціальних наук. Дослідники постають перед необхідністю знайти відповіді на питання про її витоки, причини, наслідки та шляхи подолання. Виникає потреба впровадження соціальних технологій, які б дозволили вивести суспільство на принципово новий етап розвитку з мінімальними потрясіннями.

Криза є однією із ключових тем в суспільстві постмодерну. Після відносної стабільності 60-х рр. ХХ ст. світ знову вибухає. Не випадково в філософії та соціології постмодерну звертаються до теорії хаосу. Згодом вона стає однією із провідних ідей. Л. Бевзенко зазначає, що така методологічна установка в західній науковій літературі отримала назву теорії складності; ключовими поняттями, на які спирався дискурс складності, були «хаос», «порядок з хаосу», «всередині хаосу», «поза контролем», «непередбачуваність», «випадковість», «дисипація – розсіювання» [4].

Тема кризи, безумовно, стає складовою соціально-філософського теоретизування. «Співвідношення природного і соціального, особливостей культурно-цивілізаційного поступу, розуміння смислів історії, можливостей прогресу, взаємини людини і техніки, технологічні можливості... питання комунікативного розуміння суспільного буття, громадського самовизначення людини у взаємовідносинах з іншими людьми, розуміння Іншого, як правило, розглядаються в контексті кризи» [1, с. 154].

Соціологи не залишаються осторонь даної проблематики. Вони вивчають суспільство, виявляють його проблеми та намагаються встановити їх витоки. Отримана інформація дозволяє прийняти ефективні управлінські рішення. Цілком закономірно, що в кризові періоди розвитку сучасного людства запити до соціології збільшуються. Означеної проблеми так чи інакше торкаються вчені зі світовим ім'ям – З. Бауман, У. Бек, П. Штомпка, Ф. Фукуяма, Н. Луман та ін. Вони були впевненими, що криза є чимось перехідним, таким, яке можливо подолати досягти стійкого розвитку, проте сьогодні такої впевненості стає все менше [4].

Незважаючи на величезну роль суспільних наук у вивченні кризи, В. Бакіров зазначає, що наразі даний термін не отримав серйозної теоретичної та емпіричної інтерпретації [5, с. 17]. І. Кононов підкреслює відсутність соціологічної теорії кризи та наголошує на необхідності створення кризології на кшталт конфліктології, яка б не лише пояснювала кризи, а й дозволяла б ними практично керувати [6, с. 40]. На сучасному етапі окреслені тези набувають надзвичайної актуальності.

Найголовніший запит до соціологічної науки полягає у визначенні перспектив (або умов, або шляхів) подолання суспільної кризи на основі її всебічного аналізу. Він починається з наповнення змістом ключових понять. Що таке суспільна криза? І Кононов пропонує наступне визначення: це «стан суспільного життя в цілому або окремих його сфер, коли пануючими стають дисфункціональні явища»

[6, с. 40]. Каталізатором цього процесу можуть бути причини економічного, соціального, політичного або культурного характеру.

С. Іванов [7] робить короткий огляд різних підходів до вивчення кризи. На основі цього аналізу можна виокремити декілька важливих її характеристик:

1. Некерованість кризи: важко спрогнозувати її виникнення та наслідки.

2. Криза передбачає можливість вибору шляхів розвитку. Вона стає точкою біфуркації, а подальший поступ суспільства зумовлюється множиною факторів, на які соціальні суб'єкти мають обмежений вплив.

3. Криза як оновлення системи: вона є перехідним етапом, зумовлює зміни у суспільстві як негативного, так і позитивного характеру.

4. Криза може протікати з різними мірами гостроти та відрізнитися масштабами (локальний – глобальний).

5. Криза описується в категоріях несподіваності, загрози, дефіциту, дисбалансу тощо.

6. Криза має реляційну природу та співвідноситься з певним ідеальним станом рівноваги.

7. Криза є невід'ємною складовою ситуації напружених бойових дій.

8. Будь-яка криза має рефлексивну складову, бо передбачає її усвідомлення соціальними суб'єктами різного рівня.

Сприймаючи, оцінки та пристосування до кризових умов є ще одним напрямом дослідження. Мова йде не лише про реакцію соціальної системи, а й окремо взятого індивіда. Дослідники приходять до висновку, що в кризові періоди відбувається перехід від суспільного до приватного життя, а коло спілкування згортається до найближчого оточення [8, с.98]. В даному контексті можна згадати і феномен соціальної мімікрії, який досліджують соціологи.

Якими повинні бути теоретичні засади дослідження кризи за умов сучасності? Якщо мова йде про соціальну систему, то в даному випадку провідна роль повинна відводитися соціології. Останнім часом дуже багато говорять про кризу даної науки, її нездатність відрефлексувати соціальну дійсність. Це створює перепону в розумінні реальності та піддає сумніву можливість наукового дослідження кризи, пошук її причин та шляхів подолання. Л. Бевзенко з цього приводу озвучує декілька актуальних питань. Вона пише: «В ситуації глобальної кризи, яка до того ж розвивається дуже швидко, особливого значення набуває питання: які когнітивні моделі використовують менеджери і соціальні технологи, що мають можливість впливати на зазначені глобальні соціокультурні перетворення? І поруч з цим питання, яким є місце соціології як науки в цьому процесі? Чи достатньо просто продовжувати цікаві самі по собі дослідження, чи варто інтенсивніше шукати шляхів інкорпорування результатів цих досліджень в менеджерські практики?» [4]. Таким чином дослідниця актуалізує дискурс про місце і роль соціології в сучасному світі.

Дійсно, сьогодні соціологія знаходиться у певній точці біфуркації. Вона або доведе доцільність свого існування шляхом перегляду методологічних принципів дослідження суспільства з окресленням шляхів застосування отриманих знань для вирішення злободенних проблем, або ж остаточно перетвориться на соціографію з усіма закономірними наслідками цього процесу.

Л. Бевзенко констатує захоплення мікросоціологічними дослідженнями та акцентує на необхідності створення інтегративної теорії [4], яка б дозволила соціальним менеджерам вирішувати суспільні проблеми. Дослідниця не лише ставить низку питань перед соціологічною спільнотою, а й представляє своє бачення нової когнітивної моделі аналізу соціуму.

Л. Бевзенко в інтегративній теорії запропонувала об'єднати три підходи: «1. *Парадигму складності* (complexity theory), на яку покладалася задача моделювати переважно макрорівень соціальної реальності з урахуванням відносин між стабільністю (порядком) та хаотизованістю. 2. *Мережеву парадигму*, яка мала взяти на себе мезорівень соціальної реальності, соціальні взаємодії і ті мережеві структури, що при цьому утворюються. 3. *Практичну парадигму*, яка давала зв'язок структур мезорівня (мережі) з мікрорівнем, а саме практиками повсякденності, індивідуальними габітуальними налаштування на практики» [4]. В даному випадку, мова йде про окреслення теоретико-методологічних засад дослідження соціальних явищ з урахуванням особливостей сучасності.

В інших своїх роботах Л. Бевзенко підкреслює, що парадигма складності поступово займає провідні позиції в західній соціології. Вона навіть показує, як за її допомогою досліджується новий етап у розвитку суспільства, що дістав назву метамодерну [9]. Головною рисою соціуму є співіснування механізмів самоорганізації та організації. При дослідженні криз це є важливим моментом. Л. Бевзенко зазначає: «В тій адаптації головних положень парадигми складності до соціальних систем, яка видається нам найбільш влучною, виокремлюються два механізми соціальних змін – організаційний та самоорганізаційний. На відміну від усіх природних систем, в яких діє лише самоорганізація, в систем соціальних основним елементом є людина з її тілесністю, несвідомим (антропологічна складова) та її свідомістю, інтенціональністю, раціональністю й волею (особистісна складова). Першою складовою людина занурена в процеси самоорганізації соціальної системи, друга – стає основою організаційних впливів та корекцій щодо природної самоорганізаційної самоактивності соціальної системи» [9].

Висновки. Без кризи немислимий розвиток соціального цілого. Вона одночасно є і показником протиріччя, і механізмом їх розв'язання. Суспільна криза тлумачиться як певний стан, зумовлений чинниками економічного, політичного, соціального характеру. Її ознакою є поширення дисфункціональних явищ. Вона, як правило, завершується переходом на новий виток розвитку соціальної системи. З огляду на

виклики сучасності, відсутність теорій, які б пояснювали механізми виникнення та подолання суспільної кризи, може загрожувати глобальною катастрофою для всього живого.

Значний евристичним потенціал дослідження кризи має соціологія. Саме в рамках даної науки закладено методологічний каркас вивченням означеної проблеми. Це дозволить отримати знання, які забезпечать стабільність соціальної системи в довгостроковій перспективі. Дуже плідною може бути співпраця соціологів та соціальних менеджерів у цьому напрямку.

Теоретичним підґрунтям дослідження кризи, на нашу думку, може стати інтегративна теорія, сформульована Л. Бевзенко. Вона поєднує макро- (парадигма складності), мезо- (мережевий підхід) та мікро (практична парадигма) рівень соціальної реальності. Це дозволить комплексно осягнути проблему та встановити причини та механізми розвитку суспільних криз. Отримані знання своєю чергою створять підґрунтя для практичної роботи соціальних менеджерів з мінімізації негативних впливів даного явища на соціальну систему. Такий підхід не лише дозволить соціології подолати власну методологічну кризу, а й відкриє перспективи формування спеціальної галузі знання – кризології. Це стає надзвичайно актуальним завданням, бо кризи різного штибу – невід’ємна складова життя сучасного суспільства. Знання їх особливостей, механізмів та причин дозволять сформулювати ефективні алгоритми їх розв’язання.

Список використаної літератури

1. Стокалич І. С. Суспільний ідеал і суспільна криза: аналіз проблематики у філософії ХХ ст. Релігія. Філософія. Культура: матеріали Міждисципл. всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Чернігів, 29 жовтня 2015 р.). Чернігів : ЧНПУ, 2016. 153–156.
2. Комісаров, О. Г., Хитра О. Л. Концептуальні підходи до використання категорії кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. 3. 104-111. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO M=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdduvs_2017_3_15.pdf
3. Павлов В. Л., Савельєва М. Ю., Суходуб Т. Д. Феномен кризи: погляд з позицій філософії. International scientific and practical conference «Political science, philosophy, history and sociology: development areas and trends in Ukraine and EU» Wloclawek, Republic of Poland, October 30–31, 2020. Wloclawek: Izdavnictwo-iba «Baltija Publishing», 2020. 15–18. URL: DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-91-4-4>
4. Bevzenko L. Інтегративні соціологічні теорії та кризовий соціальний менеджмент: на шляху до теоретико-прагматичних синтетичних концепцій. Вісник ХНУ імені ВН Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2018. 40. 36–43. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/11572>
5. Бакіров В. С. Соціетальна криза: проблеми соціологічної концептуалізації. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. 2013. 19. 17–20.

6. Копонов І. Українська криза: причини, форми розгортання та можливі наслідки. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2015. 1122. 39-47. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/1529>

7. Іванов Є. В. Соціально-філософський зміст поняття «криза»: аналіз провідних підходів. Гілея. 2016. 113. 247–251. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=137>

8. Шоріна Т. Г. Феноменологія протестного активізму: ремінісценції «великої відмови». Вісник Національного Авіаційного Університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2018. 27 (1). 97–102. URL: <https://jrm1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/13299>

9. Бевзенко Л. Парадигма складності в соціологічному теоретизуванні та культура метамодерну – контури взаємної легітиматії. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2022. 1. 45–82. URL: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.045>

Verkhovod L. I. Social crisis: conceptualization and methodological research perspectives

The article examines the problem of the crisis through the prism of a sociological approach. It has been established that there is a demand for research on this topic in society. The world is on the threshold of new challenges caused by economic, political and social factors. It is shown that under such conditions the crisis becomes an important component of social life. Without it, the development of the social whole is unthinkable. It is both an indicator of contradictions and a mechanism for their resolution.

It was established that the crisis became the subject of scientific reflection at the end of the 19th century. 20th century with its upheavals of an economic and political nature acted as a catalyst for this process.

It has been proven that a social crisis is interpreted as a certain state caused by factors of an economic, political, and social nature. It is not necessarily connected only with destructive phenomena, because, as a rule, it ends with the transition to a new round of development of the social system. Given the challenges of our time, the lack of theories that would explain the mechanisms of the emergence and overcoming of the social crisis may threaten a global catastrophe for all living things.

It is shown that the advantage of the sociological approach to the study of social crises is the possibility of comprehensive research of this problem taking into account different levels of analysis (macro-, meso-, micro-). The need to create a special field of knowledge – crisisology, which would not only study crises, but also develop algorithms for their resolution, was emphasized.

The integrative theory formulated by L. Bevzenko is proposed as a theoretical basis for the study of the crisis. It combines macro (complexity paradigm), meso (network approach) and micro (practical paradigm) levels of social reality. This will make it possible to comprehensively understand the problem and establish the causes and mechanisms of the development of social crises. The acquired knowledge, in turn, will become the basis for the practical work of social managers to minimize the negative effects of the social crisis on the social system.

Key words: social crisis, dysfunction, social system, integrative theory, complexity paradigm, network approach, practical paradigm.

УДК 316.334.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.2>

В. В. ГЛАДКИХ

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології та політичних наук
факультету міжнародних відносин
Національний авіаційний університет

ТРИКСТЕРИ ТА ТРИКСТЕРІАДИ В ПОЛІТИЦІ. ЧАСТИНА 3. ДОНАЛЬД ТРАМП І ТРАМПІЗМ: МИФОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

В статті розв'язано наукову проблему, сутність якої полягає в дослідженні символічно-поведінкових ознак репрезентації архетипу Локі-Трікстера в публічних комунікаціях Дональда Трампа. Розв'язання проблеми дозволило розкрити особливості архетипу Локі-Трікстера та трікстеріади як сценарію поведінки Дональда Трампа.

В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що аналіз Трампа і трампізму у контексті тіньових культурних течій американського соціального та політичного досвіду дозволяє пояснити їх привабливість як виявів расизму, мізогнії та політичного популізму. Наголошено на тому, що здобуття Трампом відповідної частини електорату та інформаційного простору в американському житті, особливо у наш час дезінформації та штучності, є цілком закономірним. Відзначено, що Трамп в архетипі Локі завойовує послідовників, набирає впливовість і здобуває свою електоральну нішу, а подібності між Гітлером і Трампом, які можна зустріти в окремих публіцистичних та науково-популярних джерелах, містять більше відмінностей, аніж подібностей.

Констатовано, що попри обіцянки Трампа відновити колишню велич Америки через «расову чистоту» і призначення ним цапом-відбувайлом зловтішиної і зрадницької меншості, між двома архетиповими персоналіфікаціями слід зважати на більші та істотніші відмінності. Відзначено і наголошено, що подібності двох політиків полягають в їхній незаперечній психічній владі, якою вони володіють як щодо прихильників, так і щодо опонентів через свій архетиповий медіумізм та відповідну символіку поведінки.

Ключові слова: архетип, символ, образ, трікстер, Локі, трікстеріада, трампізм.

Постановка проблеми. Поставлена в статті проблема пов'язана з дослідженням символічно-поведінкових ознак репрезентації архетипу Локі-Трікстера в публічних комунікаціях Дональда Трампа. В попередніх публікаціях автором здійснено аналіз архетипу Трікстера як образу колективного безсвідомого, який представляє руйнівника ієрархій і повстання нижчих класів проти істеблїшменту. В цій частині

статті продовжено аналіз політичної трікстеріади як специфічного сценарію політичної поведінки Трампа та запропоновано відповідні узагальнення.

Метою статті є аналіз особливостей архетипу Локі-Трікстера та особливостей трікстеріади як сценарію поведінки Дональда Трампа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки автором вже здійснено огляд літературних джерел із представленої в статті тематики в другій частині цієї статті [1, с. 30–40], то повторний аналіз тих самих джерел тут може вважатися недоцільним. Їх можна переглянути у попередній публікації [2–15].

Виклад основного матеріалу. В попередніх статтях вже йшлося про паралелізм між політичною поведінкою Трампа та персонажем скандинавської міфології Локі. Сутність Трікстера в символічно-поведінкових ознаках Локі виявляється у глузуванні над вадами та слабкостями інших богів і вихвалюванні грандіозністю власних непристойних вчинків щодо них. Локі знущається над богинею Фрігг, погрожуючи їй вічним неповерненням Бальдра (*вбитого ним сина Фрігги – В. Г.*) В промові Локі переважає модальність зловтішної іронії та позірної самокритики, а для посилення впливовості він часто послуговується подвійними запереченнями як риторичними фігурами. Він доводить до люті зібрання асів (*скандинавських демонів – В. Г.*), які, у відповідь на його образи, починають звинувачувати його у відвертій зухвалій брехні. Так, богиня Фрейя стигматизує Локі як божевільного брехуна, погрожуючи йому колективною помстою від розгніваних богів і натякаючи на «бїду» та навернення в «похмурий настрій» опісля акту реституції божої честі. Хеймдал (один з асів, охоронець богів та світового дерева Ігдрасіль) приписує Локі божевільля від вживання пива, наголошуючи на його зухвалості, відсутності поваги та глузуванні [4, с. 79–80].

Лайливість та навіженість асів скандинавського пантеону свідчать про те, що вони самі себе перетворили на комічно-сатиричних персонажів. Сам же Локі як трікстер послуговується чорним гумором задля нагадування асам про своє вовче прабатьківство і свою спорідненість з вовком Фенріром.

Самовдоволеність Локі адресується могутнішому Тюру, з якого Локі глузує у зв'язку з згадкою про втрату кінцівки, відгризеної Фенріром [4, с. 83]. Добивання Тюра вбивчим аргументом не лише останньому жодних шансів на контраргументи, опісля того, як Локі повідомляє йому про адюльтер з його (Тюра) дружиною та народження від неї бастарда, доповнюючи вбивчий аргумент низкою доданків-докорів Тюру у зв'язку з його нерішучістю та незломистістю, в чому цинізм Локі виявляється послідовно і згубно [Там же]. Саркастичні гіперболізації Локі щодо пантеону-пандемоніуму є наскірізними, оскільки об'єктами його глузування стають всі боги-демони, які отримують від Локі словесні ляпаси через їх неспроможність до миттєвої відплати.

Локі не цурається також і хвастощів, найпоширенішого прийому міфологічної гіперболізації, вихваляючись своїм вчинком вбивства видри та лосося «одним ударом» [4, с. 83–84].

Водночас Локі чудово розуміє нещадність кари за свої витівки і бачить картини Регнарека з власною загибеллю та загибеллю своїх нащадків. В цих видіннях на полі Вігрід, де відбудеться остання битва, зійдуться в смертельній баталії вовк Фенрір, світовий змій, Локі, воїни Хель, велетень Хрлом. Після битв між протиборчими богами і чудовиськами, загибелі Одіна, Тора і самого Локі велетень Сурт своїм вогнем спалить увесь світ. І в знанні про всі ці обставини криється глузування Локі не над іншими богами чи людьми, а більше над самим собою. Природа трикстера в особі Локі виявляється ще й у тому, що він висміює не тільки вади інших богів, а й нагадує свої власні непристойні події щодо них [4, с. 86].

Засобом досягнення електорального успіху Трампа є визнання того, що ми маємо справу не зі звичайною людиною, яка зв'язувала б себе моральними умовностями пристойності, оскільки Дональд Трамп є персоніфікацією скандинавського бога Локі. У багатьох політичних оглядачів та аналітиків виникає риторичне питання про безкарність Трампа через його лайливість, глузування з сильних світу цього, насмішки та саркастичні заяви на адресу інвалідів і жертв тортур, інцестуозні фантазії. Звісно, йдеться про певний тип політичного шахрайства.

В аналітичній психології Юнга ірраціональність сучасних людей пояснювалася їх неспроможністю прийняти реальність будь-яких проявів колективного безсвідомого, що проблематизує їх існування. Ідеї щодо одержимості мас колективним безсвідомим не зазнали жодної дезактуалізації. Навпаки, вони набули поширення в наш одержимий технологіями час. Чим наполегливішим є факт відкидання людьми впливу невидимих сил, тобто, безсвідомих імпульсів, на їхню власну поведінку, тим більшу владу виявляють ці сили щодо суспільства.

Юнг досліджує вотанізм як специфічну одержимість німецьтва загалом і Гітлера як нацистського лідера архетипом Одіна, який, за словами Юнга, зазнав пробудження. Сам Одін прокинувся не випадково, а сама активація безсвідомих сил відбулася під впливом тиску обставин, з якими зіткнулася Німеччина періоду Веймарської республіки. В есе «Вотан» Юнг стверджував, що Вотан був «німецькою даністю першорядної важливості, справжнім виразом і неперевершеним усобленням фундаментальної якості, яка є характерною для німців» [8, с. 203–218].

Вотана як засадничу характеристику німецької душі, ірраціональний, психічний чинник, Юнг порівнює з циклоном високого тиску, оскільки саме в Німеччині симптоми одержимості цим архетипом, на думку Юнга, були очевидними. Автор перераховує складники цієї симптоматики: «випинання німецької (арійської) раси, акцент на кров і землю, народні звичаї, повернені до життя, Вагалауські (Wagalawei)

пісні, політ валькірій, образ пророка Ісуса у вигляді білявого та блакитноокого героя, грецька мати Святого Павла, диявол як міжнародний Ельберіх єврейського чи масонського сорту, нордична Аврора Борейс як світоч цивілізації та зневага до нижчих, середземноморських рас» [8, с. 203–218].

Все це, як вважає Юнг, є обов'язкові частини сценарію, який зазнає розгортання і означає вступ Бога у «володіння» німцями та наповнення німецького суспільства «могутнім вітром». Автор проводить паралель між захопленням влади Гітлером і появою в пресі карикатури триумфуючого берсерка, який виривається зі своїх кайданів [8, с. 203–218].

Буревієм США, подібно до вотанізму в Німеччині, став трампізм, який виринув із одержимістю ненависті мас до консервативних еліт. Зрозуміло, що за рівнем невизначеності (масове безробіття, особливо військових, стрімке знецінення марки та ін.) ситуація 30-х р. ХХ ст. в Німеччині була більш стресовою порівняно з США 2016 року. Америка страждала від довгої та обтяжливої війни, і справи у багатьох американців йшли досить погано. Важкі економічні обставини змогли спричинити ірраціональні та деструктивні імпульси у широких верств громадськості, окрім небагатьох щасливчиків, яким вдалося уникнути втрати роботи, виселення, кризи в галузі охорони здоров'я чи будь-яких інших потенційно руйнівних для життя подій восьмирічної депресії.

Також йдеться про кризу образу американської мужності – білого протестанта з середнього класу. Чоловіки, які представляли індустріат та саларіат, додатково стикнулися з наслідками вільної торгівлі, глобалізації та революцій у галузі технологій, комп'ютерів та роботів. Сукупно зазначені процеси призвели до втрати робочих місць, скорочення числа робочих місць з повною зайнятістю, зростання кількості працівників з контрактною трудовою діяльністю та з обмеженими пільгами і обмеженими перспективами висхідної мобільності. Глобалізація не лише сприяла переміщенню частини робочих місць на підприємствах за кордон, але і створила додаткову конкуренцію американцям за рахунок приваблення талановитих іммігрантів до Америки.

Популярність Трампа і поширення трампізму не можна було б уявити за відсутності низки політичних обставин, які також сприяли порушенню самоідентифікації білих американських чоловіків в аспекті їх спроможності контролювати власне життя і життя своїх родин, захищати свою оселю, дружин та дітей. Опісля подій 11 вересня відбулося загострене усвідомлення нездатності побудувати демократію та/або перемогти ворогів, виникли сумніви в американській винятковості.

Проблеми внутрішньої безпеки породжують невпевненість у здатності американців захистити будинок та родину як осередок затишку. До складу Верховного суду, який раніше включав лише білих протестантів, увійшло три жінки, один чорношкірий чоловік, одна пуерториканка, п'ять католиків та три євреї. Обрання та переобрання Барака Обами у 2008-2012 році підтвердили думку про занепад статусу

білого чоловіка. Становище для окремих груп жінок і меншин покращилося, тоді як економічні можливості, особливо для чоловіків із робітничого класу, знизилися.

Хоча одна частина американців усвідомлювала початок перехідного періоду, інша частина оцінювала його наслідки як руйнівні, а сама ситуація здавалася їм пасткою. Політики-маніпулятори на кшталт Трампа увійшли в електоральний простір на тлі посилення ресентименту щодо сильних і заможних світу цього. Саме тому трампізм став ідеологією повстання бога-блязня проти богів володарів, Локі-Трампа проти богів американського істеблішменту.

Трамп визначає себе як аутсайдер та борець із сильними і заможними, представляючи одного із сильних та заможних. Він уособлює архетип Локі-насмішника і бога-саркастика щодо політичного пантеону США. Як і Трікстер-насмішник, він не дотичний до існуючих негараздів, створених недолугими сильними. Але він позиціонує себе як того, хто боротиметься з персоніфікованими носіями зла (мусульманами, мексиканцями, китайцями та корупцією всередині апарату влади). За наявності реальних проблем (напр., втрата робочих місць у промисловості чи скорочення можливостей кар'єрного зростання), Трамп-Трікстер пропонує їх символічне розв'язання.

Ставлення до Трампа з боку висміюваного ним політичного пантеону було першопочатково несерйозним. Політичні аналітики та консерватори сприйняли кандидатуру Трампа як рекламні технології шоумена та клоуна. Життєва траєкторія Трампа давала такі підстави, оскільки він був актором ринку нерухомості і накопичив свій капітал за рахунок лихварства та інвестицій в активи, функціонування яких не збільшує додану вартість і не сприяє створенню робочих місць для економіки. Трамп працював хедлайнером реаліті-шоу «Учень», де відбувався тренінг навичок виробничої соціалізації та адаптації новоприбулих працівників. Також Трамп був власником та керівником конкурсів «Міс Всесвіт», на яких виявлялися його сексистські мобінгові схильності щодо учасниць конкурсу.

Трамп майстерно послуговався політичними перформансами, перетворюючи електоральні мітинги на шоу. Його послідовники та прихильники приймали і приймають участь у цих видовищах задля того, щоб прилучитися до символічної дії по символічному ж перетворенню неприйнятної для них соціально-політичної дійсності. Учасники перебувають в очікуванні перформансу організованого і керованого емоційного насильства розлюченого натовпу.

Трамп, як і Трікстер-Локі, не знає меж в висміюванні та образах, спрямованих як проти сильних, так і проти слабких (жінок, інвалідів, етнічних та гендерних меншин). Він стигматизує своїх опонентів глузливими прізвиськами (маленький Марк, малоенергійний Джеб, брехливий Тед, крива Хілларі та божевільний Берні та ін), при цьому особливо діставалося і дістається жінкам [6]. Так, щодо

екс-держсекретаря США Гіларі Клінтон Трамп зауважував, що «у неї немає зовнішності. У неї немає витримки, я вже казав, що вона слабачка, і я так і вважаю її слабкою»[6].

Колишню претендентку на висування в президенти від Республіканської партії, екс-SEO Hewlett-Packard Карлі Фіоріну Трамп стигматизував за фізіономічними ознаками, пропонуючи подивитися на її обличчя і пропонував виборцям уявити, хто з них голосуватиме за майбутню президентку із таким обличчям («Та подивіться на це обличчя! Хтось голосуватиме за таке? Ви можете собі уявити, що це обличчя нашого наступного президента?») [6]. Дісталось від Трампа також і сенаторці Елізабет Уоррен за її, в розумінні Трампа безглуздість та «чорний рот» («Безглузда Елізабет Уоррен, одна з найкорисніших сенаторів, у неї брудний рот»), та журналістці і телеведучій Мегін Келлі, яку Трамп шокував, опосередковано посилаючись на її менструацію під час заходу («Видно було, що в неї прямо кров потекла з очей. Кров потекла в неї звідусіль») [6].

Про комедійну актрису та телеведучу Розі О'Доннелл Трамп відзивався як про нечупару, яку варто було б звільнити як за неохайність, так і за потворність обличчя («Вона нечупара. Як вона взагалі потрапила на телебачення? Якби я керував передачею «Погляд» (The View), я б її вигнав. Я б прямо в це товсте, страшне обличчя сказав їй: «Розі, ти звільнена») [6].

Колишня помічниця президента Трампа в Білому домі Омароза Ньюман потрапила в «категорію» божевільних плаксіжок («Ось так даси божевільний плаксі з покидьків суспільства шанс у житті, роботу в Білому домі, а це все одно не допомагає»), а спікерка Палати представників конгресу США Ненсі Пелосі була відмаркована як невротичка («Нервова Ненсі з катушок з'їхала!») [6].¹

Одним з прикметних прикладів стигматизації Трампа є висміювання ним репортера-інваліда, манери поведінки якого Трамп відтворював у глузливій формі, насмішливо звертаючись до своїх прихильників з пропозицією уявити собі образ «щого хлопця»[14].

В презентації Трампа цілі групи людей постають в демонізованих образах, а сам він стає чорним іміджбілдером в створенні вірусної гіперреальності для його послідовників. Під час мітингів Трамп іноді натякає на можливості застосування фізичного насильства щодо інакочисливців які бурхливо висловлюють своє невдоволення. Даючи охороні вказівки щодо видалення незгідних з ним учасників, він супроводжує такі вказівки красномовними ремарками. Мовляв, щоб охорона не завдавала опонентам шкоди, але якщо таке навіть і станеться, то він гарантує ініціатору нанесення шкоди адвоката. Тому мітинги Трампа часто перетворюються на хаотичне середовище, в якому вирують пристрасті [5; 11; 14].

---

¹ How Trump talks about women - and does it matter? 29 November 2019 By Ritu Prasad, BBC News, Washington <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-50563106>

Таблиця 1

Трікстеріада Д. Трампа [5; 11; 14]

Особливості трікстеріади	Ілюстративні приклади
Перформансність політичної поведінки	<p>Дональд Трамп як ведучий церемоній на заходах своєї передвиборчої кампанії, кричить «Побудуйте це», а натовп, імітуючи те, що вони знають, кричить «стіна». Він нападає на інакодумців, скандуючи «Тримай його», а прихильники, імітуючи попередні мітинги, відповідають «забирайся звідси». Ці політичні збори іноді перетворюються на жорстокі видовища, в яких учасники замість того, щоб слухати заяви, словесно і фізично ображають і виганяють інакодумців. При цьому рішення здаються простими – вигнати певних людей. Учасникам не потрібно чекати на обрання кандидата чи реалізації політики, оскільки вони почувуються уповноваженими через взаємне підтвердження своєї правоти в прямій символічній дії.</p>
Амбівалентні політичні висловлювання і дії з «подвійним значенням»	<p>Приклад 1. Трамп виявив симпатії до білих націоналістів одразу, коли наступного дня після зазнання чорношкірим активістом фізичного нападу на одному з його мітингів, він опублікував у Твіттері неправдиву статистику про кількість білих, убитих чорними в Америці [12]. За даними ФБР, 15% білих, убитих у 2014 році, були вбиті чорношкірими, [9] але Трамп опублікував у Твіттері зображення білої людини в армійській формі з банданою на обличчі, що стоїть із спрямованим пістолетом поряд із стовпчиком хибних «Статистика злочинності у США ~ 2015», надана вигаданим «Бюро статистики злочинності Сан-Франциско», в якій цитується «Білі вбиті чорними ~ 81%». Коли його запитали про неточність його твіту в шоу «Фактор О'Рейлі», Трамп пояснив, що він сам «ретвітнув» цю статистику, не перевірявши її, бо її «отримано з радіошоу та інших джерел, які є дуже достовірними». [10]</p> <p>Приклад 2. Трамп у своїй інавгураційній промові пообіцяв «об'єднати цивілізований світ проти радикального ісламського тероризму, який ми повністю викоринимо з Землі» [15]. Щоправда, промовець не пояснив, в який спосіб можна відокремити "радикальний ісламський тероризм" і спрямувати його на "викорінення" серед мусульман. Водночас цільова аудиторія Трампа сприйняла такі висловлювання схвально. Далі Трамп заявив: «В основі нашої політики лежатиме повна відданість Сполученим Штатам Америки». Очевидно, що «викорінення радикального ісламського тероризму» — це не заява про дієву політику, а твердження про те, що Балібар [3] назвав «націоналізмом сили». У рамках білого націоналізму питання не в тому, чи правильним є насильство проти мусульман, а в тому, чи воно демонструє силу.</p>

<p>Трансгресійні вияви</p>	<p>Приклад 1. Комунікація Дональда Трампа не викликає сумнівів узвичаєності для нього інструментів гри Трікстера-Локі. Доволі розлогим є список людей, речей і компаній, які Трамп образив у своєму Твіттері, Він нараховує близько 600 імен [8]. В промовах Трамп часто кидає виклик морально-етичним цінностям (наприклад, висловлює пропозицію карати жінок за аборти, принижує Міс Світу тим, що вона має надлишкову вагу для цього звання, схвалює стрільби Орlando тощо) [12].</p> <p>Приклад 2. Трамп, отже, поширює безглузді та абсурдні заяви, які, здається, зміцнюють його репутацію Трікстера (одним із найяскравіших прикладів, який зараз вважається стандартом постправдивих тверджень, є висловлена Трампом ідея про те, що Барак Обама та Гілларі Клінтон заснували ІДІЛ і є керівниками цього руху [13].</p>
<p>Послугування (само) іронією та їдким гумором, який перебуває на межі із самознецінюючим тролінгом</p>	<p>Приклад 1. «Якщо Хілларі Клінтон не може задовольнити свого чоловіка, – проголосив Трамп, – чому вона вважає, що задовольнити Америку?»[6].</p> <p>Приклад 2. У такій самій манері відгукується Трамп і про деяких чоловіків: «Який Джон Маккейн герой війни? Він вважається героєм, бо був у полоні. Я віддаю перевагу мужикам, яких у полон не брали».</p>
<p>Популістичність та «охлоти́чність» риторики</p>	<p>Приклад 1. Популістські заяви: «Якщо мене оберуть президентом, ми знову переможемо». «Якщо мене оберуть... ми всі знову говоритимемо «Щасливого Різдва!» (Виступ Трампа проти секуляризації американського життя).</p> <p>Приклад 2. США перетворилися на звалище чужих проблем... Це правда... Коли Мексика посилає своїх людей, вони посилають не найкраще... Вони посилають людей, які мають багато проблем, і привозять ці проблеми з нами. Вони везуть наркотики. Вони поширюють злочинність. Вони гвалтівники. І деякі, гадаю, хороші люди. Але я говорю з прикордонниками, і вони розповідають нам, що ми отримуємо. І для цього треба тільки мати здоровий глузд... Вони посилають до нас тих людей. Воно виходить не лише з Мексики. Воно приходить з усієї Південної та Латинської Америки, і, ймовірно – ймовірно – з Близького Сходу. Але ми не знаємо. Тому що у нас немає захисту, і ми не маємо компетенції. Ми не знаємо, що відбувається. І це має припинитися, і це має припинитись швидко. Ісламський тероризм пожирає значну частину Близького Сходу. Вони стали багатими. Отже, тепер ОПЕК має нафту, а те, чого немає в них, має Іран... А у нас нічого немає... І щоразу, коли ми передаємо Іраку обладнання, як тільки куля вистрілює в повітря, вони залишають його... Минулого кварталу щойно було оголошено про наш валовий внутрішній продукт – це ознака сили, правда? Але не для нас. Він був нижчим за нуль. Хтось чув про це? Ніколи (ВВП – В.Г.) не буває нижче за нуль, це жажливий рівень участі в робочій силі. А реальне безробіття у нас складає від 18 до 20 відсотків. Не вірте. Не вірте цьому... Багато людей там не можуть знайти роботу. Вони не можуть отримати роботу, тому що робочих місць немає, тому що Китай має наші робочі місця, і Мексика має наші робочі місця. Усі мають роботу [14].</p>

Висновки. Якщо розглядати Трампа і трампізм у контексті тінювих культурних течій американського соціального та політичного досвіду, то їх привабливість як виявів расизму, мізогінії та політичного популізму стає самоочевидною. Здобуття Трампом відповідної частини електорату та інформаційного простору в американському житті, особливо у наш час дезінформації та штучності, є цілком закономірним. Трамп в архетипі Локи завойовує послідовників, набирає впливовість і здобуває свою електоральну нішу. Подібності між Гітлером і Трампом, які можна зустріти в окремих публіцистичних та науково-популярних джерелах, містять більше відмінностей, аніж подібностей. Попри обіцянки Трампа відновити колишню велич Америки через «расову чистоту» і призначення ним цапом-відбувайлом зловтішної і зрадницької меншості, між двома архетиповими персоналіфікаціями слід зважати на більші та істотніші відмінності. Навряд чи є підстави для порівнювання мілітарних формувань нацистів (коричнево-сорочечників) та приватних охоронців Трампа з їх ідеологічним фанатизмом та набагато вищим рівнем організованості. Зі свого боку, Трамп наслідував риторику та вербальну символіку Гітлера, пообіцявши електорату чистки та концентраційні табори вже під час передвиборчих виступів. Подібності двох політиків полягають в їх незаперечній психічній владі, якими вони володіють як щодо прихильників, так і щодо опонентів через свій архетиповий медіумізм та відповідну символіку поведінки. Так само як Гітлер відзначався істеричними особливостями виступів з трибуни, так і промови Трампа нагадують про «буревій і божевілля» істеричного емоційного зараження. Водночас відмінності поведінкового символізму Гітлера і Трампа виявляються у впливі на них різних архетипів.

Гітлер наслідує архетип Одіна і виступає таким собі розгніваним берсерком від імені німців (невипадково переклад імені Одіна із староскандинавської та старонімецької означає «лютий», «втілення люті»), який готовий очолити війну за всесвітнє панування. В політичному символізмі Гітлера як персоналізації нацистського ідеократа фігурує політичний песимізм сутінково-цвинтарного мороку, що відповідає і нацистській символіці смерті (свастиці, вермахтівським та гестапівським образам черепів, блискавиць та змії).

На протигагу Гітлеру Трамп виступає втіленням не стільки люти, скільки комічності та сарказму. Він уособлює архетипову дотепність та смакує ексгібіціоністські виверти в діалогах із політичними опонентами на телебаченні. Зазначене пояснюється тим, що він являє собою зовсім інший юнгіанський архетип, а саме Локи-«ошуқанця», який приходиться у моменти політичної невизначеності, але знається не на фанатизмі, а переважно на популізмі. У скандинавському пантеоні персонаж-крутень, який є схильним до перевтілення, Локи як кривний брат Одіна є богом пустощів і брехні. Зброею його імітатора Трампа виступає глузування та метання переважно вербальних блискавиць у супротивників та образ ізольованої від світу Америки, яка живе

своїм внутрішнім життям. Це хоча і не автаркія в чистому вигляді, тим не менш, є чимось схожою на нею.

Список використаної літератури

1. Гладких В.В. ТРІКСТЕРИ ТА ТРІКСТЕРІАДИ В ПОЛІТИЦІ. ЧАСТИНА 2. ДОНАЛЬД ТРАМП. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2024, Вип. 101, с.30-40.
2. Auslander S. Don't compare Donald Trump to Adolf Hitler. It belittles Hitler // *The Washington Post*. 2016, 13 September. URL:https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2016/09/13/dont-compare-donald-trump-to-adolf-hitler-it-belittles-hitler/?utm_term=.4ff82af31de5.
3. Balibar, Etienne. "Racism and Nationalism" in *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* by Etienne Balibar and Immanuel Wallerstein. London: Verso, 1991, 55.
4. Boudry M. Loki's Wager and Laudan's Error. On Genuine and Territorial Demarcation // *Philosophy of pseudoscience: reconsidering the demarcation problem* / ed. by M. Pigliucci, M. Boudry. Chicago – London: University of Chicago press, 2013. P. 79-98.
5. Brooks Jackson, "Trump Tramples Facts," *FactCheck.org: A Project of the Annenberg Public Policy Center* (June 16, 2015). URL:<http://www.factcheck.org/2015/06/trump-tramples-facts/>
6. How Trump talks about women – and does it matter? 29 November 2019 By Ritu Prasad, *BBC News, Washington*<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-50563106>
7. Jung C.-G. *The Archetypes and the Collective Unconscious* // *Collected Works of C. G. Jung* / transl. by R. F. C. Hull. London: Routledge, 1970. Vol. 9. Part 1. X+451 p.
8. Jung C.-G. *Wotan. Gesammelte Werke, Band 10 «Zivilization in Übergang»*. Düsseldorf, Walter, Sonderaufgabe, 2006. s.203-218.
9. Lee J.C., Quealy K. The 598 People, Places and Things Donald Trump Has Insulted on Twitter: A Complete List // *New York Times*. 2019, 24 May. URL: https://www.nytimes.com/interactive/2016/01/28/upshot/donald-trump-twitter-insults.html?ref=politics&_r=2.
10. Langer, Elinor *A Hundred Little Hitlers: The Death of a Black Man, the Trial of a White Racist, and the Rise of the Neo-Nazi Movement in America*. New York: Picador, 2003. 416 p.
11. MacDonald, Kevin. Donald Trump's Breakthrough Statement on Immigration. *Occidental Observer* (August 17, 2015). URL:<http://www.theoccidentalobserver.net/2015/08/17/donald-trumps-breakthrough-statement-on-immigration/> (last accessed on July 25, 2017).
12. Official Twitter of Donald Trump. URL:<https://twitter.com/realdonaldtrump>.
13. Official Twitter of Hillary Clinton. URL:<https://twitter.com/hillaryclinton>
14. Wallace, Hunter. The Case for Trump: Visibility, Eroding Taboos, Coming Out," *Occidental Dissent* (August 21, 2016). URL:<http://www.occidentaldissent.com/2016/08/21/the-case-for-trump-visibility-eroding-taboos-coming-out/comment-page-1/> (last accessed on July 25, 2017).
15. Donald J. Trump, Inaugural Address delivered on January 20, 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/inaugural-address> (last accessed on July 25, 2017).

Gladkyh V. V. Tricksters and tricksteriads in politics. Part 3. Donald Trump and Trumpism: mythological and political parallels

The article solves a scientific problem, the essence of which is the study of the symbolic and behavioral signs of the representation of the Loki-Trickster archetype in Donald Trump's public communications. Solving the problem made it possible to reveal the features of the Loki-Trickster archetype and the tricksteriad as a scenario of Donald Trump's behavior.

As a result of the research, it was concluded that the analysis of Trump and Trumpism in the context of the shadow cultural currents of the American social and political experience allows us to explain their appeal as manifestations of racism, misogyny and political populism. It is emphasized that Trump's acquisition of the appropriate part of the electorate and information space in American life, especially in our time of disinformation and artificiality, is quite natural. It is noted that Trump in the archetype of Loki is gaining followers, gaining influence and gaining his electoral niche, and the similarities between Hitler and Trump, which can be found in separate journalistic and popular science sources, contain more differences than similarities.

It is stated that despite Trump's promise to restore America's former greatness through "racial purity" and his appointment as the scapegoat of a sinister and treacherous minority, greater and more significant differences should be noted between the two archetypal personifications. It has been noted and emphasized that the similarities between the two politicians lie in their undeniable psychic power, which they wield over both supporters and opponents through their archetypal mediumism and corresponding behavioral symbolism.

Key words: *archetype, symbol, image, trickster, Loki, tricksteriad, Trumpism.*

УДК 316.273

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.3>

Т. Г. КАМЕНСЬКА

доктор соціологічних наук,
професор кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ІНТЕРАКТИВНІ СИМВОЛИ ОБМАНУ ТА ІМІТАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДРАМАТУРГІЇ Е. ГОФФМАНА

Метою статті є побудова характеристики інтерактивних символів обману та імітаційної поведінки в теорії соціальної драматургії Е. Гоффмана. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що символічна складова обману та профанації виступає малодослідженою для соціологічних студій. Серед напрямів, в фокусі яких опинився запропонований предмет, стала теорія соціальної драматургії Ервінга Гоффмана.

В статті відзначено, що автор приділив значну увагу дослідженню перформансів, в яких символічні складники брехні, нещирості, перекручення та спотворення істини на рівні візуальних образів не можна було відрізнити від істинності, справжності, автентичності.

Наголошено, що перформанси утворюють повсякденну складову нашого життя і містять різноманітні символічні інтеракції, учасники яких часто видають імітації, симуляції, різноманітні фальсифікати за оригінали. Констатовано, що для цього соціальні актори послуговуються певними символічними механізмами доведення легітимності та символізації (сигніфікації) автентичності. При цьому з презентаційної точки зору інтерактивні символи обману (імітації) та ролівої відповідності майже не відрізняються.

***Висновки.** В результаті проведеного аналізу встановлено, що хибні символічної складової перформансів та імітаційної поведінки (обману) відображають, за Гоффманом, соціальну потребу «закріплення» символічних фреймів як технічними, так і соціально-конвенційними засобами. Таке закріплення стає гарантією зв'язку між символічними значеннями фрейму та його фактичними значеннями. Наголошено на тому, що Гоффманівське дослідження інструментів фіксації фреймів упереджує дослідження в галузі семантики та семіотики символічних складників легітимності та легітимації домагань соціальних акторів, які вкладають в такі символічні інструменти значні фінансові ресурси задля демонстрації реципієнтам значущості цих інструментів.*

Відзначено, що цільова аудиторія враховує цю економічну та юридичну собівартість при оцінці кредитності комунікаторів. Водночас визначення вартості символічних інструментів потребує прозорості самої калькуляції. Також модератори перформансу повинні закладати у перформанс ознаки банальності, рутинності та передбачуваності.

***Ключові слова:** символ, візуальний образ, символічні інтеракції, соціальні перформанси, соціальна драматургія, імітаційна поведінка (обман), символи обману, символи справжності (автентичності).*

Постановка проблеми. Символічна складова обману та профанації виступає малодослідженою для соціологічних студій. Серед напрямів, в фокусі яких опинився запропонований предмет, стала теорія соціальної драматургії Ервінга Гоффмана. Автор приділив значну увагу дослідженню перформансів, в яких символічні складники брехні, нещирості, перекручення та спотворення істини на рівні візуальних образів не можна було відрізнити від істинності, справжності, автентичності. Перформанси утворюють повсякденну складову нашого життя і містять різноманітні символічні інтеракції, учасники яких часто видають імітації, симуляції, різноманітні фальсифікати за оригінали. Для цього соціальні актори послуговуються певними символічними механізмами доведення легітимності та символізації (сигніфікації) автентичності. При цьому з презентаційної точки зору інтерактивні символи обману (імітації) та рольової відповідності майже не відрізняються. Проблеми їх розрізнення присвячено дану статтю.

Метою статті є побудова характеристики інтерактивних символів обману та імітаційної поведінки в теорії соціальної драматургії Е. Гоффмана.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові ідеї соціо-драматургічного аналізу інтерактивних символів обману були викладеними в працях Е. Гоффмана «Презентація себе в повсякденному житті» та «Аналіз фреймів та в низці інших досліджень [2–12].

Отже, Гоффман спочатку закладає підвалини соціальної драматургії, пізніше поділяючи річище загальних ідей на бічні теоретичні течії. Д. Діттон фіксує появу перших згадок про теорію соціальної драматургії вже в 10-му розділі його магістерської дисертації 1949 року, яка була присвячена тематиці мільйонних радіоопер [1, с. 60–111].

Концептуальний каркас соціо-драматургічного розуміння символів полягає в тому, що всі люди у своєму повсякденному житті створюють символічне обрамлення розіграваних ними ролей, розробляють та виконують сценарії, реалізують перформативну поведінку на сцені та поза нею, створюють символічні декорації та керують символічними складниками вражень, які вони справляють на інших, декодуючи управління враженнями інших.

Театрологічна метафора містить низку парадигмальних обмовок. Визнання штучності і перформативності соціальних спектаклів потребує від глядачів значних зусиль для того, щоб визнати несправжність самого перформансу. Це означає, що глядачі мають не виявляти скепсис щодо справжності вистави і погоджуватися з тим, що вона є цілком реальною. Підставою для такого визнання стає наявність у повсякденному житті образно-символічних «партитур» соціальних дій, які складаються у відповідності до норм моралі і права. Тому соціальні актори вважають ці партитури не символами штучності і підробності самих дій, а навпаки – їх справжності та легітимності.

Г. Зіммель в праці «Великі міста та духовне життя» [17] досліджує роль платних конфедератів для створення масовки під час вечірок.

В сучасному житті жоден комерційний або політичний проект не може реалізуватися без таких людей, які створюють штучний образ «великого натовпу» або «значного масового інтересу».

В більшості випадків групи масовки приймають участь у виборчих кампаніях (напр., зустрічі із виборцями при залі, який не наповнений реальними виборцями, наповнюється масовкою). Вони прикидаються справжніми виборцями, але їх призначення полягає в тому, щоб створювати символи осередків тяжіння і утворення натовпу. В бізнес-тренінгах масовки мають створювати оманливий образ-зображення символічної публіки. Такі тренінги стають продуктами мистецтва введення в оману і містять оманливі символічні інтеракції.

А. Райян в праці, яка присвячена творенню сучасного лібералізму [14], досліджує відмінності між симуляційним (імітаційним, оманливим, фантазійним) та реальним, правдивим, факто-відповідним зображенням. В логіці автора, верифікабельному образу-зображенню відповідають ефекти в реальності, які піддаються перевірці.

В симуляційному (оманливому) зображенні символічна інтеракція відбувається задля видимості. Отже, створюється образ-зображення, з яким або не кореспондують жодні реальні наслідки, або ж кореспондують псевдонаслідки. Ілюстративним прикладом тут може бути штучно подана церемонія посвяти в студенти.

Наприклад, дехто вирішив ввести в оману своє оточення і створити симуляційний образ-зображення вступу до університету. В такій імітації реальності, по-перше, не існує реального образу студента, а отже, і реальних наслідків його вступу до університету. По-друге, з імітаційним зображенням кореспондують псевдонаслідки (особа не відвідує університету, не може показати студентський квиток або ж копію наказу про зарахування і т.п.).

В будь-якій сфері діяльності, як зауважує дослідник символічного інтеракціонізму А.Райан, існують реальні та символічно-перформативні підтвердження рольової відповідності, компетентності та легітимності займаній статусно-рольовій ніші та ідентичності [16, с. 62–63].

Так, актор, який займається адвокатською практикою, повинен мати реальну компетентність (напр., навички участі у судових процесах, навички складання документів та дебатів із адміністративними інстанціями тощо) та символічно-перформативні (підтвердження рольової відповідності, компетентності та легітимності актора як адвоката складатимуться з диплому про юридичну освіту, ліцензії на зайняття адвокатською практикою, посвідчень адвоката і т.п.).

Дослідник праць Гоффмана П.-Д. Меннінг констатує зв'язок теорії соціальної драматургії Гоффмана радше з теорією символічної драматургічної комунікації, аніж з соціально-психологічною теорією особи, посилаючись при цьому на базове дисертаційне дослідження Гоффмана. Ба більше: йдеться про одну з теорій комунікації, яка є побудованою на засадах символічного інтеракціонізму, проте,

розвиває ідеї та положення, сформульовані Мідом, Кулі, Блумером [15, с. 283–287].

Суголосною щодо Менінга є точка зору Г. Сміта, який підтверджує наявність латентного періоду в розвитку теорії символічної драматургічної комунікації яке методології аналізу повсякдення, яка дозволяє зрозуміти критерії справжності або ж несправжності повсякденних соціальних дій, запропонувати прийоми розрізнення підробок та оман, які пропонуються в мистецтві, маркетингу, політиці, роботі ЗМІ [18, с. 59–63].

Підсумовуючи аналіз наукових джерел, вважаємо за необхідне зауважити, що дослідження Гоффманом символічної складової оманливої та справжньої соціальної дії, критеріїв аутентифікації виконавців (підтвердження або ж спростування їх легітимності або ж нелегітимності, підробності та імітаційності) відбувається з застосуванням одних і тих самих пізнавальних та оцінних інструментів. Істина і омана конструюються за допомогою одних і тих самих символічних засобів.

Отже, для справжнього або ж імітаційного виконання соціальних ролей та вибудовування справжніх або імітаційних символічних інтерацій використовуються одні і ті самі прийоми драматургічної комунікації. Водночас для розрізнення підробок-імітацій (профанацій) необхідно виходити із специфічних механізмів підтвердження рольової відповідності, компетентності та легітимності. В повсякденному житті існують реальні та символічно-перформативні підтвердження-верифікативи першої, другої та третьої.

Виклад основного матеріалу. Кредитність та адаптивність соціального актора до повсякденних взаємодій в розумінні Гоффмана передбачає послуговування ним як засобами довіри, так і профанації (введення в оману). Сигніфікація істини/брехні, їх конструювання в символічних інтераціях є практично однаковими і змістовно співпадають з одними і тими самими соціальними спектаклями.

Гоффман приділяє значну увагу неналежному послуговуванню позначників класово-статусної приналежності. Одна з його праць «Символи класового статусу» [2, с. 294–304] присвячена профанованому використанню символічної складової класової ідентичності. Гоффман аналізує класові символи як комплекси «соціальних кваліфікацій» або ж соціальних категоризацій, які часто не можуть бути безпосередньо підтвердженими, а тому виглядають зручними для шахрайства та всілякої імітаційної діяльності.

Отже, легітимним акторам ідентичностей та рольових образів доводиться співставляти справжні символи із підробками-профанаціями для того, щоб відрізнити легітимних акторів від шахраїв-імітаторів. В «Самопрезентації у повсякденному житті» Гоффман формулює шість «драматургічних принципів»: виконання (performance), команда (team), зона (region), суперечливі ролі (discrepant roles), комунікативний вихід за межі образу (communication out of character) та управління враженнями (impression management) [4, с. 5–6].

Праця демонструє світ суцільного егоцентризму та користолюбства з переступами і легкістю переступів одних соціальних акторів щодо інших при нехтуванні інтересами одними за рахунок інших. Рідкісні випадки солідарності та соціальної співпраці все одно не знімають потреби в маскоподібній поведінці та імітаційних символічних інтеракціях. Робиться це все задля приховування автентичності.

Концептуально Гоффман розрізняє враження, яке людина воліє створити, від враження, яке вона реально створює. Ключем такого розрізнення є, з одного боку, наміри індивіда, а з іншого – усвідомлення виконавцем власного виконання [4, с. 14]. Умовою нерозрізнення імітаційного виконання від правдивого є таке вживання соціального актора у свою гру, що він починає вірити у її правдивість і послідовно містифікувати саме виконання. Для Гоффмана містифікація вже є технологією конструювання омани. Омана полягає в тому, що суб'єкт містифікації спрямовано посилює одні елементи візуального образу виконання і приховує інші. Така вибірковість вже є ознакою тенденційності, а отже, маніпулювання в символічних інтеракціях.

Гоффман наводить афоризм, призначений для влади як приклад містифікації, яка стає можливою через маскоподібну поведінку та створення різних іміджів: «якщо народ розчарований, уникай близьких стосунків із ним». Гоффман зазнає певної еволюції театрократичної метафори, переходячи від розуміння містифікації як суцільного приховування внутрішнього за зовнішнім (власне, обману) до її тлумачення як реального перформансу з усіма символічними ознаками справжності.

Отже, символічно-інтеракціоністська ідея про два «я» («я» власними очима та «я» очима іншого) розгортається Гоффманом в концепцію послідовної участі дівчини і хлопця в символічних інтеракціях, де містифіковані образи сприймаються акторами цієї інтеракції як реальні, непідробні.

Так, в прикладі із дівчиною, яка представляє американський середній клас, Гоффман констатує видиму для зовнішнього спостерігача підступність дівчини, яка воліє потішити самолюбство свого хлопця і скидається на слабкоумну. Водночас для зовнішнього спостереження є доступним хлопець, який сприймає цю гру як цілком нормальну. Отже, для двох сторін сам перформанс під назвою «дурненька дівчина» не виглядає якоюсь профанацією і не може ввести когось в оману, а тому і оцінюватись як шахрайство [4, с. 81].

Самостійним предметом в теорії класових символів та їх підробок є роль цензорів («кураторських груп», які виступають своерідною «поліцією стандартів») та аутсайдерів, які прагнуть підробляти класові символи для входження в ту чи іншу соціальну групу. Завдяки «кураторським групам» забезпечується автентичність символізації та використання символів авторизованими соціальними акторами. Тим не менш, обіг символів між різними соціальними групами (класами, прошарками) призводить до їх використання аутсайдерами, які працюють на створення підробок різного стилю [5, с. 297–301; 303–304].

Через аутсайдерів виникає низка лузерських практик та самостійна сфера галузевих досліджень, якою стає соціологія лузерства, або ж соціологія поразок. Лузери (серед яких перебувають в тому числі брехуни та шахраї) в Гоффманівському розумінні використовують прийом під назвою «виверт впевненості». Його зміст полягає в тому, що людина, яка втратила соціальний статус, поводить себе так, ніби нічого подібного з нею не відбулося.

На символічному рівні поведінки вона конструює інтеракції з ознаками людини, яка не просто володіє статусом, а навіть має відповідні переваги або привілеї. Цей феномен Гоффман аналізує в статті «Про охоплення розрізень...». Вирізнєння будь-кого в якихось якостях (включаючи ідентичності) співвідноситься із обмеженням і позбавленням чогось і прищеплює таку собі «філософію втрат» [3, с. 452].

І соціальні актори з чесними намірами, і шахраї (брехуни, фальсифікатори, імітатори, симулянти) підпорядковують свою соціальну поведінку трьом «гальмівним нормам» підтримки соціального порядку. Насправді йдеться не стільки про норми, скільки про напрацьовані в соціалізації соціальні якості уважності, самоконтролю і проєктивної обережності. Всі три особливості є насправді складниками рольової послідовності, або ж послідовної ідентичності. Рольова послідовність людини дозволяє їй справляти певне враження на оточення і здійснювати управління цим враженням із низкою прогнозованих реакцій при виявленні турботи щодо підтримання сталості символічного образу. Несталість і непослідовність означає можливість для особи бути дискредитованою через зрив перформансу [5, с. 352].

В «Презентації себе у повсякденному житті» Гоффман у розділі «Перформанси» аналізує техніки «драматичної реалізації» самопрезентації, змістом якої стає конструювання вражень і фасадів, призначених для введення спостерігачів (соціальних глядачів) в оману щодо того, що відбувається на соціальній сцені. За визначенням автора, перформанси відображають будь-яку активність, яка може в той чи інший спосіб вплинути на інших учасників. При цьому учасники не стримують себе в послугованні символами, які вони опанували раніше або ж імпровізовано створюють «на ходу».

Так чи інакше, в перформансі доводиться вдаватися до ідеалізацій та гіперболізацій, що Гоффман демонструє на різних прикладах. Звичайна людська недосконалість маскується і спотворюється на догоду соціальним стандартам та очікуванням. При цьому більшість учасників соціальних спектаклів усвідомлюють власну недосконалість і навіть некомпетентність, але перебувають в форматі своєрідної змови щодо підтримання ідеалізуючого групового міфу про спільнотну досконалість [4, с. 15; 40; 114]. Їх поведінка різниться на сцені та в «тилових регіонах» (залаштунках), де відбувається розпредметнення різноманітних недосконалостей у вигляді викриттів членів команд, їх сварок одне з одним і т.п.

Гоффман формулює шість принципів соціальної драматургії: продуктивності, фронтальності (драматичної реалізації), ідеалізації,

містифікації, дистанціювання та поєднання відпрацьованості та експромту у соціальних виставах (менеджмент вражень).

Принцип продуктивності означає наявність спільної «віри у виставу», оскільки як виконавці на сцені, так і їхня аудиторія (публіка) співподіляють розуміння перформансу як «справжньої реальності» (1959:28-32). Переконаність у справжності перформансу підкріплюється «фронтами», які складаються з «обстановки», «експресивного обладнання» та «етикету».

Принцип фронтальності (драматичної реалізації). Фронти являють собою просто такі собі сховища «абстрактних стереотипних очікувань» щодо конкретних перформансів [4, с. 37–42]. Ознакою фронту є парадоксальне збереження режисованості та імпровізованості перформативної дії. Перформанс парадоксально поєднує відтренованість соціальних ролей із їх спонтанністю. Гра в соціальному спектаклі має бути і добре зрежисованою, і «природною».

Принцип ідеалізації на практиці означає стримування емоцій та експресивний контроль з метою презентації найкращої версії самих себе. Робиться це з метою забезпечення вже створених вражень від реальності [4, с. 63–66]. Ідеалізацію як прийом побудови символічно-досконалого образу (іміджу) автор відрізняє від спотворення та обману. Виконавці перформансів, на думку Гоффмана, мають право на ідеалізуюче, але не на спотворююче виконання.

Принцип містифікації, або ж втаємничення, змістовно співпадає з створенням ореолу «надзвичайності звичайного». Насправді виконавці перформансів розуміють, що нічого надзвичайного в їх виставах не відбувається. Тим не менш, вони прагнуть зберігати ореол таємничості.

Продовженням принципу містифікації у Гоффмана є принцип дистанціювання. Його реалізація відбувається шляхом утримування аудиторії на відстані, з якої вона (аудиторія) віддаватиме належне тому, хто не відповідає критеріям належного.

Гоффман впроваджує в соціологічний обіг поняття «управління враженнями». Це поняття охоплює низку активностей, спрямованих на створення вигідного актору соціальної дії образу, який є достатньо переконливим для публіки (адресатів). Автор аналізує низку ситуацій невідлого менеджменту вражень. В його розумінні, це є такі собі «раптові збої», які роблять неможливим подальше приховування і зривають побудову ідеалізованого образу. Такі збої можуть ставатися з причин, залежних від виконавців перформансу, але можуть ставатися і з мотивів учасників публіки. В обох випадках створюється ефект «оголення» (спадання масок), через що перформанс руйнується [5, с. 205; 227].

Отже, підсумовує автор, людям лише здається, що вони живуть у світі, в якому виконуються норми моралі і взагалі відбувається дотримання норм. Взагалі соціальний світ в Гоффманівській візії є аморальним і в ньому соціальні актори рухаються аморальними мотиваціями створення переконливих вражень щодо власної моральності та створення видимості дотримання норм, зразків та стандартів [4, с. 162].

Гоффман секретизує і містифікує саме поняття «команда», прирівнюючи його до таємного товариства, члени якого перебувають в стані змови, бо володіють деяким таємно-знанням, невідомим для оточення. Це таємно-знання, або ж секрети, команда має ретельно ховати від публіки в залаштунні, який дослідник називає також «тиловими регіонами» (простір, захищений від контактів з публікою).

Дослідник вирізняє п'ять типів секретів команди. Перший тип – це секрети, які утворені компроматами, дискредитуючою та стигматизуючою інформацією. Вони несумісні із позитивним іміджем команди і часто свідомо приховуються її членами. Другий тип секретів співпадає із стартегічним плануванням та фактичними планами команди. Третій тип секретів утворюють факти-докази достовірності. Четвертий тип секретів утворюють ідентифікативи членів команди. П'ятий тип представлений секретами, які можуть ставати предметом оприлюднення або розголошення без побічних небезпечних ефектів для команди [5, с. 108; 114; 141–143].

Таким чином, в будь якій команді завжди циркулює інформація оманного типу, оскільки всі її учасники так чи інакше мають компромати в минулому, який може зашкодити позитивному іміджу та призвести до стигматизації як команди в цілому, так і її окремих членів.

В соціології обману та лузерства окремим предметом Гоффманівських студій стає рольова невідповідність, яка як продукт обману піддається викриттю, а отже, демістифікації. В будь якій команді є інформатори, спотери, таємні аутсайдери, медіатори, обслуга, довірені особи та колеги, які в той чи інший спосіб можуть отримати інформацію про те, що відбувається в залаштунках. До того ж, її можуть передавати конкурентам спеціально навчені шпигуни, які володіють техніками введення в оману, спотворення (перекручення) інформації і т.п.

Гоффман у своїй соціології символів обману, профанацій, імітацій озвучує також проблему фреймів, фреймінгу та фреймворкінгу. Як перші і другі, так і треті цілком піддаються обману і різноманітним викривленням (інверсіям). Для подолання викривлень між символічними інтеракціями, які відбуваються в певних рамках, та символічними інтеракціями, які відбуваються в «смугі взаємодій» із середовищем цих рамок, має існувати певна узгодженість.

Фреймування людської поведінки як низки символічних інтеракцій потребує використання «первинних рамок (frames)», які можуть бути природними або артефактними. Природні фрейми (natural frames) (напр., територія лісу) передбачає і припускає самоствореність, в той час як артефактні фрейми (artificial frames) (напр., територія парку) створюються штучно [10, с. 22; 40–82].

Фреймворкінг містить у собі можливість фабрикацій та фальсифікацій. Останні мають місце при зміні значення первинної рамки шляхом її перетворення на щось, що є зразком, але не залежить від цієї структури. Гоффман веде мову про п'ять типів таких фабрикацій, зокрема, про імітацію (перетворення серйозної події на несерйозну);

конкуренцію (перетворення небезпеки на керований конфлікт); церемонію (перетворення події на відображення події); ремодельовання та реконфігурування (моделювання майбутніх взаємодій як репетицій); переобґрунтування (заміна одних мотивів на інші).

Реконфігуровані кадри перформансу можуть спричинити стан сконфуженості та сумнівів щодо правильності розуміння у публіки. Ситуація ускладнюється, коли відбувається фабрикація перформансів, а отже, у публіки виникає хибне уявлення про реальну подію. Фабрикатори можуть створювати як «доброякісні», так і «експлуатаційні» фабрикації.

Перші обслуговують (бодай частково) задоволення потреб аудиторії або окремого адресата і можуть йти їй або йому на користь. Другі приносять користь переважно фабрикатору. Прикладами добросовісних фабрикацій може бути, наприклад, підбадьорюючі вигуки членів команди під час виступу кандидата в депутати, який виявляє сором'язливість і скутість у вербальній поведінці. Якщо ж в тій самій виборчій кампанії під час відеодемонстрації її фрагментів відбувається недобросовісний монтаж із вставками кадрів з присутністю натовпів фанатичних прихильників (за відсутності таких), – то така фабрикація вважається експлуатаційною [10, с. 87–109].

Висновки. Таким чином, Гоффман, аналізуючи хиби символічної складової перформансів та імітаційної поведінки (обману) робить висновок щодо соціальної потреби «закріплення» символічних фреймів як технічними, так і соціально-конвенційними засобами. Таке закріплення стає гарантією зв'язку між символічними значеннями фрейму та його фактичними значеннями [10, с. 247–251]. Дослідження інструментів фіксації фреймів упереджує дослідження в галузі семантики та семіотики символічних складників легітимності та легітимації домагань соціальних акторів, які вкладають в такі символічні інструменти значні фінансові ресурси задля демонстрації реципієнтам значущості цих інструментів.

Цільова аудиторія враховує цю економічну та юридичну собівартість при оцінці кредитності комунікаторів. Водночас визначення вартості символічних інструментів потребує прозорості самої калькуляції. Також модератори перформансу повинні закласти у перформанс ознаки банальності, рутинності та передбачуваності, з якими Гоффман пов'язує п'ять символічних якорів різного ступеня складності [10, с. 260].

1. Символічні засоби визначення початку та кінця перформансу.
2. Символічно-рольова ідентифікація учасників перформансу.
3. Символічні ознаки неперервності перформансу та наявність слідів діяльності, яка є його прототипом.
4. Символічні інструменти ідентифікації ключових елементів перформансу.
5. Символічні інструменти встановлення особистої ідентичності.

За наявності перерахованих інструментів закріплення автентичності символічних фреймів перформансу гарантія їх невразливості є доволі хиткою. Адже резони довіри також стають засобами введення

в оману, у зв'язку з чим Гоффман визначає обман як низку символів задія висування «неправильних припущень» [10, с. 240]. У своїх працях Гоффман подає розлогий опис ресурсів для імітаторів, брехунів та шахраїв, наголошуючи на тому, що все використовуване нами як інструменти верифікації може ставати висхідним пунктом для вигадників та спотворювачів реальності.

Концепція перформансності реальності Гоффмана узгоджує протиріччя між аналізом символічних складових довіри/кредитності та обману, демонстрацією обоюдної використання однотипових символічних механізмів досягнення успіху. Символічні ресурси створення кредитного образу не відрізняються від символічних ресурсів створення викривленого (оманливого, шахрайського образу). Оскільки предметом інтересу Гоффмана були як довіра, ритуальне пристосування чи обман, так і теорії довіри, Гоффман піддає дослідженню символічні засоби створення переконливих перформансів. У цьому аспекті теорія соціальної драматургії Гоффмана дає можливість концептуалізувати символічні ресурси підтримування спільних соціальних уявлень про реальний або оманливий (профанований) соціальний світ.

Список використаної літератури

1. Ditton, J. (Ed.) *The View From Goffman*, London and Basingstoke. 1980. 294 p.
2. Goffman, E. *Symbols of Class Status*, *British Journal of Sociology*, (11). 1951, pp. 294-304.
3. Goffman, E. *On Cooling the Mark Out: Some Aspects of Adaptation to Failure' in Psychiatry Vol.15 No.4 (Nov.)*, 1952, pp.451-463.
4. Goffman, E. *The presentation of self in everyday life*. University of Edinburgh Social Sciences Research Centre George Square, Edinburgh S Monograph/ No. 2., 1956, 162 p.
5. Goffman, E. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York, Routledge, 1959. 408 p.
6. Goffman, E. *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*. Indianapolis: Bobbs-Merrill. 1961. 152 p.
7. Goffman, E. *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: The Free Press. 1963. 248 p.
8. Goffman, E. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor, New York. 1967. 280 p.
9. Goffman, E. *Relations in Public: Microstudies of the Public Order Basic Books*: New York. 1971. 396 p.
10. Goffman, E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Harper and Row, New York. 1974. 586 p.
11. Goffman, E. *Felicity's Condition' American Journal of Sociology*, 89(1), 1983, pp. 1-53.
12. Goffman, E. *The Interaction Order*. *American Sociological Review Vol.48*, 1983, pp. 1-17.
13. Lyman, S. & *A Sociology of the Absurd*. New York: Meredith Scott M. Corporation. 1970. 221 p.

14. Lyman, S. & The Drama of Social Reality. New York: Oxford University Press. Scott M. 1975. 180 p.

15. Manning, P.-D. Credibility, Agency and the Interaction Order. Symbolic Interaction, Vol. 23 (3), 2000, pp. 283-297.

16. Ryan A. Maximizing, Moralizing and Dramatizing' in: The Making of Modern Liberalism. Princeton: Princeton University Press. 2012. 736 p.

17. Simmel, Georg. Die Großstädte und das Geistesleben, in: Die Großstadt. Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung. Jahrbuch der Gehe-Stiftung zu Dresden, hg. von Theodor Petermann, Bd. 9, Dresden 1903, S. 185-206, hier: S. 188-196; 199-205.

18. Smith, G. The Dramaturgical Legacy of Erving Goffman' in The Drama of Social Life: An Interactionist Handbook Burlington VT: Ashgate. 2013. 356 p.

Kamenska T. H. Interactive symbols of deception and imitation behavior in I. Hoffmann's theory of social dramaturgy

The purpose of the article is to build a characterization of interactive symbols of deception and imitative behavior in the theory of social drama by E. Hoffman. The relevance of the research topic is determined by the fact that the symbolic component of deception and profanation is understudied for sociological studies. The theory of social drama by Erving Hoffman was among the directions in which the proposed subject was in focus.

The article noted that the author paid considerable attention to the study of performances in which the symbolic components of lies, insincerity, distortion and distortion of the truth at the level of visual images could not be distinguished from truth, authenticity, authenticity.

It is emphasized that performances form an everyday component of our lives and contain various symbolic interactions, the participants of which often pass off imitations, simulations, and various fakes as originals. It was established that for this social actors use certain symbolic mechanisms of proving legitimacy and symbolizing (signifying) authenticity. At the same time, from the presentation point of view, the interactive symbols of deception (imitation) and role conformity are almost indistinguishable.

Conclusions. As a result of the analysis, it was established that errors in the symbolic component of performances and imitative behavior (deception) reflect, according to Hoffmann, the social need to "consolidate" symbolic frames by both technical and socio-conventional means. Such anchoring becomes a guarantee of connection between the symbolic values of the frame and its actual values. It is emphasized that Hoffmann's study of framing tools prejudices research in the field of semantics and semiotics of symbolic components of legitimacy and legitimization of harassment by social actors who invest significant financial resources in such symbolic tools in order to demonstrate the significance of these tools to recipients.

It is noted that the target audience takes this economic and legal cost into account when assessing the creditworthiness of communicators. At the same time, determining the value of symbolic instruments requires transparency of the calculation itself. Also, moderators of the performance should introduce signs of banality, routine and predictability into the performance.

Key words: *symbol, visual image, symbolic interactions, social performances, social dramaturgy, imitative behavior (deception), symbols of deception, symbols of authenticity.*

UDC 316.356.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.4>

YU. V. ROMANENKO

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Media Communications
and Communication Technologies
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

RECURSION OF VISUAL MARKERS IN IDENTIFICATION OF IDENTITIES AS A PROBLEM OF VISUAL OBSERVATION. TO THE PROBLEM STATEMENT

The article is devoted to some details of the use of the visual observation method as a data collection technique in visual analytics and the sociology of visual symbols.

The purpose of the article is to highlight the spontaneous-empirical and system-theoretical aspects of using the visual observation method to identify identities in visual analytics using individual specific examples. Based on the analysis carried out, the author comes to the conclusion that visual analytics as an interdisciplinary field of scientific research, integrating both theoretical and applied knowledge in the field of psychodiagnostics, social psychology, sociology, cultural studies, etc. uses visual observation as a method of data collection, and as a method of data interpretation – identification of identities at various levels of interrelated visual features.

The conclusions noted that the identification of identities involves the use of the cultural, socio- and psychodiagnostic potential of four theories: structural functionalism, structuralism, symbolic interactionism, psychoanalysis. The four groups of theories mentioned above involve working with identities as formations of a cultural system that recurse in visual images of very different content. At the same time, the sign-semantic component of these images contains, in a collapsed form, a set of visual referent symbols indicating one or another identity/identities. Visual analysis of symbolic images is based on the methodology of structuralist linguistics.

Key words: *identities, identification, images, symbols, visual observation, visual analytics, sociology of visual symbolism, symbolic interactions.*

Formulation of the problem. Visual reality is one of the sources of information about the cultural, social and mental world of personal and group subjectivity. The visual symbols used by certain subjects become components of symbolic interactions. Being consolidated, fixed and replicated in these interactions, symbols reflect and program sets of identities of subjects, influencing their consciousness and unconsciousness. Symbols operate in the mode of proactive reflection and multi-level social and mental influence. The target functions of their influence are perception and self-perception, thinking, emotions and behavior.

In the cycle of symbolic interaction, symbols pass through (self) perception, expressing certain identities (religious, philosophical, ideological, social, gender, etc.). At the same time, the primary value structures that determine choice, production and reproduction are sets of identities as sets of internalized meanings that are essential for the affirmation of the subject.

In sociology, psychology, cultural studies, and political sciences, the problems of structured visual observation, which is a key tool for collecting empirical data for identifying identities, can be considered poorly studied in both theoretical and empirical aspects. This article is devoted to some details of the use of the visual observation method as a data collection technique in visual analytics and the sociology of visual symbols.

Objectives of the article and statement of tasks. The purpose of the article is to highlight the spontaneous-empirical and system-theoretical aspects of using the visual observation method to identify identities in visual analytics using individual specific examples.

Analysis of recent studies and publications that provide a solution to the scientific problem. The formation of visual analytics as a tool for typological identification of identities is presented in the works of authors whose subjects of interest were identities as structures of value consciousness, visual images of the body and observed behavior, non-verbal communications, visual images presented in cultural objects (artifacts), spaces and environments, visual images everyday actions and social practices.

These authors share different paradigms and belong to different scientific schools and directions. But the unifying theoretical outline for these authors is the theory of fractals in mathematics and natural science and the sociological, psychological, and cultural theories of recursion derived from it.

A recursive understanding of visual images in visual analytics and the sociology of visual symbolism as a synthetic direction of scientific research presupposes the idea of the existence of connections between these visual images and sets of corresponding identities.

In the logic of this understanding, any visual image as an empirical individuality is correlated both with other visual images that complement it (horizontally) and with one or another identity and/or set of identities (vertically). Any “horizontally observed” visual image can be correlated with identity/identities, guided by the principles of fractal theory, that is, the principle of isomorphism and isofunctionality.

Visual analytics as an interdisciplinary field of research that integrates theoretical studies of macro-, meso- and micro-identities with the implementation of their empirical identification in visual observation allows such identification to be made based on deductive-inductive algorithms, as well as the use of analogies. This is confirmed both by the author of this article in his earlier studies and by other researchers. Among the circle of these researchers we can highlight D. Mandelbrot, D. Chris, K. Gergen, E. Glasersfeld, N. Luhmann and others [11–38]. Among Ukrainian authors and researchers in the field of fractal theory, constructionism and neofunctionalism, one

can highlight M. Lepsky, Y. Romanenko, E. Donchenko, A. Yakovenko and others [1–9].

The study of visual analytics in the experience of visual analytical observation involves three basic research methods:

1) A research method based on common sense and the use of analogies. This method is usually used at the basic level of its study and it is the easiest to use, since it does not require special knowledge of discrimination tools, that is, various typologies and classifications as criterion systems for identifying identities. The use of analogies involves reasoning along the lines of “what is it like.” In particular, we are talking about searching for similarities of various visual images and their corresponding prototypes. In some cases, the basis for comparison and the corresponding diagnostic hypotheses are formulated quite easily, in other cases it can be more difficult to do due to the lack of basic ideas about the structuring of visual reality and its correlation with mental, social and cultural reality.

Illustrative example 1. For example, when identifying a visual image in the form of a spider tattoo, which is located on the back of a female object of observation, the construction of analytical hypotheses and probabilistic (fragmented) diagnostic judgments presupposes that the subject of identification has ideas about how the area of the feet (ankles) relates with the corresponding part of the mental apparatus, which part of the psyche correlates with this part of the human body and the body diagram.

At the same time, the construction of appropriate analogies between the image of a spider and the mental characteristics of spider-like people is somewhat easier due to the greater familiarity of everyday observations of spiders and their methods of hunting various insects. A reference to the corresponding mental qualities, namely, cunning/cunning, a tendency to wait, the ability to remotely form dependency systems (“networks”), etc. requires some thought. On the other hand, building a connection between these three components (the locus of the body, the visual image of the spider tattoo, the mental characteristics of its wearer) involves the inclusion of inductive algorithms, i.e. observation or other extraction of information about observed samples of facts of visual reality.

2) A research method based on inductive inferences and hypotheses based on the principle of correlative complementarity (correlative complementarity of certain visual images). When constructing such samples, we are talking, of course, both about compliance with the methodological requirements of representativeness and randomization (longitudinal) typical for sociology, and the identification of typically accentuated visual images in express observations. It is worth noting that just such accentuated images, observed in short-term observation, which are characterized by a certain visual relief, with a high probability turn out to be repeating, typical, clearly regular and stable.

The fact that such visual images come into the focus of attention of the observer/observers and their familiarity makes it possible to build

hypotheses and probabilistic reasoning “from external to internal.” In turn, constructing hypotheses regarding one image characterized by accentuated features allows us to identify other images that have the same accentuation. Identification of a series of sub-images in the perceived Gestalt image, distinguished by their accentuation, allows us to make assumptions about their correlation with each other, i.e. assumptions that one accentuated image, for some reason hidden for the subject of observation, accompanies another image in experience of visual observation.

Illustrative example 2. In the female object of observation in the beach exposition, the following accentuated sub-images stand out in the gestalt image: a) sub-image 1 – spider tattoo on the back; b) sub-image 2 – a cap of curly (curly, curly) hair, disproportionately large in volume compared to the size of the face; c) sub-image 3 – nose piercing in the right nostril; d) sub-image 4 – pronounced stoop as a structural feature of the shoulder girdle.

At first glance, all the described signs seem mosaic and random, and any connection between them is either absent or stochastic. But this is only at first glance, since the human essence is holistic thanks to culture, despite the apparent mosaic of visual images.

Reasoning “horizontally”, which is usually inductive reasoning, involves searching for a “common denominator” between sub-images based on correlative complementarity, i.e. inductive complementarity within a cluster of features. Their situational and, probably, extra-situational staticity (assuming that the spider tattoo and other sub-images are relatively permanent and not temporary), which suggests the presence of an implicit connection between them.

Illustrative example 3. Regarding the presence/absence of the implicit connection described above, the corresponding hypotheses can be formulated:

A) a cap of curly (curly, curly) hair, disproportionately large in volume compared to the size of the face, may hypothetically indicate a conscious or unconscious desire of the object of observation to hide the face, creating the effect of shading it. Such shading, presumably, can be motivated by the concealment of that part of the mental apparatus that is projected onto the face and corresponds to it (a structure called persona or personality);

B) hypothetically, there is some similarity between the tendency to conceal/shade and the ethological (behavioral) characteristics of spiders, that is, the psyche of the object of observation in some of its features may exhibit spider-likeness;

C) piercing on the nose in the right nostril, like any extra detail, is a foreign body (introject) or an artificially created limiter of what breathing as a physiological function is correlated with in the mental system;

D) stooping can act as a complementary sign of “bending” of a part of the mental system as a result of external socio-psychic influence, etc.

The formulated hypotheses, when verified/falsified, involve further correlation of bodily signs with supposed mental, social and cultural signs. However, work with cultural and social characteristics is no longer focused

so much on inductive-analogical hypotheses, judgments and probabilistic conclusions, but rather on inductive-deductive ones.

It is worth noting that the visual identification of features in certain visual images ultimately “goes back” to the “culture-society” level, a direct correlation with which the psyche and body/corporality sometimes seems very problematic.

3) A research method based on deductive inferences and correlation of observed bodily-visual and mental signs with corresponding identities (sets of identities) based on the principle of recursion.

Recursion is the process of reproducing elements that are similar in structure and form with similar functions within the system. Recursion in Niklas Luhmann's theory of social systems is a logical continuation of autopoiesis, i.e. functions of any system to reproduce parts from the whole. In a simpler sense, recursion is associated with fractality, i.e. such a feature of the system as autopoiesis of self-similar parts. B. Mandelbrot in 1971 in the book “Fractal Geometry of Nature”, back in 1975, considered fractals as geometric figures, divided into structure-like parts, representing a reduced copy of the system as a totality.⁹

Bodily structures as larger and more voluminous in comparison with cultural and social ones in their visual images repeat cultural and social structures as smaller in scale [4, 5].

In visual analytics, the fractality and recursiveness of visual images of the body/corporality, signs of observed behavior indicate sets of identities or individual identities, referring to them as references. Therefore, in the deductive research method, which can be assessed as the most complex, identification of identities involves correlating private visual features with both individual identities and their sets, based on complex conclusions about the correspondence of the visual-individual to the identitarian-general.

The conceptual model of identities in visual analytics is built on the idea of a hierarchical structure of sets of identities as recursive entities. In a set of identities, the hierarchically lower levels of identities (bodily-organismic) are recursions of the higher levels of identities associated with the psyche. Certain bodily or organismic images are isomorphic or isofunctional to certain mental characteristics, structures or processes. In turn, mental characteristics, structures or processes are recursions of social characteristics of structures and processes; social features, structures and processes, in turn, refer to cultural features, structures and processes.

Sets of identities in visual-analytical conceptualization are built within the framework of this four-level nest (hierarchical tetracluster), consisting of culture, society, psyche and body/corporality. Each individual person, as an apparently unique entity, can be represented as a combination of the typical identities of such a hierarchical tetracluster. At the same time, everything unique and singular of the body/corporality and organismicity in the context of recursive logic turns out to be an incomprehensible or insufficiently understood “representation” of certain identities and/or their sets.

Illustrative example 4. The diagnostic sign of solar consciousness in the typology of K.-G. Jung [33–37] advocates a person's preference for daytime as the time of greatest activity. People who are oriented toward the dark are predisposed, according to the author, to the so-called lunar type of consciousness. They are more interested in what is in the shadow, which means it has signs of unmanifestation, representing unrealized and super-conscious aspects of the psyche (shadow and censorship). Here it is reasonable to talk about knowledge within the framework of rational functions (thinking and feeling) and irrational functions (emotions and intuition). The orientation of the solar type of consciousness towards one's own consciousness (Ego), and the lunar consciousness towards the unconscious or super-conscious (censorship) presupposes an understanding of the connection between the two designated types of consciousness with individual identities and/or sets of them as recursive systems.

Primary in the identification of identities becomes the question of the degree of social well-being/disadvantage of the environment¹, since shadow vision and lunar consciousness (as perception, understanding, operating with fuzzy, vague, unclear genid ideas) presupposes a significant part of the negative experience of interactions with the environment in comparison with clear vision (solar consciousness as perception, understanding, operating with clearly defined, clarified, linear constructs).

The social environment sets the so-called object relations, which may or may not favor the development of thinking as a function differentiated in relation to emotions or as a function mixed with emotions² that is, the mixing and overlay of reflective-objective (impersonal) and experiential-evaluative (personally colored) experience.

Thus, the observed behavioral preference for one or another time of day for sleep and wakefulness symbolically refers to one or another social environment and partially marks social identities, i.e. internalized habitual images of certain social groups in the social stratification of society. In turn, the structural features of stratification as a profile of inequality are determined by one or another type of society, since it is the type of society that correlates with the hierarchy of values, the socio-anthropological hierarchy (value inequalities of certain groups of people) and the hierarchies of capital and their carriers derived from them.

In the above example, the recursion of social identities will continue, on the one hand, "from above", i.e. in overlying ethnic, national identities, and on the other hand, "from below" in professional, family and gender identities. In this case, the recursive-matryoshka mechanism of autopoeisis of a

---

¹ Such mixing and overlapping of mental functions with each other can reasonably be called mental contamination.

² Communications with despotoid personalities (according to K. Leonhard's typology they can be defined as cyclothymic psychopaths) were more likely to occur among those who manifest lunar consciousness, since its formation requires experience of contact with the shadow sides of the subject of the constitution of the child's psyche.

set of identities will mean the variable reproduction of stable internalized meanings, some of which will be reproduced in central and accentuated visual images, some in peripheral and optional visual images.

Let us assume that the features of the visual image we are considering above are central, which can be established both by comparing these features with other visual images (for example, photographs and video materials on social networks), and through longitudinal observation of a particular object. Their correlation allows us to put forward several analytical hypotheses regarding a set of lower-level identities (gender and family).

A) A cap of curly (curly, curly) hair, disproportionately large in volume compared to the size of the face, can hypothetically correlate with feminine gender identity, for which an increase in the amount of hair and/or hairline can be a marking feature. An additional feature here is the already mentioned effect of person shading. Using individual theoretical principles from the works of K.-G. Jung and E. Neumann, it can be assumed that part of the shadow thus contaminates the person, i.e. the influence of the unconscious part of the psyche on censorship increases, which, according to Neumann, increases the likelihood of the manifestation of feminine and/or feminine aspects of identity, i.e. feminine or feminoid gender identity.

B) The question of family identity, posed in the conditions of a particular society, involves an assessment of the relations of influence and power in family unions, when correlated with the symbol of the spider. One of the analytical hypotheses allows us to correlate the spider-like psyche with influence from the shadows, which means secret action and pronounced depersonalization in relationships.

Subjectivity located in the shadow is prone not only to blurring responsibility and shifting it to others, but also to indirectly distributing responsibility within the framework of the constructed social micronetwork. And the first, and second, and third, with a high probability indicate one or another type of societal family, which may consist of friends/girlfriends, or a matriarchal family with shadow influence on the partner. It is clear that the connection between matriarchal family identity and the spider symbol will require additional mediating inferences².

C) Identification of professional identity will require building connections both between feminine gender identity and the societal (matriarchal-nuclear) family, and characteristics 3 and 4 (piercings and stoop). Previously, the piercing on the nose in the right nostril was identified as a foreign body (introject) or a symbol of artificially created restrictions on

---

² Thus, in D. Tresidder's dictionary, the spider is interpreted as "a lunar and female sign, a symbol associated with the "thread of human destiny." In India, the web is a symbol of "maya" ("illusion"), associated with the fragility and fatality of human existence. In other cultures, spiders are often represented as companions of the moon goddesses or even as the creators of the universe. They can symbolize deceit (for example, the devil, as in the Christian tradition) or protection from storms (as among some Indian tribes in North America). Associations of the spider with luck, wealth or rain are widespread; a spider descending from above on a web is an emblem of divine gifts" [13, p. 130].

what breathing as a physiological function is correlated with in the mental system.

The question of the connection between breathing and freedom³ as an affirmation of self-existence requires some independent analytical explanation and drawing a number of value-semantic parallels. The inability or limitation of the ability to breathe freely means inevitable loss of life and physiological death. Symbolic “blockers” of breathing, in particular, piers, correlate with certain traumas associated with restrictions on the freedom to express oneself and authenticity. Introjection⁵ and suppression of authenticity influence the choice of profession and professional group, and through professional identity – on family and gender identities, since the freedom to implement such a choice becomes, at a minimum, questionable, since some of the professional potentials are shadowed.

This shadowed ability to build fragile and invisible (web-like) connections and relationships can be associated with a highly likely forcedly chosen professional identity. On the other hand, the compulsion itself can be analytically indicated by the deflection of the spine and the pronounced stoop of the posture as a posture of concentric hiding/avoidance and expressed uncertainty.

Referring to the way the psyche is formed in the cultural and social environment of certain groups allows for the identification of an environment in which the designated “bending” becomes possible and acceptable under the psychological influence of the authorities of inculturation and socialization, both from the family and the institutions of socialization. However, it is clear that the family primarily legitimizes or delegitimizes certain practices of the influence of the very institutions of inculturation and socialization (preschool institutions, schools, higher educational institutions, etc.), including the suppression of confidence, which is the basis of authenticity.

In the set of meso-level identities, along with professional and social ones, hierarchically superior are ethnic and/or national identities, from which one or another model of social stratification is usually imported. This is due to the fact that relations of inequality in any national or ethnosocium are cross-cutting and correlate with hierarchies of capital, and therefore value and socio-anthropological hierarchies.

Determine the status and role niche of a representative of a particular social group, i.e. his habitus according to Bourdieu is possible only in the context of space-time (social continuum) of a national (ethnic) group. National and ethnosocieties have within themselves hierarchies of capital,

---

³ It is clear that we are talking specifically about symbolic blockers, since there is no talk of any blocking of the physiological function of breathing.

⁵ One of the protective and adaptation mechanisms in psychoanalysis, which essentially coincides with the introduction into the mental system of any meanings that are alien to it (values, behavioral scenarios, skills), which nevertheless manifest themselves as habitual and automated. Introjects can be instilled in circumstances where mental boundaries are not formed, which coincide with the boundaries of ego-consciousness and allow for various introductions, “intrusions” in the form of coercion, suggestions and other similar patterns of behavior of significant others who have power and influence.

which correspond to the admission/non-admission of typical satisfactions or frustrations (deprivations) in access to certain types of capital.

In the considered example, frustrations in the sphere of psychic capital allow and imply violations of personality boundaries, which, in turn, imply the possibility for subjects of enculturation and socialization to use power-repressive tools. Drawing analogies involves identifying a number of symbolic meanings associated with parallelism in the deflection of the spine as a deforming action, and the corresponding mental impact – humiliation and suppression. The hypothesis about the possibility and admissibility of living such an experience may meaningfully relate to a certain place in the system of ethnic stratification and the belonging of the object of observation to non-dominant ethnic groups in Ukraine.

The issue of dominance/non-dominance of ethnic identities in the case of Ukraine as a specific ethnosociety is resolved in the political plane. Dominant ethnic groups, as carriers of their respective identities, have political capital, which in a society of non-classical feudalism is inseparable from the social capital of ethnic minorities that are in cultural opposition to the autochthonous population.

The cultural opposition is due to the potestary origin of quasi-socialist (non-classical) feudalism as a social system and the corresponding corporate-type state, in which social institutions are connected with shadow groups-corporations. Such corporate groups exploit the institutional design for actors in the external environment, risking loss of respectability due to these actors' understanding of the complete lack of communication between the state and the population.

The mechanistic solidarity that exists in such a society, according to Durkheim, presupposes the displacement of ethnic identities and the formation, on the basis of such displacement, of multiple ethnic mimics and false universalism-cosmopolitanism. Mimicry practices themselves logically lead to a violation of trust and manifestations of hidden hostility due to explicit and poorly understood inequality, which shifts to the clan-family level. However, the connection between the oligarchic clans themselves and ethnic minorities requires independent research.

For our research, the fact of the existence of the inequality described above, albeit in an unrecognized form, is important, and therefore, the tendency of representatives of a number of groups-corporations carrying out educational and/or educational activities to display servile loyalty towards representatives of dominant ethnic minorities with clan-corporate representation. And if under the conditions of late neo-Stalinism in Soviet Ukraine, dominant ethnic minorities were represented in various subnomenclatures of the party nomenklatura, then in post-Soviet Ukraine these differences shifted to the oligarchy as the estate-corporate “successor” of the party nomenklatura.

The above allows us to explain, among other things, the origin of Soviet school didactics as a product of the criminal-penitentiary system, transferred

to a regular high school. The criminal-subcultural origin of communism determined such a construction of the system of pre-school education and school secondary education, which was built on corrupt practices of a social type: intra-group favoritism and privileging of the “selected”, emotional pressure and blackmail as key mechanisms of influence of school discipline on students, the use of moral and ethical stigmatization and collective-group mobbing of deviants, etc.

Counter-instinct education, built on the suppression and perversion of instincts for the sake of false morality, involved the use of methodological intimidation and humiliation as didactic technologies. But in the class-nomenclatura society of non-classical socialist feudalism⁴ non-privileged quasi-estates [46, pp. 16–21] should obviously manifest itself in a latent form. At the same time, the very “simplification” of the psyche of students from non-privileged quasi-classes consists in the plasticization of the structures of their physical inflexibility, which in the mental aspect may correspond to the deconstruction of values and their replacement in the regulation of behavior with improvisational and situationally constructed norms, and in the bodily-physical aspect – “bending » the spine as a verticalizing structure.

Such “sagging” at the bodily-visual level could and can be accompanied by scoliosis as a disease with a social and mental etiology “unknown” to Soviet (as well as modern Ukrainian) medicine. The alleged socio-psychological etiology of these disorders may correlate with the forced loyalty of insufficiently flexible students from unprivileged quasi-classes, who in the set of identities at the level of ethnic identifications correspond to the identities of the titular ethnic groups of the Soviet republics.

---

⁴The basis of V. Tekenberg’s concept is Weberianism, interpreted in American sociological and socio-psychological science as the concept of status (corporate) groups. The concept of status (corporate) groups is actually the concept of estate groups, or estates. Any class is built on the similarity (similarity) of lifestyle, formal level of education and prestige of the inherited status or profession. In Soviet society, the above allows us to understand the basis of social stratification in the USSR, which is built on distributive justice and different social scenarios. Differences in social scenarios lead to different opportunities for using different resources. These differences, due to the distributive influence of the feudal-corporate state, are not as significant as under the conditions of the achievement model in market (capitalist) societies due to bureaucratic control over access to resources.

V. Tekenberg defines the type of society in the USSR as “feudal”. In (neo)feudal Soviet society, social inequality is built, regardless of achievements, on the basis of membership in a group-corporation. Each group-corporation has its own prestige, which affects both its income, power, and opportunities to access cultural capital. In Western societies, membership in a status group is determined on the basis of both different levels of income and cultural capital (the latter is more than the former).

Western societies are societies of so-called “index” (class) inequality. To be part of a particular class, an individual must strive for certain indicators (indices) of achievement. The class system of stratification presupposes the existence of a transparent system of index accounting of certain types of capital. At the same time, in a feudal society, the index accounting system is either nominal, ineffective or non-existent. This feature is determined by both the desire of the feudal state and corporate groups to reproduce unjustified (i.e., not related to the achievements of members of corporate groups) inequality [46, pp. 16–21].

Conclusions. Visual analytics as an interdisciplinary field of scientific research, integrating both theoretical and applied knowledge in the field of psychodiagnostics, social psychology, sociology, cultural studies, etc. uses visual observation as a method of data collection, and as a method of data interpretation – identification of identities at various levels of interrelated visual features.

Identification of identities involves the use of cultural, socio- and psychodiagnostic potential of four theories: structural functionalism, structuralism, symbolic interactionism, psychoanalysis. The four groups of theories mentioned above involve working with identities as formations of a cultural system that recurse in visual images of very different content. At the same time, the sign-semantic component of these images contains, in a collapsed form, a set of visual referent symbols indicating one or another identity/identities. Visual analysis of symbolic images is based on the methodology of structuralist linguistics.

The general algorithm of this technique is that: 1) it is necessary to compare a visual image with similar images both within one cultural system and cultural systems close to it; 2) for authentic cultural images it is necessary to establish their original meaning, for derivatives – to build connections with visual images in other cultural systems; 3) determine the meanings of symbols in synchrony (in the current time period) and diachrony (historical retrospective), while connecting the first and second; 4) correlate the meanings of authentic and derivative images with certain identities, identifying the functional and teleological aspects of the field of meanings of the image/images for the identified identities.

Symbolic interactionism and constructionism are important for visual analytics, which allow us to connect visual images at different levels of interaction within the framework of symbolic interactions (symbolic accords).

The founders of symbolic interactionism developed a number of ideas that make it possible to consider symbols as autoperceptual constructs that simultaneously perform self-programming and image-forming functions. Symbols set the framework of self-perception and at the same time support certain identities neurolinguistically, being included in symbolic interactions of different levels (morphotypical-psycho-behavioral, physiognomic-non-verbal-communicative (gestural, facial, pantomimic), (cultural) symbolic-artifactual – psycho-behavioral and etc.

Macro- and micropsychic analysis of visual images is provided within the framework of orthodox (Freudian) and social (Jungian) psychoanalysis. On the other hand, psychoanalytic studies of symbolic reality are built taking into account both structural-functionalist and structuralist logic, since they allow the interpretation of clinical symptoms in its symbolic-semiotic aspect with access to both the unconscious complexes of the individual and the structures of the collective unconscious of communities and societies.

Bibliography

1. Візуальна соціологія в кримінології (з практики студій соціологів, медіаторів та кримінологів). Колективна монографія / Головний редактор М.А. Лепський, наукові редактори: О.В. Мальцев, В.О. Скворець, Т.Ф. Бірюкова, О.П. Масюк. Технічний редактор І.О. Кудінов. Запоріжжя, 2024. КСК-Альянс, ЦНСД. 568 с.
2. Донченко Е. А. Фрактальная психология. Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни / Е. А. Донченко. К.: Знання, 2005. 326 с.
3. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. М.: Ин-т компьютерных исслед., 2002. 656 с.
4. Романенко Ю., Яковенко А. Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму. Київ : Вид-во ДУІКТ, 2008. 318 с.
5. Романенко Ю., Яковенко А., Огаренко Т. Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму в міжкультурних комунікаціях. Київ : Вид-во ДУІКТ, 2009. 275 с.
6. Романенко Ю., Скіндін Л. Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти. Київ : ДУІКТ, 2011. 380 с.
7. Романенко Ю., Святненко І., Зінченко А. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід. Київ : Видавничо-поліграфічний центр Інституту міжнародних відносин, 2014. 458 с.
8. Романенко Ю. Осевые символы идентичности в государственной атрибутике : монография. Киев : Меркьюри-Подолье, 2017. 296 с.
9. Романенко Ю. Основи візуальної аналітики і прогностики: навчально-методичний посібник для проведення лекційних та семінарських занять, організацій самостійної роботи для студентів відділення «Міжнародні комунікації». Київ : Меркьюри-Поділля, 2019. 327 с.
10. Тресиддер Дж. Словарь символов. М.: Фаир-Пресс, 2001. 448 с.
11. Barth, Roland. The Death of the Author. Modern Criticism and Theory: A Reader. Ed. David Lodge. London and New York: Longman, 1988. Print
12. Bendix E. Componential analysis of general vocabulary : the semantic structure of a set of verbs in English, Hindi and Japanese / E. Bendix. Bloomington : Indiana University, 1966. 230 p.
13. Blumer, H. (1986). Symbolic interactionism: Perspective and method. University of California Press Berkeley Los Angeles London, 208 p.
14. Bourdieu, P., (1977), Outline of a Theory of Practice, Cambridge: Cambridge University Press. Bourdieu, P., (1979), Algeria 1960, Cambridge: Cambridge University Press.
15. Bourdieu, P., (1984), Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste, Cambridge/Mass.: Harvard University Press.
16. Bourdieu, P., (1990), The Logic of Practice, Cambridge: Polity Press.
17. Bourdieu, P., (1990b), 'La domination masculine', in Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 1990/84, 21–31.
18. Bourdieu, P., (1990a), 'The Kabyle house or the world reversed', in Bourdieu 1990: 271–319.
19. Bourdieu, P., (1994), State Nobility. Elite Schools in the Field of Power, Oxford/UK: University Press.

20. Bourdieu, P., (1996), *Photography. A Middle-Brow Art*, Stanford/Cal.: Stanford University Press (with Luc Boltanski, Jean-Claude Chamboredon, Gérard Lagneau, Robert Castel, Dominique Schnapper; French original: Bourdieu, 1965).
21. Bourdieu, P., (2000), 'Making the economic habitus: Algerian workers revisited,' in *Ethnography* 1/1: 17–41.
22. De Saussure, F. (1983), *Course in General Linguistics*, trans. Roy Harris (La Salle, Ill.: Open Court.
23. De Saussure, F. (n.d.). Retrieved August 23, 2015, from <http://www.webpages.uidaho.edu/~sflores/saussure.html>
24. Dieckmann, Hans. *Komplexe: Diagnostik und Therapie in der analytischen Psychologie*. Berlin: Springer-Verlag, 1991. 162 p.
25. Doran, Chris. "Jumping Frames: Reflexivity and Recursion in the Sociology of Science." *Social Studies of Science*, vol. 19, no. 3, 1989, pp. 515–31. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/285085>. Accessed 5 Jan. 2024
26. Gergen K.J. *Realities and relationships: soundings in social construction*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1994.
27. Gergen K.J., Hosking D.M. If you meet social construction along the road: A dialogue with Buddhism // Kwee M.G.T., Gergen K.J., Koshikawa F. (eds). *Horizons in Buddhist psychology: Practice, research and theory*. Chagrin Falls, Ohio: Taos Institute Publications, 2006.
28. Glaserfeld E. *Radical constructivism: A way of knowing and learning*. L.: The Falmer Press, 1995.
29. Hibbert, Paul & Coupland, Christine & MacIntosh, Robert. (2010). Reflexivity: Recursion and relationality in organizational research processes. *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*. 5. 47–62. 10.1108/17465641011042026.
30. Jung C.-G. *The Archetypes and the Collective Unconscious // Collected Works of C. G. Jung / transl. by R. F. C. Hull*. London: Routledge, 1970. Vol. 9. Part 1. X+451 p.
31. Jung, C. G. (1967). *Symbols of Transformation: An analysis of the prelude to a case of schizophrenia* (Volume 5 of the *Collected Works of C. G. Jung*, Bollingen Series XX). Translated by R. F. C. Hull. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1976.
32. Jung, C. G. (2009). *The Red Book: Liber Novus*. Ed. By Sonu Shamdasani, translated by M. Kyburz, J. Peck and S. Shamdasani. New York: W. W. Norton.
33. Jung, C. G. (1921). *Psychological types* (Volume 6 of the *Collected Works of C. G. Jung*, Bollingen Series XX). Translated by R. F. C. Hull. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1976.
34. Jung, C.-G. (1935). *The Tavistock Lectures*. In: *The Symbolic Life: Miscellaneous Writings* (Volume 18 of the *Collected Works of C. G. Jung*, Bollingen Series XX, pp. 5-184). Translated by R. F. C. Hull. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1976.
35. Harre R. *Metaphysics and methodology: Some prescriptions for social psychological research // Eur. J. Soc. Psychol.* 1989. V. 19. N 5. P. 439–453.
36. Hermans H.J.M. *The dialogical self: Toward a theory of personal and cultural positioning // Culture & Psychology*. 2001. V. 7(3). P. 243–281.

37. Hillman, D. Archetypal Psychology, Spring Publications; 3rd edition (December 1, 2004). 224 p.

38. Lincoln Y.S. Guba E.G. Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences // Denzin N.K., Lincoln Y.S. (eds). The handbook of qualitative research. 2 ed. / Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. P. 163–188.

39. Luhmann, Niklas. Social Systems. Stanford CA: Stanford University Press, 1995.

40. Mead G. Mind, self and society. Chicago: University of Chicago Press, 1934. 437 p.

41. Nelson, L.D. (1998). Herbert Blumer's symbolic interactionism. Available at: http://www.colorado.edu/Communication/metadiscourses/Papers/App_Papers/Nelson.htm

42. Raskin J.D. Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social constructionism // Amer.Communication J. 2002. V. 5. Iss. 3. P. 7–24.

43. Teckenberg W. Die soziale Struktur der sowjetischen Arbeiterklasse im internationalen Vergleich: Auf dem Wege zur industrialisierten Standesgesellschaft? Munchen; Wien, 1977, S. 16–21.

44. Varela F., Thompson E., Rosch E. The embodied mind: cognitive science and human experience. Cambridge, MA: MIT Press, 1993.

45. Yanowitch M., Fisher W. (comp.). Social Stratification and Mobility in the USSR. White Plains; New York: International Arts and Sciences Press, 1973.

46. Yanowitch M. (comp.) The Social Structure of the USSR. New York: M.E. Sharpe. 1986.

Романенко Ю. В. Рекурсія візуальних маркерів в ідентифікації ідентичностей як проблема візуального спостереження. До постановки проблеми

Стаття присвячена деяким деталям використання методу візуального спостереження як техніки збору даних у візуальній аналітиці та соціології візуальних символів.

Метою статті є висвітлення спонтанно-емпіричних та системно-теоретичних аспектів використання методу візуального спостереження для ідентифікації ідентичностей у візуальній аналітиці на окремих конкретних прикладах. На основі проведеного аналізу автор приходить до висновку, що візуальна аналітика як міждисциплінарний напрямок наукових досліджень, що поєднує як теоретичні, так і прикладні знання в галузі психодіагностики, соціальної психології, соціології, культурології тощо, використовує візуальне спостереження як метод збору даних, а як метод інтерпретації даних – ідентифікація ідентичностей на різних рівнях взаємопов'язаних візуальних ознак.

У висновках зазначено, що ідентифікація ідентичностей передбачає використання культурного, соціо- та психодіагностичного потенціалу чотирьох теорій: структурного функціоналізму, структуралізму, символічного інтеракціонізму, психоаналізу. Чотири групи теорій, згаданих вище, включають роботу з ідентичностями як утвореннями культурної системи, які повторюються у візуальних образах дуже різного змісту. Водночас знаково-семантичний компонент цих образів містить у згорнутому вигляді набір візуальних референтних символів, що позначають ту чи іншу ідентичність/ідентичності. Візуальний аналіз символічних образів базується на методології структуралістської лінгвістики.

Ключові слова: ідентичності, ідентифікація, образи, символи, візуальне спостереження, візуальна аналітика, соціологія візуального символізму, символічні взаємодії.

УДК 316.74:37

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.5>

О. А. ХОМЕРІКІ

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політичних наук
Національний авіаційний університет

ОБРАЗИ, СИМВОЛИ ТА АРХЕТИПИ: СПРОБА ЮНГІАНСЬКОЇ ТА СИМВОЛІЧНО- ІНТЕРАКЦІОНІСТСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

В статті побудовано описову характеристику образів, символів та архетипів як інструментів особистої та соціальної уяви та визначено низку їх соціо-культурних функцій на основі урахування низки ідей соціологізованого юнгіанства та символічного інтеракціонізму. Наголошено, що архетипи активують уяву як силу конститутивного впорядкування, яка надає значення різним явищам буденного світу. Щодо цих явищ буденного світу архетипи реалізують свою «трансцендентну функцію», за визначенням Юнга, яка виявляється через символи. Констатовано, що трансцендентна функція символів виявляється у встановленні зв'язку особи та її соціального оточення, в з'єднанні свідомого світу із безсвідомим через соматичну симптоматику, афекти, сновачення, а також соціальні події, які раптово трапляються за обставин супутності тих чи інших символів в тих чи інших соціальних ситуаціях.

Відзначено, що символ є тінню образу і опосередковуючим позначником образів, які утворюють відповідні архетипи. Через символ відбувається повернення до образу, а через низку образів – сходження до архетипу. Наголошено, що як в особистій, так і в соціальній психіці можуть відбуватися процеси висхідної та низхідної символізації, і символи виконують функцію єднання образу або образів із архетипами, тому вони можуть сприйматися як психічно-надлишкові, оскільки їм не вистачає місця в психіці особи, тому вони відкидають тінь, тобто, формують символічний ряд. За цією тінню символічного ряду розпізнається архетип як той чи інший першообраз.

Ключові слова: образ, символ, архетип, символізація, символічна інтеракція, трансцендентна функція.

Постановка проблеми. В рамках людського досвіду деякі образи соціального світу ідентифікуються як символи, що зазнають втілення у життєвому світі. Символи є сигналами активації відповідних спогадів та стимулами виникнення емоцій в життєвому світі індивідуальних та соціальних суб'єктів. Символи дозволяють здобути новий соціальний досвід, який виходить із життєвого світу соціального повсякдення. Кожен новий досвід несе нове символічне значення. Досвід, втілюючись у життєвому світі, одночасно впливає на соціальне пізнання та соціальні практики.

Однією з цікавих тем соціології мистецтва є дослідження архетипової символізації в творах мистецтва та символів як складової символічного універсуму отримання естетичного досвіду. Традиційний образ твору мистецтва в основному фокусується на естетичному досвіді, досвіді сенсу та емоційному досвіді його фізичних носіїв. Згідно з цим визначенням, естетичний досвід спирається на сприйняття форми та матеріалу, тоді як переживання сенсу є розрахованим на інтерпретацію особистого, соціального та культурного значення творів мистецтва.

Юнгіанські дослідження образів, символів та архетипів дозволяють подивитися на естетичний досвід під кутом зору символічних взаємодій. В них наголошується на важливості соціальних та етичних аспектів у символічних інтеракціях. У цьому випадку естетика не обмежена фізичними особливостями образів творів мистецтва, але має враховувати символічне значення взаємодій між реципієнтами та творами мистецтва. Дослідженню можливостей таких взаємодій і є присвяченою дана стаття.

Метою статті є визначення образів, символів та архетипів як інструментів особистої та соціальної уяви та низки їх соціо-культурних функцій.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі співвідношення образів, символів та архетипів як соціо-культурних конструктів з урахуванням низки ідей юнгіанства та символічного інтеракціонізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку образів, символів та архетипів досліджувалася в наукових статтях К. Байрона та Дж. Лоуренса, Дж. Делаха, Р. Фарел-Кірка, Х. Херманса да Р. Ван Луна, К. Майеса, С. Мак-Ніффа, К. Мюленбека та Т. Якобсена, Дж. Шеверіна, М. Скроче, П. Тіліха та ін. [1–13].

На думку Байрона та Лоуренса [1, с. 298–323], символи визначаються як уречевлення та носії прихованого знання, які презентують деякий надлишковий сенс порівняно із їх візуальним або іншим образом. Практики конструювання символів мають принципове значення для мистецтва, яке, на думку К. Мюленбека та Т. Якобсена, послуговується метафорикою через співвіднесення різних персонажів із неочевидними (імпліцитними) символічними значеннями або вираженням невидимого чи нематеріального [8].

Символи дозволяють усвідомлено або ж безсвідомо підтримувати комунікацію із реальністю, посередниками щодо якої вони є [8]. Символи працюють як інструменти референції, і їх прототиби, за суголосною думкою дослідників, є представленими у найдавніших формах печерного мистецтва [8].

Германс і Ван Лун пропонують аналізувати символи як категоризації різного масштабу охоплення реальності, поділяючи їх на два базові типи: особисті та універсальні символи. Масштаби категоризації та широта обізнаності визначає і простір референції самих символів. Так,

універсальні символи презентують об'єкти або суб'єкти для ширшої аудиторії (наприклад, міфологічні сюжети, релігійні ритуали, позначники, які використовуються на знаках для підтримання правил дорожнього руху, фірмові бренди тощо). Особисті символи мають психобіографічне значення [5, с. 241–261].

Запропонована авторами типологія привела до усвідомлення трансформаційних потенцій символів та змінності їх семантичного поля по-різному в різні часи та на різних етапах життя [5, с. 241–261]. Автори акцентували увагу на порівняльній важливості символів, неможливості визначення таких відмінностей в значеннях символів, часі та символічній інтерпретації.

Завдяки цьому дослідженню стало очевидно, що символи можуть зазнавати трансформації за деякими соціальними та індивідуальними траєкторіями та ставати, на думку ДеЛоача [2, с. 109–113], диференційними чинниками взаємодії між людьми та іншими істотами. Отже, символічний рівень розуміння дозволяє представити інтерпретаційні механізми щодо оточення. Символи на соціальному та індивідуальному рівнях можуть ставати базисами саморефлексій, оскільки як універсальні, так і психобіографічні символи мають значення та можуть розповідати історії про пережитий досвід. Праці Карла Юнга та аналітична теорія були присвяченими символізму як феномену уяви та уявного.

Як вважає Шаверієн [10, с. 39–52], активна уява відноситься до експресії досвіду автентичної, а не інструментальної людини. Хоча естетичні особливості кінцевого продукту творчості є важливим аспектом аналізу, оскільки сам продукт залежить від активної уяви, – призначення цієї уяви полягає в фасилітації експресії. Отже, йдеться про з'єднання та виведення тіньового досвіду в проекції на образ мистецтва (забороненого, табуйованого, невідомого, всього, що може бути опрацьованим в терапевтичному середовищі)/

В продовження досліджень Юнгом творів мистецтва, уяви та символічної проекції у статті М. Скроче [11] було проаналізовано символізм восьминога як експресії непрямого зв'язку із тривогою авторки в студентський період її кар'єри. Образ восьминога, за даними дослідниці, постійно з'являвся в художніх творах і привертав увагу до внутрішніх переживань дослідників. Восминог як символ-образ океанічних глибин і залягання на дно стає експресором сутінкового життя, яке відбувається в умовах граничних екзистенційних загроз.

Р. Фаррел-Кірк досліджував символи в творах мистецтва, пов'язані з експресією образів безпеки та огороження (ящики, скрині і т.п.) в арт-терапії [3, с. 88], пов'язавши цей символізм із функцією захисту пам'яті та ізоляції певних шарів досвіду від актуального усвідомлення. «Символи огорожування» стали інструментами роботи з клієнтами та відновлення зв'язку з потребами в захисті і безпеці, а отже, і з переживаннями страху, тривоги та невпевненості.

К. Мейсом [6, с. 191–201] продовжено дослідження символів в визначенні професійної ідентичності. Як фасилітуючі символи для розкриття ідентичності автор запропонував використати ті символи, які презентують людину в цілому, хто вона є та зв'язки, які вона формує у суспільстві. Не піддається сумніву багатшаровість самих ідентичностей, на чому наголошує у своїх працях Мейс. Автор вважав важливою ідею Юнга щодо зв'язку унікальності та індивідуальності та цілісності в процесі індивідуації. Індивідуація супроводжується використанням символів, які експресують індивідуальне та колективне несвідоме. Цей зв'язок індивідуальності та соціальності в дослідженні символів допомагає людям зрозуміти, ким вони є.

Дослідження Рідлі та отримані результати опитування учнів-учасників виставки дозволили виявити емпіричні залежності між напрямками пошуку ідентичності та образами-віддзеркаленнями. Учасникам експерименту пропонувалося описати ті образи, які вони бачили у дзеркалах, що дозволило вийти на спільні для певних підгруп молоді напрями тематизації та саморефлексії ідентичності та самоідентифікації. Самі дзеркала були декоровані різноманітними образами (написами, штучними квітами, колажними елементами тощо). Таким чином, проекція дозволила учасниками вийти на самоідентифікацію образу ідентичності [9, с. 130–148].

Виклад основного матеріалу. К.-Г. Юнг як засновник аналітичної психології поглибив розуміння ролі та впливу символізму та символічного мислення на психіку. В концепції Юнга визначено два типи уяви: ініційовану/пасивну (прикладну та цілеспрямовану) та активну (добровільну). Ці типи уяви в поєднанні з теоріями свідомості та несвідомого дозволяють отримати глибше розуміння як колективної психіки, так і суспільства.

В теорії Юнга шлях «вгору» від колективного несвідомого і подорож через особисту свідомість та неспрямовану яву веде до вищих рівнів свідомого усвідомлення Его, а надалі – до колективного несвідомого як життєвого досвіду усіх людей, неусвідомлюваного універсального досвіду [5, с. 241–261].

Юнг в рамках аналітичної теорії створив діагностичну методику символно-асоціативного тесту, від якої почала розвиватися ініційована символна проекція, яка, в свою чергу, стала основою для арт-терапії. Арт-терапевти фасилітують учасників груп у створенні простору візуальних образів, який допомагає клієнту у саморефлексії. Фактичний досвід клієнта, який занурюється в мистецтво створення візуальних образів, є набагато важливішим за кінцевий продукт [9, с. 130–148].

Юнг метафоризує індивідуальну людську психіку в образі-символі гриба, будова якого має поверхневий шар (особистісні переконання, ідентичності) та глибинний шар (архетипи, які на своєму найглибшому рівні поєднують людство в прихованому порядку колективного безсвідомого).

Автор концептуалізує як особисту свідомість як «емпіричну психіку» (навіть в контексті розуміння особистого безсвідомого як чогось вторинного), визначаючи як її продовження систему колективної, універсальної та безособової психіки (колективного безсвідомого, яке передається у спадок і є представленим архетипами, що надають певну форму індивідуальному психічному досвіду) [14, с. 43].

Отже, Юнг розуміє архетипи колективного безсвідомого як приховано-структуровані форми упорядкування людської психіки, «типові способи сприйняття» світу, реагування на світ і осмислення його (Юнг 1959/1969:43). Типовість архетипів відповідає типовості моделей поведінки будь-якої спільноти. Тут є доцільною аналогія між філогенезом тілесної форми та культурних форм. За аналогією, як генетичний набір і філогенез визначають нашу фізичну форму, – так само архетипи є структурами соціальної та духовної генетики людського роду.

В юнгіанській концепції констатовано недоступність архетипів актуальному усвідомленню, що здобуває своє пояснення в їх структурі в глибинних шарах несвідомого, в колективному безсвідомому як філогенетичному субстраті культури. Філогенетичність архетипів пояснює їх зв'язок з психоісторією далеких предків та спроможність привнесення їх уявлень, способу мислення та почуттів в наш досвід [14, с. 286–287]. Привнесення відбувається через знакові образи і символи, трансльовані як візуальні відповідники архетипів, які обробляються через фантазію і мислення, зазнаючи подальшої візуальної проєкції в світ.

Отже, частина символів, за Юнгом, є проєкціями архетипів колективного безсвідомого як структурованого колективного досвіду. Приналежність символів до архетипового або позаархетипового типу визначається їх привабливістю (атраکتивністю) та нумінозністю. Чим більшими є привабливість і нумінозність символів, тим більш ймовірним є їх зв'язок з колективним безсвідомим.

Архетипи активують уяву як силу конститутивного впорядкування, яка надає значення різним явищам буденного світу. Щодо цих явищ буденного світу архетипи реалізують свою «трансцендентну функцію», за визначенням Юнга, яка виявляється через символи. Трансцендентна функція символів виявляється у встановленні зв'язку нас із нами самими, в з'єднанні свідомого світу із безсвідомим через соматичну симптоматику, афекти, снобачення, а також соціальні події, які раптово трапляються за обставин суспільності тих чи інших символів в тих чи інших соціальних ситуаціях.

Отже, символи привертають нашу увагу до переплетення індивідуального та колективного безсвідомого, включаючи інстинктивно-генетичні складники тваринного світу та культурне надсвідоме, даючи можливість відкривати глибші рівні та реалізовувати пошук вищих сенсів сенсу, ставати атракторами-стимулами нового порядку та розуміння.

Юнгіанському дослідженню символізму передували праці П. Тілліха, який запропонував дескриптивну схему визначення символів. На думку Тілліха, кожен символ може бути визначеним через низку ознак, зокрема.

По-перше, символи є виразниками граничного (лімінального) і замежового досвіду, оскільки вони «вказують поза собою на щось поза собою» [12, с. 73]. Так, наприклад, державні символи вказують на реальність, яка перебуває поза їх межами і відображається в образах тварин, рослин, природних стихій тощо. При цьому символи мають властивість уполонення уяви, як індивідуальної, так і соціальної. Символи, отже, можуть окреслювати і проєктувати горизонти досліджень та практик.

По-друге, символи стають атракторами, навколо яких відбувається констеляція образів, оскільки, вони «приймають участь у тому, на що вони вказують» [12, с. 73]. Отже, символи стимулюють пізнавальну активність як в сфері науки, так і в сфері мистецтва. Прикладами тут можуть бути створені Мандельбротом математичні моделі, які стимулювали дослідження фрактальних структур як в природознавстві, так і в людинознавстві/

По-третє, символи відкривають «рівні реальності, які інакше є для нас закритими» [12, с. 74]. Йдеться про властиві мистецтву інтуїції, через які виникають символи трансценденції, які не можуть бути отриманими через науковий аналіз. Витвори художньої культури із відповідним символізмом дозволяють здійснювати переробку емоцій і виявляти вищу духовність, до яких «неможливо підійти науково» [12, с. 74].

Річ у тім, що наукові факти або теорії потребують чіткості вираження, а тому піддаються або логічному, або досвідно-експериментальному відтворенню. Символи ж виражають приховану реальність і містять своєрідні «натики» на неї.

По-четверте, символ «не тільки відкриває виміри та елементи реальності, які в іншому випадку залишалися б недоступними, але також відкриває виміри і елементи нашої душі, які відповідають вимірам і елементам реальності» [12, с. 74].

Тут автор веде мову про ідею єдності реальності того, що переживається, і того, що відображається в концептах мислення, повторюючи думку Едварда Мунка про природу як єдність того, що споглядається назовні і водночас переживається всередині людської душі. Отже, символи, які відображаються в сприйнятті, можуть спричинити трансформації переконань, цінностей і світогляду і мотивувати людину здійснити рефлексію самих змін. Настрої задоволеності, ейфорії, переживання осмисленості і змістовності життя можуть стимулювати уяву та креативність.

Так символи мультиплікаційного фільму «Король Лев» в поєднанні із символом сонця стають відображеннями досвіду народження нового і утвердження життя в його найблагодійніших та аристократичних

виявах. З тим самим є пов'язаний символ лева в геральдиці різних міст, держав, відомих родин.

По-п'яте, символи виключають цілеспрямоване створення, що за Тілліхом є однією з їх засадничих характеристик [12, с. 74]. Візуальні зображення, за логікою Тілліха, стають символами через унаочнення відповідних почуттів, включаючи соціальні настрої та архетипи, які мають об'єднане значення для різних спільнот. Тут доцільним є звертання до символів тваринного світу, які візуалізують собою ідентичності етносів, націй, родин та кланів і транслюють назовні їх міфологічні, релігійні філософські уявлення. Навколо тваринних образів-символів (тотемів) відбувалася кристалізація колективної ідентичності.

Так, на розчищеній у 2012 році копії «Мони Лізи» Леонардо да Вінчі замість темного фону з'явився гірський пейзаж, що дозволило увиразнити зв'язок між жіночістю трансцендентністю. При цьому сам пейзаж, хоча і був створений Леонардо цілеспрямовано спричинив зовсім іншу (порівняно із темним фоном) реакцію людей, які взаємодіяли із картиною, що, власне, і перетворило її на символ.

По-шосте, символам притаманна органічність через те, що вони є подібними «...до живих істот, вони ростуть і вмирають» [12, с. 74]. Одні символи викликають певні реакції певний час, але з часом відбувається втрата їх емоційного впливу, їх цікавості, привабливості чи інтенсивності, вони втрачають свою впливовість і стають порожніми значками, перетворюються на частину історичного архіву.

Зазначене відбувається через процеси секуляризації (профанування) і втрати символами їх сакрального значення, їх привабливості для мас. Так, із зникненням СРСР втратила значення символіка комуністичної партії, включаючи портретні зображення членів політбюро, пам'ятники, скульптурні композиції та інші знаково-символічні продукти, які раніше мали б нагадувати про образи влади та її архетипи.

Висновки. Юнгіанська концепція образу як ключового елементу психіки з усіма притаманними йому ознаками (нечіткістю, метафоричністю, гіперболізованістю) дозволяє досліджувати не лише психічну реальність особи в її персональному сприйнятті або ж аперцепції, особистій психобіографії, але і виходити на аналіз символічного універсуму суспільства.

Такі можливості розкриваються через рефлексивні та мнемічні функції образів, які виконують їх через пробудження, генерацію, актуалізацію історичного досвіду спільнот. Образи, які набувають значення соціальних символів, завдяки своїй атрактивності втягують особу у певну взаємодію. При цьому образи-символи діють як медіатори між усвідомленою та безсвідомою реальностями. Опосередковуючи ці реальності, образи-символи постають в алегорично-інтерпретаційній функції. Символи є своєрідними підказками, які допомагають упоратися із внутрішніми конфліктами і розв'язати їх через символізацію.

Проте не будь-який образ є символом, оскільки символ має видові властивості та відмінні щодо родового типу образів ознаки. Йдеться, зокрема, про нумінозність (образ-символ вказує на колективно-безсвідоме, з яким особа постійно взаємодіє, але яке їй не належить, яким вона не володіє. Образ-символ володіє ознаками загадковості, невиразності в поєднанні з вагомністю і ненав'язливою впливовістю, оскільки все нумінозне має саме силу і владу, воно прагне підкорити особу та соціальну групу, змушує до узалежнення при паралельному наділенні узалеженого надлишковою енергією); полівалентність (сконцентрованість в образі протилежностей ідей, устремлень, бажань тощо); мнестичність (через образи-символи відбувається пробудження соціально-історичної пам'яті, яка також функціонує як образна структура соціальної психіки); активаційність та атракційність (образ-символ є активним медіатором, який створюється в полі колективного безсвідомого, прагне залучити, втягнути особи у якусь активність, зацікавлюючи, уполонюючи та узалежнюючи її); трансцендентність (відкриття нових можливостей для розширення індивідуального та колективного досвіду).

Символи транслюють повідомлення колективного безсвідомого. При тлумаченні символу особи та соціальні спільноти витлумачують, пояснюють що він означає для неї або для них, для життєвої ситуації. Юнг надалі веде мову про процеси символізації, які відбуваються в індивідуальній та соціальній психіці. Символ є тінню образу і опосередкованим позначником образів, які утворюють відповідні архетипи. Через символ відбувається повернення до образу, а через низку образів – сходження до архетипу. Як в особистій, так і в соціальній психіці можуть відбуватися процеси висхідної та низхідної символізації. Символ виконує функцію єднання образу або образів із архетипами, тому він сприймається як психічно-надлишковий. Йому не вистачає місця в психіці особи, тому він ніби відкидає тінь, тобто, формує символ. За цією тінню вгадується архетип як цей самий першообраз.

Список використаної літератури

1. Byron, K., & Laurence, G.-A. 2015. Diplomas, photos, and tchotchkes as symbolic self-representations: Understanding employees' individual use of symbols. *Academy of Management Journal*, 58(1), p. 298–323.
2. DeLoache, J.-S. 1995. Early understanding and use of symbols: The model. *Current Directions in Psychological Science*, 4(4), p. 109–113.
3. Farrell-Kirk, R. 2001. Secrets, symbols, synthesis, and safety: The role of boxes in art therapy. *American Journal of Art Therapy*, 39(3), p. 88.
4. Filaault, D., Gerardi, D., Aguirre, R., & Shields, S. 2019. Graduate student identity: Negotiating the academic and creative through resistance or conformity. *Visual Inquiry*, 8(1), p. 25–39.
5. Hermans, H. J. M., & Van Loon, R. J. P. 1991. The personal meaning of symbols: A method of investigation. *Journal of Religion and Health*, 30(3), p. 241–261.

6. Mayes, C. 2016. Jung's view of the symbol and the sign in education. *Psychological Perspectives*, 59(2), p. 191–201.
7. McNiff, S. 1998. *Art-based research: Shaun McNiff*. Jessica Kingsley.
8. Mühlenbeck, C., & Jacobsen, T. 2020. On the origin of visual symbols. *Journal of Comparative Psychology*. <https://doi.org/10.1037/com0000229>
9. Ridley, S. 2015. A question of identity: Mirrors as a tool for self-reflection. *Journal of Creativity in Mental Health*, 10(2), p. 130–148.
10. Schaverien, J. 2005. Art and active imagination: Reflections on transference and the image I. *International Journal of Art Therapy*, 10(2), p. 39–52.
11. Skroce, M.-A. 2017. *Memoirs of an octopus: A self-study: Exploring the repetitive symbol of the octopus in art and its relation to anxiety*. [Master's thesis, Pratt Institute]. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cat06956a&AN=prt.b1227730&site=eds-live&scope=site>
12. *Dynamics of Faith*. By Paul Tillich. New York: Harper & Row, 1957. 147 p.
13. Vaismoradi, M., Turunen, H., & Bondas, T. 2013. Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study: Qualitative descriptive study. *Nursing & Health Sciences*, 15(3), p. 398–405.
14. Jung, C.-G. 1977. *The Symbolic Life*. Routledge; 1st edition. 934 p.

Khomeriki O. A. Images, symbols and archetypes: an attempt at Jungian and symbolic-interactionist reflection

The article builds a descriptive characterization of images, symbols and archetypes as tools of personal and social imagination and defines a number of their socio-cultural functions based on taking into account a number of ideas of sociologized Jungianism and symbolic interactionism. It is emphasized that archetypes activate the imagination as a force of constitutive ordering, which gives meaning to various phenomena of the everyday world. In relation to these phenomena of the everyday world, archetypes realize their "transcendent function", as defined by Jung, which is revealed through symbols. It has been established that the transcendental function of symbols is manifested in the establishment of a connection between a person and his social environment, in the connection of the conscious world with the unconscious through somatic symptoms, affects, visions, as well as social events that suddenly occur under the circumstances of the combination of certain symbols in certain social situations.

It is noted that the symbol is the shadow of the image and mediating signifier of the images that form the corresponding archetypes. Through the symbol, there is a return to the image, and through a series of images, there is an ascent to the archetype. It is emphasized that processes of ascending and descending symbolization can occur both in the personal and in the social psyche, and symbols perform the function of uniting an image or images with archetypes, therefore they can be perceived as psychologically redundant, since they do not have enough space in the psyche of a person, therefore they cast a shadow, that is, they form a symbolic series. By this shadow of the symbolic series, the archetype is recognized as one or another archetype.

Key words: *image, symbol, archetype, symbolization, symbolic interaction, transcendental function.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 37.018.593:37.07

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.6>

М. М. АЛЬОХІН

доктор філософії із соціальної роботи, директор
Приватний заклад освіти «Ліцей «КМДШ» Осокорки»

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЯК ПРОЦЕДУРА ВХОДУ НА УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК ПРИВАТНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснюється історико-правовий аналіз запровадження та еволюції ліцензування як адміністративної процедури входу освітніх інституцій на вітчизняний ринок приватної середньої освіти. Автор узагальнює, що ліцензування освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти є важливою адміністративною процедурою, що полягає у наданні санкції, офіційному визнанні через місцеві органи державної влади спроможності суб'єктів господарювання на провадження освітньої діяльності; у юридично-філософському вимірі ліцензування є апіорним, упереджувальним, авансовим, потенційним актом зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності. У статті здійснюється порівняльний аналіз основних положень ліцензійних умов провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти 1996, 2003, 2007, 2015 (у редакції 2021) років за такими характеристиками як діяльність у сфері загальної середньої освіти, яка підлягає ліцензуванню; орган, який здійснює ліцензування у сфері загальної середньої освіти; перелік документів, що подається до ліцензування у сфері загальної середньої освіти; термін здійснення процедури ліцензування; термін дії ліцензії; вартість процедури ліцензування; новації, що вводяться в дію відповідним нормативно-правовим актом. Аналізуючи генезис політики у сфері ліцензування загальної середньої освіти за часів незалежності України, пропонуємо періодизувати цей час на 3 умовні етапи: 1) етап освітнього волюнтаризму (1991–1995) – легалізація приватної середньої освіти; безліцензійна, законодавчо неврегульована освітня діяльність приватних шкіл; 2) реакційний етап (1995–2015) – розбудова системи бар'єрів створення та функціонування приватних шкіл через формування нормативно-правової бази та запровадження адміністративної процедури ліцензування; 3) етап лібералізації (2015 – донині) – спрощення входу нових гравців на ринок приватної середньої освіти через удосконалення процедури ліцензування, у т. ч. її дигіталізації, скорочення вимог до ліцензівату на етапі подачі заяви на ліцензування.

Ключові слова: ліцензування освітньої діяльності; освітня політика; приватна освіта; приватна середня освіта; приватна школа.

Постановка проблеми. Освіта – один із провідних соціальних інститутів, дотичних до соціально-економічного та політичного розвитку держави та суспільства. Разом із тим, цей інститут характеризується здатністю як випереджувати суспільний розвиток та задавати нові суспільні тренди, так і через консервативність чи інерційність відставати від нього, репродукуючи застарілі знання, уміння, зразки взаємодії тощо. Приватна освіта як унікальне суспільне явище, що поєднує у собі водночас і суспільне благо, і послугу, часто перебуває в авангарді інституційних трансформацій, закладаючи підвалини для подальшого горизонтального трансферу успішних освітніх інновацій серед інших провайдерів ринку. Разом із тим держава через центральний орган виконавчої влади у сфері освіти та науки і органи із забезпечення якості освіти створює певні бар'єри входження нових та функціонування діючих гравців на ринку освітніх послуг, здійснюючи ліцензування освітньої діяльності та нагляд (контроль) за додержанням вимог ліцензійних умов у сферах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення природи та правової основи ліцензування певних видів господарської діяльності представлено у дисертаційних дослідженнях Е. Бекірової, С. Вітвіцького, О. Кашперського, А. Ластовецького, І. Пастух, А. Шеваріхіна, Л. Шестак, А. Шмопера. Під ліцензуванням, за С. Вітвіцьким, тут і надалі розуміємо «...форму виконавчої діяльності уповноважених державних органів, що виражається у санкціонуванні, офіційному визнанні за встановленими державою суб'єктами прав на здійснення окремих видів господарської діяльності, що пов'язані із забезпеченням захисту критично важливих інтересів держави, суспільства та особистості, що власне обумовлює необхідність високого професіоналізму та належної кваліфікації виконавців...» [2, с. 12]. Крім того, у своїх дослідженнях Е. Бекірова доходить висновку, що ліцензування певних видів господарювання доречно розглядати під різними лінзами, зокрема як інструмент легітимізації установи чи організації на відповідному ринку; як передумову провадження певного виду діяльності; як підставу виникнення права здійснювати певні види господарської діяльності, яка підлягає ліцензуванню; як засіб регулювання з боку держави певного виду господарської діяльності [1, с. 7].

Більш дотично до нашого дослідження особливості ліцензування освітньої діяльності були розглянуті у науковому доробку Б. Деревянюк (щодо правового регулювання господарської діяльності навчальних закладів), Т. Білоус-Окунь (щодо адміністративно-правової природи процедури ліцензування освітньої діяльності), В. Мазур (щодо теоретико-правових засад легітимізації надання освітніх послуг в Україні), Н. Михальчишин (щодо особливостей державного регулювання доступу суб'єктів господарювання до ринку надання освітніх послуг), О. Сисоева (щодо адміністративно-правових аспектів ліцензування

у сфері освіти), Н. Яременко (щодо особливостей урядової політики в галузі приватної освіти України наприкінці 90-х років ХХ століття – початку ХХІ століття). Так, Б. Деревянко у своїй дисертаційній роботі надає доктринальну дефініцію поняття «господарська діяльність навчального закладу» та виокремлює 14 основних історико-правових етапів еволюції національного законодавства, що визначає господарсько-правовий статус навчального закладу (від часів князів Київської Русі до сьогодення) [3, с. 10]. У межах свого дослідження О. Сисоєв визначає, що ліцензування освітньої діяльності є адміністративною процедурою, що належить до системи державно-виконавчих відносин, яку слід розглядати як порядок встановлення спроможності освітньої інституції розпочинати освітню діяльність, себто ліцензування набуває вигляду апріорного, упереджувального, авансового, потенційного акту зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності [16, с. 77].

Мета статті. Зазначена робота є частиною ширшого соціологічного дослідження становлення соціального інституту приватної середньої освіти, тоді як головною метою даної статті є історико-правовий аналіз запровадження та еволюції ліцензування як адміністративної процедури входу освітніх інституцій на вітчизняний ринок приватної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Правовим підґрунтям заснування перших приватних шкіл в Україні є ухвалення у лютому 1991 року Закону Української РСР «Про підприємництво», який відповідно до преамбули «... визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва)...». Разом із тим, стаття 3 означеного Закону, з одного боку, гарантувала свободу підприємцям без обмежень ухвалювати рішення та здійснювати самостійно будь-яку діяльність, яка не суперечила чинному законодавству, з іншого боку, зауважувала, що є певні види діяльності, які підлягають ліцензуванню, а також ті, в яких неможливо застосувати підприємництво через підвищені вимоги до безпеки робіт та/або необхідність централізації функцій управління. У статті 4 даного Закону було наведено вичерпний перелік видів підприємницької діяльності, які підлягали ліцензуванню: пошук (розвідка) та експлуатація родовищ корисних копалин; ремонт спортивної, мисливської або іншої зброї; виготовлення і реалізація медикаментів і хімічних речовин; виготовлення алкогольних і тютюнових виробів, торгівля ними; медична, ветеринарна, юридична практика; створення та утримання гральних закладів, організація азартних ігор [12].

Таким чином, на момент проголошення незалежності України та у перші її роки освітня діяльність за будь-яким рівнем здобуття освіти не підлягала ліцензуванню, проте могла здійснюватися суб'єктами підприємництва, про що свідчить встановлений у додатку до Постанови Ради Міністрів Української РСР від 15 квітня 1991 року № 99 розмір плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємництва за видом

підприємницької діяльності «освіта і культура» у розмірі 500 карбованців для громадян та 2000 карбованців для юридичних осіб [14].

Уперше законодавча вимога в національному правовому полі проводити ліцензування освітньої діяльності, зокрема і надання середньої освіти суб'єктами підприємництва, з'явилася з уведенням в дію Закону України від 16 грудня 1993 року «Про внесення доповнення до статті 4 Закону України «Про підприємництво». Законодавець визначив цей вид діяльності як «... діяльність, пов'язана з наданням послуг для здобуття загальної середньої та професійної освіти, підготовкою спеціалістів різних рівнів кваліфікації» [5].

З метою практичної реалізації законодавчої вимоги щодо ліцензування суб'єктів підприємництва, що здійснюють діяльність, пов'язану із наданням послуг для здобуття загальної середньої освіти, Кабінетом Міністрів України було ухвалено Постанову від 05 квітня 1994 року № 228 «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів». Зазначена Постанова КМУ доповнювала пункт 1 згаданого раніше Положення про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності, затвердженого Постановою Ради Міністрів УРСР від 15 квітня 1991 року № 99», підпунктом такого змісту: «діяльність, пов'язана із наданням послуг для одержання загальної середньої освіти, – Урядом Криму, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями». Саме цей документ можна вважати відправною точкою у започаткуванні адміністративної послуги – ліцензуванні освітньої діяльності. Ця Постанова КМУ уперше зазначала, що навчально-виховні заклади, незалежно від їх належності, можуть розпочинати діяльність лише після отримання спеціальних дозволів (ліцензій); а ті заклади, незалежно від форм власності, що були створені до прийняття зазначеної Постанови, можуть продовжити здійснювати свою діяльність без ліцензії до 1 липня 1995 року. Крім того, зазначена Постанова визначала процедуру проходження ліцензування закладами освіти та зобов'язувала вносити заклади освіти, що пройшли ліцензування, до Державного реєстру навчально-виховних закладів України [15].

Саме Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів, що є додатком до наведеної вище Постанови КМУ, передбачало, що засновниками таких закладів можуть виступати як державні органи, так і кооперативні, громадські організації, підприємства або установи, приватні особи. Разом із тим, додатковий бар'єр, який держава у 1994 році встановила для створення приватних шкіл, був викладений у пункті 5 Положення, та передбачав, що створення навчально-виховних закладів, заснованих на інших формах власності (основно – приватній власності), приймається засновниками, проте за наявності дозволу відповідної Ради народних депутатів. Таким чином, на зміну безбар'єрному входу на ринок приватної

середньої освіти, що проіснував з 1991 по 1994 роки, було встановлено одночасно 2 обмежуючі фактори: ліцензування та отримання дозволу в органах місцевого самоврядування, причому останнє здійснювалося без будь-якої встановленої на той момент процедури чи вимог, які б мав виконати приватний заклад, що планує провадити освітню діяльність.

У той же час, 17 травня 1994 року Кабінет Міністрів України видав нову Постанову № 316 «Про Положення про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності», яким було, зокрема, оновлено процедуру ліцензування приватних закладів освіти, а також визнано такими, що втратили чинність пункти 2 та 4 із попередньо проаналізованої Постанови КМУ від 05 квітня 1994 року № 228 [13]. Разом із тим, до 1996 року не існувало встановленої процедури та вимог до ліцензіата (установи, що проходить ліцензування), що уможливило різночитання наявних нормативно-правових актів з питань ліцензування освітньої діяльності та допуск нових освітніх інституцій на ринок приватної середньої освіти.

Однією з відправних точок до стандартизації адміністративної процедури ліцензування освітньої діяльності в Україні можна вважати Указ Президента України від 10 жовтня 1995 року № 942/95 «Про заходи вдосконалення діяльності органів освіти», який серед іншого, зобов'язував Міністерство освіти України розробити та подати на схвалення до Кабінету Міністрів України ряд нормативно-правових актів, що регулюють процедуру ліцензування, акредитації та атестації закладів освіти різних рівнів, а також доручав Кабміну України вжити заходів щодо припинення освітньої діяльності закладів, які не одержали спеціальних дозволів (ліцензій) [8].

На виконання вищезазначеного Указу Президента України Кабінетом Міністрів України 12 лютого 1996 року було ухвалено Постанову № 200 «Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти». Нею, серед іншого, було затверджено перший нормативний акт, який чітко описує вимоги до ліцензіата у сфері середньої освіти, а також процедуру проходження ліцензування – Положення про ліцензування закладів освіти. Серед іншого, цією Постановою Уряд АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська МДА були зобов'язані з 1 липня 1996 року припинити діяльність закладів освіти, які не отримали ліцензії на провадження освітньої діяльності; а Міністерство освіти – до 31 грудня 1996 року разом з місцевими державними адміністраціями провести перевірку виконання умов і правил провадження освітньої діяльності освітніми інституціями, які одержали попередню ліцензії, а також привести статуси та назви означених закладів у відповідність зі змістом заявленої діяльності [11].

Таким чином, Постанова КМУ від 12 лютого 1996 року № 200 завершила своєрідний етап становлення правового поля адміністративної процедури ліцензування освітньої діяльності за рівнем середньої

освіти, відповідно до неї ж викристалізовується використання ліцензованості як класифікаційної ознаки приватних шкіл на ринку української приватної середньої освіти, поза як неліцензовані заклади середньої освіти мали припинити надавати відповідні освітні послуги. Відтоді вихід на ринок приватної середньої освіти став достатньо складним, тривалим та зарегульованим процесом, який вимагає від суб'єкта підприємництва виконання вимог щодо фінансово-майнових гарантій можливості виконання закладом освіти визначених у статуті зобов'язань; щодо використання затверджених в установленому порядку програм освітньої діяльності за заявленим видом чи напрямком; щодо належної соціальної інфраструктури закладу, матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення видів чи напрямків освітньої діяльності.

Подальша еволюція адміністративної процедури ліцензування освітньої діяльності за рівнем середньої освіти пов'язана із ухваленням у різних роках відповідних нормативно-правових актів:

– Порядку ліцензування освітніх послуг, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2003 року № 1380 «Про ліцензування освітніх послуг» [10];

– Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 08 серпня 2007 року № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг» [9];

– Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» [7];

– Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 року № 365 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187» [6].

Порівняльний аналіз їх основних положень представлено у таблиці 1.

На основі аналізу 5 нормативно-правових актів [11, 10, 9, 7, 6], які у різний час встановлювали процедуру ліцензування у сфері загальної середньої освіти, можна зробити наступні висновки:

– незмінно з моменту початку ліцензування загальної середньої освіти повноваження здійснювати цю адміністративну процедуру належать місцевим органам державної влади;

– у 2003 році було сформульовано сучасне розуміння діяльності у сфері загальної середньої освіти, яка підлягає ліцензуванню, – за певним рівнем повної загальної середньої освіти;

– у ліцензійних умовах 2003, 2015 та 2021 років від ліцензіату вимагалися висновки органів державного пожежно-технічного, санітарного нагляду, охорони праці про відповідність наявних приміщень та матеріально-технічної бази встановленим вимогам, нормам і правилам,

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз основних положень ліцензійних умов
провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої
освіти**

Характеристика Рік постанови	1996 р.	2003 р.	2007 р.	2015 р.
Діяльність у сфері загальної середньої освіти, яка підлягає ліцензуванню	1) колективні та індивідуальні форми і напрями навчально-виховної діяльності у треступеневій системі загальної середньої освіти; 2) курсові форми поглиблення знань з окремих предметів загальноосвітньої школи; 3) навчальна діяльність з розвитку здібностей молоді з напрямів, допрофесійна підготовка та професійна орієнтація	освітня діяльність на рівні повної загальної середньої освіти – за певним рівнем повної загальної середньої освіти (початкова освіта, базова середня освіта, профільна середня освіта)		
Орган, який здійснює ліцензування у сфері загальної середньої освіти	Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації; створені ними регіональні експертні ради			

<p>Перелік документів, що подається до ліцензування у сфері загальної середньої освіти</p>	<p>1) копії засновницьких документів 2) угоди з підтвердженням фінансово-майнових гарантій щодо можливості виконання закладом освіти визначених у статуті зобов'язань; 3) затверджені в установленому порядку програми освітньої діяльності за заявленим видом чи напрямом, навчально-виховні плани, кваліфікаційні або освітні вимоги до випускників тощо; 4) відомості про соціальну інфраструктуру закладу освіти, кадрове, матеріально-технічне та навчально-методичне забезпечення заявлених видів чи напрямів освітньої діяльності</p>	<p>із Постанови 1996 р. – № 1, 2, 3, 4 + 5) концепція діяльності за заявленим напрямом (освітньою послугою), яка базується на результатах моніторингу регіонального ринку праці та освітніх послуг, погоджена відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською чи Севастопольською міською держадміністрацією; 6) висновок органів державного пожежно-технічного, санітарного нагляду, охорони праці про відповідність наявних приміщень та матеріально-технічної бази встановленим вимогам, нормам і правилам; 7) копії документів керівника закладу</p>	<p>1) обґрунтування; 2) установчі документи; 3) копія рішення власника (власників) або уповноваженого ним органом про утворення навчального закладу; 4) копії свідоцтва про державну реєстрацію навчального закладу і довідки про включення його до ЄДРПОУ; 5) копії документів керівника закладу</p>	<p>1) копії установчих документів юридичної особи; 2) копії документів, що засвідчують право власності чи користування основними засобами; 3) копії документів про відповідність приміщень та матеріально-технічної бази санітарним нормам, вимогам правил пожежної безпеки, нормам з охорони праці; 4) відомості про кількісні та якісні показники кадрового і матеріально-технічного забезпечення; 5) відомості про навчально-методичне та інформаційне забезпечення; 6) копія документа, керівника закладу освіти</p>
<p>Термін здійснення процедури ліцензування (від дати отримання заяви ліцензіата)</p>	<p>3 місяці</p>	<p>2 місяці</p>	<p>4 місяці</p>	<p>10 календарних днів</p>
<p>Термін дії ліцензії у сфері загальної середньої освіти</p>	<p>як правило, термін завершення циклу навчання, але не менше ніж три роки</p>	<p>від 3 до 12 років, але не менше ніж на строк завершення циклу навчання (строк дії ліцензії визначає орган ліцензування). Навчальним закладам, що пройшли атестацію або акредитацію, видається ліцензія на строк дії свідоцтва про атестацію або сертифіката про акредитацію</p>	<p>безстроково</p>	

Вартість процедури ліцензування у сфері загальної середньої освіти	1 відсоток суми коштів, розрахованих як річна плата за навчання контингенту осіб, що відповідає ліцензованому обсягу прийому.	15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	24 неоподатковувани мінімуми доходів громадян + оплата праці експертів (не більше 18 годин для членів та 24 годин для голови)	10 відсотків від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
Новації, що уводяться в дію відповідним нормативно-правовим актом	-	Уводиться поняття ліцензованого обсягу навчального закладу – максимальної кількості осіб, які можуть одночасно отримувати освітні послуги у навчальному закладі на наявній у нього матеріально-технічній базі та за умови кадрового забезпечення відповідно до нормативів	Встановлюється, що контроль за дотриманням ліцензійних умов здійснюють не лише органи ліцензування, але і новостворена Державна інспекція навчальних закладів шляхом проведення планової та позапланової перевірки. Планова перевірка дотримання ліцензійних умов проводиться не частіше, ніж один раз на рік.	Встановлюються вимоги щодо: 1) наявності на кожного учня по одному примірнику підручника з обов'язкових предметів та/або забезпечення постійного доступу до їх електронних версій; 2) наявності веб-сайту закладу освіти або сторінок на веб-сайті його засновника (засновників); 3) наявності бібліотечного фонду закладу освіти, який повинен складатися з: художньої, довідкової літератури, словників або необхідно забезпечити кожному учневі постійний доступ до їх електронних версій (або відповідного електронного ресурсу)

Джерело: складено автором на основі [11, 10, 9, 7, 6].

тоді як постанови КМУ від 1996 та 2007 року поклали відповідальність за встановлення такої відповідності на ліцензійну експертизу;

– ліцензійні умови 2015 року (у редакції 2021 року), які є чинними і наразі, з одного боку, встановлюють вищі вимоги до суб'єктів господарювання, що планують провадити освітню діяльність, зокрема, у частині кадрового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення; зокрема і щодо забезпечення безперешкодного доступу до будівель, споруд, приміщень закладу освіти для дітей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, з іншого боку – зменшують вартість адміністративної процедури, скорочують термін її здійснення, а також вилучають норму про тривалість дії ліцензії, перетворюючи її на безстрокову.

Разом із тим, вочевидь, до найбільших поступок, які прослідковуються в останній редакції Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти, можна віднести кілька ключових фактів: по-перше, що на момент ліцензування у ліцензіата можуть у повному обсязі не бути виконані вимоги щодо виконання кадрового, матеріально-технічного, навчально-методичного забезпечення освітньої діяльності закладу, разом із тим, від може надати для здійснення адміністративної процедури ліцензування підготовлене у довільній формі письмове зобов'язання про їх подальше довиконання; по-друге, суттєво спрощується вимоги до педагогічних працівників, зокрема останні можуть у перший рік своєї роботи не мати педагогічної освіти, натомість мати будь-яку вищу, фахову передвищу чи навіть професійну (професійно-технічну) освіту, пройти впродовж першого року педагогічну інтернатуру, а за її наслідками – бути визнаними педагогічними працівниками. Із досвіду управлінської діяльності достеменно відомо, що окремі приватні заклади загальної середньої освіти працевлаштовували на посаду педагогів-організаторів фахівців із професійно-технічною освітою технічного профілю (електромеханіка; економіка), які за результатами атестації після року педагогічної роботи під керівництвом досвідчених педагогів-наставників визнавалися такими, що отримали професійну кваліфікацію педагогічного працівника.

Проведений нами аналіз дозволяє окреслити контури основних етапів генезису політики у сфері ліцензування загальної середньої освіти за часів незалежності України. Дотичні до нашого дослідження періодизації становлення та розвитку освітнього законодавства чи ринку приватних освітніх послуг представлені у науковому доробку К. Астахової, Б. Деревянко, Н. Курко, В. Огаренкова, О. Пилипів, М. Тимошенка.

Актуальною для нашого дослідження у зв'язку із збігом певних етапів є періодизація становлення законодавства України про вищу освіту, представлена у дисертації М. Тимошенка [17, с. 21–40]. У ній автор виділяє 4 етапи:

– етап «пострадянського» розвитку освітнього законодавства України (початок 1990-х років) – започаткування становлення правових основ розвитку освіти; виокремлення форм власності та закріплення їх рівності; законодавче закріплення освітньої діяльності як особливого різновиду господарської діяльності;

– етап зародження національного освітнього законодавства (1991–1995 роки) – правове регулювання ринку освіти набуває багатоаспектного характеру; правове регулювання господарської діяльності закладів освіти є непослідовним та фрагментарним, потребує удосконалення, а сам розвиток освіти набуває безсистемного характеру;

– етап стабілізації законодавчої бази в сфері освіти (1996-2000 роки) – впорядкування господарсько-правових відносин в діяльності закладів освіти;

– етап вдосконалення законодавчої бази в сфері вищої (2000 – донині) – багатоаспектне правове регулювання господарської діяльності в сфері освіти, що охоплює норми конституційного, цивільного, господарського, фінансового права тощо.

У межах хронологічних рамок нашого дослідження (з 1991 року до сьогодні) Б. Деревяно виокремлює 13-ий та 14-ий етапи генезису законодавства про освіту та розвитку освітніх інституцій та сфери освіти в Україні [3, с. 88–93]:

– 13-ий етап (1990-ті роки) – формування українського законодавства з регулювання сфери освіти; формування освіти як складника економіки, що впливає на розвиток інших її секторів;

– 14-ий етап (2000 – донині) – умовний етап становлення правового статусу освітнього закладу, що характеризується у сфері вищої освіти переходом до Болонського процесу, зокрема, і діяльності сучасних закладів освіти в умовах глобалізації, у цілому.

О. Пилипів [4, с. 56], досліджуючи розвиток приватних початкових шкіл у хронологічних межах 1991–2018 років, пропонує наступну періодизацію:

– I етап (1991–2000 роки) – становлення законодавчої та нормативної бази діяльності приватних закладів освіти, який поділяється на 3 підетапи: 1-ий (1991–1994) – становлення діяльності; 2-ий (1994–1996) – розвиток варіативних моделей приватних ЗЗСО; 3-ий (1996–2000) – утвердження приватних шкіл у національній системі освіти;

– II етап (2000–2018 роки) – розвиток мережі приватних ЗЗСО, який поділяється на 2 підетапи: 1-ий (2000–2007) – зростання гальмівних чинників впливу на розвиток приватних ЗЗСО; 2-ий (2007–2018) – урізноманітнення моделей та структур приватних ЗЗСО.

Узагальнюючи та поділяючи представлені вище періодизації М. Тимошенка та О. Пилипів, пропонуємо виокремити 3 умовні етапи розвитку політики у сфері ліцензування загальної середньої освіти, і відповідно умов розвитку ринку приватної середньої освіти, за часів незалежності України:

– етап освітнього волонтаризму (1991–1995) – легалізація приватної середньої освіти; безліцензійна, законодавчо неврегульована освітня діяльність приватних шкіл, що характеризується безбар’єрним входом нових гравців на ринок, академічною свободою, відсутністю правового регулювання державного нагляду та контролю за змістом та якістю освітнього процесу;

– реакційний етап (1995–2015) – розбудова системи бар’єрів створення та функціонування приватних шкіл через формування нормативно-правової бази, що регулює запровадження адміністративної процедури ліцензування у сфері загальної середньої освіти та атестації навчальних закладів; встановлення вимог до ліцензіатів щодо різних аспектів забезпечення освітньої діяльності; запровадження державного нагляду та контролю у сфері загальної середньої освіти, зокрема і через створення Державної інспекції навчальних закладів;

– етап лібералізації (2015 – донині) – відбувається спрощення входу нових гравців на ринок приватної середньої освіти через удосконалення процедури ліцензування закладів загальної середньої освіти, у т. ч. її дигіталізації (можливості подати заявку через портал «Дія»), що зокрема веде до зменшення корупційних ризиків; скорочення вимог до ліцензіату на етапі подачі заяви на ліцензування завдяки запровадженню системи зобов’язань. На нашу думку, етап лібералізації пов’язаний, у цілому з розширенням свобод, що передбачені оновленим освітнім законодавством України, що призвело до стрибка кількості приватних освітніх інституцій у період з 2015 по 2022 роки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ліцензування освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти є важливою адміністративною процедурою, що полягає у наданні санкції, офіційному визнанні через місцеві органи державної влади спроможності суб’єктів господарювання на провадження освітньої діяльності; у юридично-філософському вимірі ліцензування є апріорним, упереджувальним, авансовим, потенційним актом зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності. За 33 роки незалежності України вхід суб’єктів господарювання, що провадять освітню діяльність у сфері загальної середньої освіти, на ринок приватної середньої освіти еволюціонував від безбар’єрного та безконтрольного до ускладненого адміністративною процедурою ліцензування та встановленням державного нагляду (контролю). Аналізуючи генезис політики у сфері ліцензування загальної середньої освіти за часів незалежності України, пропонуємо періодизувати цей час на 3 умовні етапи: етап освітнього волонтаризму (1991–1995), реакційний етап (1995–2015), етап лібералізації (2015 – донині).

Зважаючи на проведений нашими історико-правовий аналіз адміністративної процедури ліцензування у сфері загальної середньої освіти, у фокусі нашого майбутнього дослідження аналіз ринку приватної середньої освіти України за класифікаційною ознакою ліцензованості та диференціація провайдерів освітніх послуг за нею.

Список використаної літератури

1. Бекірова Е. Е. Правове регулювання ліцензування певних видів господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. : 12.00.04. Донецьк, 2006. 22 с.
2. Вітвіцький С. С. Державний контроль у сфері ліцензійної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. : 12.00.07. Харків, 2004. 17 с.
3. Деревянко Б.В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2014. 504 с.
4. Пилипів О. З. Розвиток загальноосвітніх шкіл першого ступеня приватної форми власності в Україні (кінець ХХ-початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2021. 235 с.
5. Про внесення доповнень до статті 4 Закону України «Про підприємництво»: Закон України від 16.12.1993 р. № 3714-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 51. С. 482.
6. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D0%BF#n12>
7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF/ed20151230#Text>
8. Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів освіти : Указ Президента України від 10.10.1995 № 942/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942/95/ed19951010#Text>
9. Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 р. № 1019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-2007-%D0%BF#Text>
10. Про ліцензування освітніх послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 р. № 1380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1380-2003-%D0%BF/ed20030829#Text>
11. Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.02.1996 р. № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-96-%D0%BF/ed19960212#Text>
12. Про підприємництво : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 07.02.1991 р. № 689-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 14. С. 168.
13. Про Положення про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.05.1994 р. № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-94-%D0%BF#top>
14. Про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності та про розмір плати за державну реєстрацію підприємництва : Постанова Ради Міністрів Української РСР від 15.04.1991 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-91-%D0%BF/ed19910415#Text>
15. Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-94-%D0%BF/ed19940405#Text>

16. Сисосєв О. Ліцензування у сфері освіти: адміністративно-правові аспекти. Освітологія. Київ, 2019. № 8. С. 72-80.

17. Тимошенко М. О. Правове регулювання господарських відносин приватних вищих навчальних закладів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ 2010. 214 с.

Alokhin M. M. Licensing as procedure of accessing private secondary education market: from the beginnings to the present

The article carries out a historical and legal analysis of the introduction and evolution of licensing as an administrative procedure for the entry of educational institutions into the domestic market of private secondary education. The author summarizes that the licensing of educational activity in the field of general secondary education is an important administrative procedure, which consists in granting a sanction, official recognition through local state authorities of the ability of business entities to conduct educational activities; in the legal and philosophical dimension, licensing is an a priori, prejudicial, advance, potential act of external assurance of the quality of educational activity. The article carries out a comparative analysis of the main provisions of the licensing conditions for conducting educational activities in the field of general secondary education in 1996, 2003, 2007, 2015 (in the 2021 edition) according to such characteristics as activity in the field of general secondary education, which is subject to licensing; the body that carries out licensing in the field of general secondary education; the list of documents submitted for licensing in the field of general secondary education; the term of the licensing procedure; license validity period; the cost of the licensing procedure; innovations put into effect by the relevant normative legal act. Analyzing the genesis of the policy in the field of general secondary education licensing during the time of Ukraine's independence, we propose to periodize this time into 3 conditional stages: 1) the stage of educational voluntarism (1991–1995) – legalization of private secondary education; unlicensed, legally unregulated educational activities of private schools; 2) the reactionary stage (1995–2015) – the development of a system of barriers to the creation and operation of private schools through the formation of a legal framework and the introduction of an administrative licensing procedure; 3) the stage of liberalization (2015 – to date) – simplifying the entry of new players into the market of private secondary education through the improvement of the licensing procedure, including its digitization, reduction of requirements for the licensee at the stage of submitting an application for licensing.

Key words: licensing of educational activities; educational policy; private education; private secondary education; private school.

УДК 316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.7>

М. Н. ЄНІН

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Л. В. БЕНЕДИСЮК

магістрантка кафедри соціології

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Manager Analyst of Field work in Gradus Research Company

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ВПО В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання впливу соціальних конфліктів на процеси адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в новий соціокультурний простір. Конфлікти між ВПО та громадами в Україні набувають як ресурсного, так і соціокультурного вимірів, тому, на думку авторів, у вивченні даної проблеми релевантними є як ресурсний, так і соціокультурний підходи. Розкрито питання адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, їх особливості та взаємозв'язок. Зазначено, що вони є двостороннім процесом – їх успішність залежить як від державної політики й приймаючої громади, так і від самих ВПО. Важливим аспектом становлення зв'язків між цими групами є соціальні настрої та очікування приймаючих громад, проте вони не є сталими і можуть змінюватись в процесі комунікації. Невідповідність очікувань та настроїв може стати причиною конфлікту та несприйняття ВПО.

Наведено зовнішні та внутрішні чинники виникнення конфліктів, їх вплив на соціальну згуртованість між представниками приймаючих громад та ВПО, а також запропоновано способи їх врегулювання відповідно до причини їх виникнення. Ключовими акторами у розбудові соціальної згуртованості, зміцненні соціально-економічної безпеки та забезпеченні прав громад та ВПО є органи державної та виконавчої влади (включно з органами місцевого самоврядування). Крім цього, особливу увагу акцентовано на такому інструменті врегулювання конфліктів, як медіація. Ефективність інтервенції даного інституту між громадами та ВПО у різних типах конфліктів може бути варіативною. Найбільш доступним типом конфліктів для регулювання є побутові конфлікти, соціально-економічні конфлікти, в свою чергу, потребують співпраці з урядовими та неурядовими організаціями. Найменш доступними для врегулювання є ті конфлікти, котрі ґрунтуються на соціокультурних, мовленнєвих та релігійних відмінностях. Медіація у таких випадках потребує залучення експертів з культурних питань та може вимагати більше часу і ресурсів.

Ключові слова: ВПО, приймаюча громада, адаптація, інтеграція, конфлікт, медіація.

Постановка проблеми. Російсько-український військовий конфлікт спричинив масове переміщення населення та появу у соціальному просторі специфічної соціальної спільноти внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Україна входить у десятку країн світу з найбільшою кількістю ВПО, які отримали такий статус через збройний конфлікт, та посідає перше місце в Європі. Згідно з оцінками МОМ, станом на 25 вересня 2023 року в Україні налічувалось 3,7 млн ВПО [10]. Ще більшими є оцінки очільників Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. За їх даними, станом на березень 2023 року в Україні вже було зареєстровано 5 мільйонів ВПО, а фактична їх кількість дорівнювала 7 мільйонам [19]. Проблема їх адаптації та інтеграції є одним із викликів, що потребує в першу чергу системних та скоординованих зусиль владних структур та місцевих громад. Одним із факторів, що може стояти на заваді вирішенню даної проблеми, є наявність соціальних конфліктів, які періодично виникають між ВПО та місцевим населенням. Вивчення даної проблеми є актуальною не тільки у короткочасній, але й довгостроковій перспективі – після завершення воєнного конфлікту. На думку К. Іващенко, дослідження конфліктів в інших країнах свідчить, що у випадку відсутності повноцінної інтеграції ВПО впродовж тривалого часу, на тлі погіршення соціально-економічної ситуації та продовження воєнного конфлікту в громадській думці населення приймаючих громад може утворюватися дискурс недовіри навколо переміщених осіб [11, с. 182]. Виклики, пов'язані з відновленням зруйнованих соціальної інфраструктури, народного господарства, екологічного середовища, покращенню функціонування правових та політичних інститутів потребуватимуть соціальної згуртованості як дієвого соціального фактору, що сприятиме реалізації даних програм. Аналіз та висновки в рамках даної публікації можуть бути корисними для вдосконалення державної політики щодо ВПО, протидії їх дискримінації та поширенню негативних стереотипів, що сприятиме адаптації та інтеграції даної соціальної спільноти в приймаючі громади, а також поліпшенню соціальної згуртованості в цілому.

Емпірична база публікації – матеріали соціологічного дослідження (на основі якісної та кількісної методології) ТОВ «Інфо Сапієнс Інтернешнл», БФ «Право на Захист» (2022 р.) та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (2014–2015 рр.).

Метою статті є виявлення чинників, які зумовлюють виникнення конфліктів ВПО з представниками приймаючих громад, що у свою чергу негативно впливають на їх адаптацію та інтеграцію у новий соціокультурний простір, обґрунтування конструктивної ролі інституту медіації в контексті конфліктних взаємодій даних спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адаптації ВПО в нові громади досліджується багатьма українськими вченими:

О. Балакірева, Є. Іващенко, Т. Перегудова, Т. Погуляйло, І. Тітар та ін. В їх роботах досліджено ставлення населення до ВПО, їх готовність до взаємодії з переміщеними особами на приватному, професійному та громадському рівнях; можливості держави, місцевої влади, громадського та приватного секторів у вирішенні проблем ВПО; способи зміцнення соціального капіталу ВПО; явище соціального відторгнення ВПО; розглянуто соціокультурний та ресурсний підходи в інтерпретації понять «адаптація» та «інтеграція» ВПО в соціальних науках; запропоновано підхід соціальної допомоги працездатним ВПО за принципом соціально-трудової інклюзії та ін. Разом з тим важливим питанням залишається вивчення феномену конфліктів як причини неуспішної адаптації та інтеграції ВПО та можливостей інституту медіації у їх врегулюванні.

Виклад основного матеріалу. Адаптація та інтеграція ВПО тісно пов'язані між собою та є ключовими процесами для досягнення стабільного, безконфліктного та гармонійного співіснування з приймаючими громадами. Поняття «адаптація» та «інтеграція» зазвичай є нероздільними – адаптація ВПО в рамках соціокультурного підходу є подоланням шоку (психологічного стресу) від зміни звичного культурного оточення, пристосування до нових умов життя та іншої культури. Інтеграція є її продовженням, певним критерієм зближення ідентичностей переселенців та мешканців приймаючих громад, налагодження їх комунікації та співпраці, зближення культурних і соціальних дистанцій між ними [8, с. 121]. У ресурсному підході адаптація плуначиться як пристосування до втрати значної частини ресурсів, які ВПО мали до переміщення, а також отримання доступу до ресурсів у новому місці перебування (житла, комунальної інфраструктури, ринку праці, дружніх, сімейних та інших соціальних зв'язків, медичного обслуговування, освітніх закладів, транспорту та комунікацій), а інтеграція – як налагодження спільного використання соціальних та економічних ресурсів з місцевими громадами без взаємних конфліктів [18, с. 59–62].

На нашу думку, в сучасних українських соціальних реаліях обидва підходи є релевантними, оскільки, як буде показано нижче, конфлікти між ВПО та громадами набувають як ресурсного, так і соціокультурного вимірів.

Рівень адаптованості можна визначати через рівень задоволеності потреб. У зв'язку з цим, в літературі виділяють «успішну» (або «позитивну») адаптацію, що дає змогу зберегти або підвищити соціальний статус й задовольнити матеріальні та духовні потреби індивіда (або групи), і «неуспішну» (або «негативну» чи «низьку»), що супроводжується зниженням соціального статусу та часто виживанням в новому середовищі завдяки використанню чужих ресурсів. Така адаптація є деструктивною як для індивіда, так і для соціального середовища, в якому він знаходиться [3, с. 184–185]. Маркерами адаптованості

є оцінка умов життя після переїзду (в сторону погіршення або покращення): житлові умови, харчування, працевлаштування, отримання освіти, задоволення культурних потреб, можливість проведення дозвілля (відвідування театрів, кінозалів, виставок, фестивалів, спортивних секцій тощо), родинні стосунки, відносини на роботі (колеги, клієнти, партнери), задоволення потреб у дружньому спілкуванні, громадська активність, психологічний стан (самооцінка). Інтеграція, відповідно, є ширшим поняттям, що одночасно з адаптацією означає налагодження комунікації та комфортного співіснування з місцевим населенням, процес розмивання і зникнення помітних відмінностей між ними, коли йдеться про повноправну участь усіх членів суспільства у його соціальному, економічному, політичному, культурному житті, можливість мати однаковий правовий, соціально-економічний статус, рівноправно користуватися захистом держави, справедливим розподілом ресурсів [7, с. 133; 15, с. 165–166].

Важливими показниками інтегрованості є також дані щодо зменшення кількості конфліктів та соціальної дистанції між ВПО та місцевим населенням. Конфлікти є наслідком соціальних протиріч – відмінностях інтересів, життєвих шансів та образі життя соціальних груп. Для перетворення протиріч у конфлікти необхідною передумовою є усвідомлення протилежності інтересів та формування відповідної мотивації поведінки. Конфлікти, як правило, – це усвідомлені протиріччя протилежних інтересів сторін, що виявляють готовність здійснювати певні дії шляхом нав'язування своєї волі. Інше важливе джерело конфліктних ситуацій – незадоволеність потреб та прагнення їх задоволення. Роль конфлікту як природньої форми соціальної взаємодії в суспільстві залежить від того, наскільки ефективно ним управляють. Щоб ефективно управляти конфліктом необхідно, з одного боку, розуміти причини їх виникнення, а з іншого – використовувати дієві інструменти його регулювання. Конфлікт може бути функціональним і підвищувати ефективність функціонування громад та суспільства, сприяти інноваціям, виробленню нових соціальних норм, що стануть основою інтеграції та згуртованості або ж дисфункціональним і викликати зниження рівня задоволення особистих потреб та групового співробітництва. На думку Р. Дарендорфа, раціональна регуляція соціального конфлікту сприяє еволюції, керованим змінам у суспільстві, його динамічного розвитку, засобом зменшення потенціалу насильницьких дій. Для успішного регулювання конфлікту важливим є визнання різних точок зору, висока організованість конфліктуючих сторін, угода учасників щодо визначення чітких «правил гри» для досягнення взаємоприйняттого рішення [22]. Згідно з Л. Козером, конфлікти можуть слугувати механізмом вивільнення соціальної напруги, соціальної інтеграції, стимулювання соціальних змін [21].

Отже, по-перше, конфлікти можуть допомогти виявити та вирішити існуючі соціальні проблеми у взаємодії ВПО та місцевих громад;

по-друге, їх раціональне врегулювання може стати підґрунтям культурного та соціально-економічного розвитку громад.

Міжнародний досвід дозволив Україні опрацювати широкий спектр проблем ВПО та розробити практичні заходи щодо захисту прав всіх сторін, котрі залучені до процесу переміщення – як ВПО, так і приймаючі громади. УВКБ ООН, з метою запобігання та зменшення напруги і конфліктів між біженцями й представниками приймаючих громад, у своєму документі «UNHCR Policy on Refugee Protection and Solutions in Urban Areas» розробило рекомендації щодо політики для урядів країн, міжнародних організацій і громад щодо забезпечення захисту прав і свобод біженців. Важливим концептуальним напрацюванням документу є поняття захищеного простору (protection space) – якості навколишнього середовища, що включає безпеку біженців, їх правовий захист, доступ до належних житлових умов, медичних послуг, освіти та ринку праці. Необхідність забезпечення такого простору і є прерогативою урядових органів, місцевих громад, міжнародними організацій [23]. В Україні прийнятий Закон №1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року, який розроблено відповідно до Розділу II Конституції України («Права, свободи і обов'язки людини і громадянина»). Цей закон враховує рекомендації міжнародних організацій (зокрема, таких як УВКБ ООН) щодо створення захищеного простору для ВПО та встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів ВПО, включаючи забезпечення безпеки, правового захисту, доступу до житлових умов, медичних послуг, освіти та ринку праці, що є важливими елементами інтеграції та адаптації переселенців у нових громадах [17].

Адаптація та інтеграція є двостороннім процесом. Його успішність залежить як від державної політики й приймаючої громади, так і від самих ВПО. На основі матеріалів соціологічного дослідження ТОВ «Інфо Сепієнс Інтернешнл», БФ «Право на Захист» (2022 р.) [15] та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (2014–2015 рр.) [1] нами було виділено зовнішні та внутрішні конфліктогенні чинники, що мають вплив на адаптацію та інтеграцію даної соціальної спільноти у приймаючі громади. Зовнішні – виходять з оточення або соціального середовища, в якому опинилися ВПО: політика держави, соціально-економічні умови, ставлення приймаючих громад. Внутрішні – особистісні характеристики та внутрішні ресурси самих ВПО, які впливають на їх здатність адаптації до нових умов, налагодження комунікації з місцевими жителями та інтеграцію в життя нової громади.

Розглянемо виділені зовнішні чинники окремо.

1. Соціальна диференціація за ознакою «особливого статусу» ВПО, що надає спільноті додаткові права та пільги, серед яких найголовнішими є соціальні виплати та гуманітарна допомога. На фоні погіршення соціально-економічної ситуації та рівня життя майже всіх верств

населення, закриття підприємств, підвищення цін на продукти та комунальні послуги подібні права та пільги можуть сприйматись як необґрунтовані привілеї та бути каталізатором конфліктів з представниками приймаючих громад. Такі об'єктивні передумови, як обмеженість місцевих ресурсів, не розрахованих на суттєве збільшення чисельності населення посилюватиме таку соціальну напруженість. Відзначимо, що широким категоріям населення серед ВПО соціальні виплати було скасовано постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 2024 р. № 94 «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб». Право отримання виплат залишено лише для тих ВПО, які найбільше цього потребують [5].

2. Соціальні настрої та очікування представників приймаючих громад – сукупність уявлень, переконань, почуттів, ставлень та передбачень, які існують серед місцевого населення щодо переселенців. Вони можуть варіюватися від гостинності та співчуття до недовіри та ворожості, між підтримкою та неприйняттям ВПО. В часи війни, коли суспільство зіштовхується з численними труднощами, соціальні настрої є більш змінними. З одного боку, відчуття солідарності та єдності в умовах зовнішньої загрози може стимулювати підтримку переселенців. З іншого боку, у разі нестачі ресурсів або коли ВПО сприймаються як конкуренти за обмежені ресурси, соціальні настрої можуть змінюватися в бік негативного сприйняття. Також слід зазначити, що соціальні настрої можуть змінюватись в процесі комунікації з ВПО. Очікування приймаючих громад щодо поведінки та інтеграції ВПО також можуть стати джерелом конфліктів, якщо вони не збігаються з реальністю. Чим більше соціальна реальність збігається з очікуваннями – тим кращі настрої, і, відповідно, ставлення до переселенців.

3. Соціокультурні, мовленнєві та релігійні відмінності. Етнічна модель розбудови національної спільноти, яка з 2014 року була обрана політичним класом, в умовах російсько-української війни набула характеру жорсткої та уніфікованої гуманітарної політики. Соціокультурна різноманітність українських регіонів породжує бар'єри на шляху до безконфліктного утвердження домінуючого етнонаціонального нарративу на народному рівні та призводить до конфліктів місцевих громад переважно західної частини України з ВПО, які часто є носіями ідентичностей, що вважаються по відношенню до нього ворожими.

4. Стереотипи як спрощені, загальноприйняті уявлення, форми сприйняття й оцінки характеристик, поведінки чи рис переселенців, які розділяються членами приймаючої спільноти. Уявлення про переселенців є дуже різними, проте враховуючи напрацювання О. Газізової [4], а також досвід роботи авторів статті з ВПО, стереотипи можна умовно згрупувати в наступні блоки (із задіянням прямої мови стереотипних визначень):

4.1. «Ім всі винні» – образ жертви з паразитуючим способом життя. Основний «дохід» – соціальні виплати та гуманітарна допомога.

4.2. ВПО «є рушієм всіх соціальних благ» – через них піднялась вартість орендної плати, ціни в супермаркетах тощо.

4.3. ВПО – це носії ворожих цінностей – саме вони кликали «руський мир» та винні в початку війни, оцінюють за принципом «свій-чужий» [2], перебувають під впливом російської пропаганди та розповсюджують її.

4.4. «Не розділяють українську ідентичність або не поважають її» – не вміють чи принципово не хочуть говорити українською мовою; не знають справжньої історії України, виявляють неповагу до українських культурних маркерів (як то, наприклад, елементи традиційного національного вбрання та українських пісень).

4.5. «Ненадійні» – ВПО не хочуть брати на роботу чи надавати в оренду квартиру, так як не довіряють їм через набір оціночних уявлень негативної конотації.

4.6. «Псевдо переселенці» – виїхали з «безпечного регіону» в пошуках кращого життя, шукають можливості піднятися вверх кар’єрними сходами на новому місці за рахунок обставин, створених війною, та набутого особливого соціального статусу.

5. Житлові та побутові питання – відсутність чи недостатність вільного житлового фонду, нестача коштів на оренду чи сплату комунальних послуг, дискримінаційні позначення «тільки для місцевих», різниця звичок й відсутність чіткої нормативної регуляції поведінки у місцях проживання. Рішення про відкриття шелтерів спростило проблему тимчасового проживання ВПО, проте послужило каталізатором конфліктів з місцевими громадами через передачу під них будівель місцевих шкіл та інших комунальних установ, без урахування ступеню їхньої придатності під заплановані цілі. Крім того, в шелтерах нерідкими є проблеми, пов’язані з низькою соціальною відповідальністю деяких її мешканців – надмірне вживання алкоголю та інші прояви асоціальної поведінки, що негативно оцінюється представниками приймаючих громад.

6. Проблема працевлаштування, де велику роль у створенні конфліктних ситуацій відіграє конкуренція ВПО та представників приймаючих громад, адже з початком повномасштабного вторгнення багато підприємств було релоковано в тиллові райони, призупинено або закрито, що понесло за собою втрату роботи численною групою осіб. Відповідно, як ВПО, так і місцеві, потребують нових робочих місць, а їх відсутність негативно впливає на загальну атмосферу в громаді. Важливу роль також відіграє вимушене працевлаштування не за спеціальністю, через що виникають складнощі адаптації до наявних пропозицій [13]. Через проблему працевлаштування та втрати доходу час від часу виникають конфлікти і у ході надання або прийняття гуманітарної допомоги.

Внутрішні конфліктогенні чинники зумовлені в першу чергу психологічними та матеріальними проблемами самих ВПО:

1. Особливості психологічного стану. Перебування в зоні бойових дій, зміна місця проживання, втрата членів сім'ї, обмеження соціальних контактів з первинними групами (родичі, друзі, знайомі), руйнація житла тощо безпосередньо впливають на психоемоційний стан людей – підвищують рівень стресу та тривожності, що призводить до зниження рівня емпатії, пасивності дій і деструктивної поведінки, котрі в свою чергу можуть ускладнювати взаємодію з місцевими жителями. Останнім часом все частішими стають конфлікти, викликані різним досвідом війни – в когось він більш болісний та складний.

2. Матеріальні проблеми, які насамперед пов'язані з вимушеністю та невизначеністю переїзду, рішення щодо якого приймалося зазвичай в тих умовах, які несуть загрозу життю чи здоров'ю людини чи родини. Неможливість збереження матеріальних цінностей, втрата роботи, оплата оренди нового житла і тощо потребують значних грошових витрат, якими володіють не всі переселенці. Переміщені особи розміщуються в шелтерах для ВПО, стоять в чергах за гуманітарною допомогою, які являють собою так звані «конфліктогенні зони».

Свою роль в успішності адаптації та інтеграції відіграє перед імміграційний статус ВПО: особисті ресурси, наявність або відсутність у переселенців загребуваної у регіоні освіти та професійних знань, які могли б допомогти знайти роботу, вік, особиста мотивація брати активну участь у житті приймаючої громади, а також соціальні мережі – родинності, знайомства, професійні, релігійні або громадські зв'язки.

У зменшенні ролі конфліктогенних чинників, ключовими акторами, на нашу думку, є органи державної та виконавчої влади (включно з органами місцевого самоврядування), що мають спрямовувати свої зусилля на розбудову соціальної згуртованості, зміцнення соціально-економічної безпеки громад та внутрішньо переміщених осіб. Це включає наступне: задоволення базових потреб переселенців; підтримка закладів освіти, що забезпечуватимуть підготовку нових кадрів для ринку праці; формування гідних умов проживання в місцях тимчасового перебування (шелтерах); розвиток соціального підприємництва; впровадження програм по залученню переселенців до місцевого самоуправління в громадах (успішним кейсом є створення Ради ВПО на базі міських, районних державних (військових) адміністраціях (Постанова КМУ від 04 серпня 2023 року №812); доступність послуг з охорони здоров'я та психологічної підтримки; просвітницька робота з громадами (у формі воркшопів та тренінгів) у подоланні стереотипів щодо переселенців та формування толерантного ставлення до ВПО як повноправних співгромадян з актуальними ресурсами соціально-економічного та культурного розвитку локальних територій на благо всіх мешканців; налагодження навичок культури діалогу ВПО та громад.

Важливу роль у попередженні та врегулюванні конфліктів ВПО з громадами, на нашу думку, може відігравати інститут медіації. В Україні медіація регулюється Законом України «Про медіацію»,

який визначає її як позасудову, добровільну, конфіденційну та структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Перевагами її застосування є неформальність та гнучкість процесу, конфіденційність, нейтральність, незалежність й неупередженість медіатора; самовизначення та рівність прав сторін медіації [9]. Найбільш ефективними інструментами й технологіями медіації є в сімейно-побутових конфліктах, корпоративних і міжкорпоративних суперечках, фінансовому та банківському середовищах, дрібному й середньому бізнесі, сферах міжнародного права та міжкультурної комунікації, освітньому й виховному середовищах [6]. Медіація як інститут сприяє зміцненню суспільної солідарності та інтеграції соціальних груп, формуванню культури діалогу й толерантності [20, с. 7]. Медіація набирає все більшої популярності в Україні, проте, на жаль, серед її населення ще існують упередження та обмежена обізнаність щодо процедури як альтернативного позасудового врегулювання спорів, що, своєю чергою, призводить до невисокого рівня довіри до неї у порівнянні з традиційним судочинством. Інформаційно-роз'яснювальна компанія щодо актуальності медіації у врегулюванні конфліктів, факультативні заняття, воркшопи та тренінги як серед широкого загалу, так і передусім – працівників місцевої ради, соціальних служб, громадських організацій, волонтерів, органів місцевого самоврядування, що працюють з ВПО – важливий та майже не обговорюваний напрям роботи у публічній сфері. Серед нечисельних прикладів позитивних кроків участі спільноти фасилітаторів діалогів, медіаторів-членів національної асоціації медіаторів України, інших представників громадського сектору, профільних державних та міжнародних організацій у допомозі щодо зниження ризиків непорозумінь у громадах, що приймають ВПО є підготовка «рекомендацій для керівників/координаторів гуманітарних штабів, груп допомоги в громадах, інших самоорганізованих груп щодо супроводу міжособистісних конфліктів певних інструментів» [14].

Питання інтервенції медіації у конфлікти між ВПО та громадами є доволі дискусійним, не дослідженим і потребує додаткових досліджень. Сформулюємо загальні припущення, в яких випадках вона може застосовуватись. Найбільш очевидною сферу інтервенцій є побутові конфлікти, що виникають у повсякденному житті, сусідські суперечки або конфлікти через шум, чистоту та інші аспекти спільного проживання. Медіація у таких випадках може сприяти швидкому та ефективному вирішенню конфліктів без залучення судових органів. Більш складними є соціально-економічні конфлікти – розбіжності через конкуренцію за ресурси (робочі місця, житло та соціальні послуги). Вони потребують більш комплексного підходу та співпраці з урядовими та неурядовими організаціями для розробки довгострокових рішень. Найбільш складними є конфлікти, що ґрунтуються на

соціокультурних, мовленнєвих та релігійних відмінностях й відповідно стереотипним мисленням, оскільки вони часто пов'язані з ідентичністю та глибокими внутрішніми переконаннями. Медіація у таких випадках потребує залучення експертів з культурних питань та може вимагати більше часу і ресурсів.

Висновки. Для успішної інтеграції ВПО у нові громади необхідно враховувати комплексність адаптаційного процесу, що включає як психологічні, так і соціальні аспекти. Важливо забезпечити створення сприятливих умов для соціальної взаємодії та співпраці між ВПО та представниками приймаючих громад. Наявність конфліктів, викликаних соціальною диференціацією, негативними соціальними настроями та очікуваннями представників приймаючих громад, стереотипами щодо ВПО, особливостями психологічного стану, проблемами працевлаштування, житла та матеріального забезпечення переселенців спричиняє складність даних процесів. Актуальним є пошук способів врегулювання соціальних конфліктів. Запобіжним клапаном конфліктів є моніторинг рівня задоволення потреб різних соціальних груп та пошук засобів їх задоволення. Тому розробка та впровадження державних програм, спрямованих на підтримку ВПО та зменшення соціальної напруги, можуть сприяти більш ефективній адаптації та інтеграції. Одним із дієвих методів врегулювання конфліктів є медіація, яка дозволяє залученим сторонам вільно висловлювати свої погляди та шукати компромісні рішення.

Список використаної літератури

1. Балакірева О.М. Вимушені переселенці та приймачі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції. Наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К., 2016. 140 с.
2. Васютинський В. Винні чи безневинні? Почуття провини в колективній свідомості українців : монографія. Кропивницький : Вид-во Імекс-ЛТД, 2022. 177 с.
3. Володько В., Ровенчак О. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2008. Вип. 2. С. 182–210.
4. Газізова О. Шляхи подолання соціокультурних конфліктів у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові територіальні громади // Українознавчий альманах. 2019. № 25. С. 44–48.
5. Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2024 № 94. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-sotsialnoi-pidtrymky-vnutrishno-peremishchenykh-osib-ta-inshykh-vrazlyvykh-katehoriy-osib-i260124-94>
6. Снін М. Н, Макаренко Д. В., Северинчик О.П. Медіація в освітньому просторі закладів вищої освіти: у пошуках моделі та способів організації // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3 (43). С. 59–64.
7. Снін М., Заєць О. Соціальна адаптація та інтеграція біженців за кордоном (приклад Польщі). Трансформація українського суспільства в цифрову еру:

Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 березня 2023 р.). Одеса : Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2023. С. 132–136.

8. Єнін М., Кухта М., Приходько Т. (2024) Соціальні потреби та проблеми вимушених мігрантів з України на шляху соціальної адаптації та інтеграції в суспільстві-реципієнт (на прикладі ФРН) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2024. № 3. С. 117–138.

9. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

10. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням. Загальне опитування населення Раунд 14 (3–25 вересня 2023). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya-0>

11. Іващенко К. Внутрішньо переміщені особи: реалії та перспективи // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2019. № 1. С. 181–188.

12. Інтеграція та медіація у громадах, які приймають ВПО // Асоціація сприяння самоорганізації населення. URL: <https://samoorg.com.ua/blog/2023/02/02/integraciya-ta-mediaciya-u-gromadah-yaki-priymayut-vpo/>

13. Поліщук В., Олексюк Н., Бачинська О. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади: соціально-економічний аспект // Управління змінами та інновації. 2023. № 6. С. 5–9.

14. Поради щодо взаємодії у громадах під час війни для тих, хто перемищується, і тих, хто приймає переміщених осіб. Національна асоціація медіаторів України. URL: <https://namu.com.ua/ua/resources/news/tsuaey-ses-viazhpsekl-ts-guspaecash-tke-af-vkmry/>

15. Практики взаємовідносин, конфлікти та тригерні теми серед українських ВПО та приймаючих громад, а також репатріантів та місцевих громад. Звіт дослідження. Київ, 2022. 80 с. URL: <https://r2p.org.ua/storage/page/3838/10031f8e4f5f85b127b6689f3c3c713f8a53c34b.pdf>

16. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1. С. 161–172.

17. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII.

18. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця // Український соціум. 2016. № 4 (59). С. 57–68.

19. У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців // Слово і діло. Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/povyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishhenykh-osib>

20. Шмаленко Ю., Єнін М., Мельник Л. Інституціоналізація медіації в Україні: ключові етапи, сучасний стан та перспективи // Соціологічні студії. 2023. № 2(23). С. 6–17.

21. Coser L. A. The functions of social conflict, New York : Free Press, 1964. 188 p.

22. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. London : Routledge & Kegan Paul, 1959. 336 p.

23. UNHCR Policy on Refugee Protection and Solutions in Urban Areas. 2009. 52 p.

Yenin M. N., Benedysiuk L. V. Conflictology component of problems adaptations and integrations of IDPs in Ukraine

The article examines the impact of social conflicts on the processes of adaptation and integration of internally displaced persons (IDPs) into the new socio-cultural space. Conflicts between IDPs and communities in Ukraine acquire both resource and sociocultural dimensions, therefore, according to the authors, both resource and sociocultural approaches are relevant in the study of this problem. The issue of adaptation and integration of internally displaced persons, their features and interrelationship is revealed. It is noted that they are a two-way process – their success depends both on state policy and the host community, and on the IDPs themselves. An important aspect of the formation of connections between these groups is the social attitudes and expectations of the host communities, but they are not constant and can change in the process of communication. However, inconsistency of expectations and attitudes can cause conflict and non-acceptance of IDPs.

External and internal factors of the occurrence of conflicts, their impact on social cohesion between representatives of the host communities and IDPs, and methods of their settlement in accordance with the cause of their occurrence are given. State and executive authorities (including local self-government bodies) are key actors in building social cohesion, strengthening social and economic security, and ensuring the rights of communities and IDPs. In addition, special attention is focused on such a conflict resolution tool as mediation. The effectiveness of this institute's intervention between communities and IDPs in different types of conflicts can be variable. The most accessible type of conflicts for regulation are household conflicts, socio-economic conflicts, in turn, require cooperation with governmental and non-governmental organizations. The conflicts that are based on socio-cultural, linguistic and religious differences are the least accessible for settlement. Mediation in such cases requires the involvement of cultural experts and may require more time and resources.

Key words: IDPs, host community, adaptation, integration, conflict, mediation.

УДК 316.658.3:07]:355.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.8>

Н. В. ПОГАРСЬКА

старший викладач
кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Д. Ю. СОЛОШЕНКО

бакалаврантка
кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КУЛЬТУРА ВІДМІНИ ЯК МЕДІА ЯВИЩЕ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті зазначено, що культура відміни в медійному просторі під час повномасштабного вторгнення є дуже актуальною. Культура скасування спричиняє значний розкол у суспільстві, підтовхуючи людей до конфліктів та політичної напруженості. В статті автори розкривають значення поняття «культура відміни». Відзначається, що культура відміни може призвести до обмеження свободи слова та обміну інформацією. Зазначається, що відсутність терпимості та поваги до інших думок може підтовхнути до виникнення конфліктів та розбрату в суспільстві. Автори зазначають, що культура відміни в медійному просторі України проявляється в різних формах. Використовують соціальні мережі для того, щоб критикувати тих, хто висловлює думки, які вважаються непопулярними або образливими. Критика може приймати різні форми, від особистих образ до закликів до бойкоту. Наводяться в статті цікаві приклади культури відміни. Для того щоб запобігти таким наслідкам, важливо розвивати культуру взаєморозуміння, відкритості та толерантності, що дозволить суспільству ефективно вирішувати конфлікти та забезпечувати свободу та права всіх його членів. Автори зазначають, що суспільство повинно бути свідомим та критичним щодо інформації, яку воно споживає, та активно шукати достовірні джерела інформації. Культура відміни може призвести до того, що люди будуть більш скептично ставитися до інформації, яка поширюється в медіа. Це може допомогти захистити людей від впливу пропаганди та дезінформації. Це може призвести до зниження рівня обізнаності суспільства про важливі проблеми та погіршення якості суспільного дискурсу. Це може ускладнити поширення правдивої інформації та зробити людей більш сприйнятливими до дезінформації. Автори наголошують, що сьогодні кожна медійна особа є активним бійцем у медійному просторі, який формує масову свідомість та моделює поведінку і представників українського суспільства.

Ключові слова: культура відміни, медійний простір, суспільно-культурні наслідки, медіаграмотність, повномасштабне вторгнення.

Постановка проблеми. Культура відміни є актуальним феноменом сучасного суспільства, який має значний вплив на медійний простір, а також у розумінні та аналізі впливу збройних конфліктів на культурну сферу суспільства. Військові дії не лише змінюють політичну та економічну картину світу, але й суттєво деформують культурне середовище, впливаючи на масове сприйняття, ідентичність, пам'ять та національну свідомість.

Дослідження культури відміни в медійному просторі під час повномасштабного вторгнення дозволяє глибше зрозуміти її природу, форми та методи, а також соціально-культурні наслідки. Це дослідження може бути корисним для розробки рекомендацій щодо подолання негативних наслідків культури відміни та сприяння її позитивному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної теми займалися ряд науковців, серед яких варто відмітити: Булавін Д., Морі С., Воронцова О., Гончаренко А., Терещук Г., Ізвоцікова А., та інші.

Метою даної статті є розгляд культури відміни як медія явища в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом концепція «cancelculture» набула значної популярності. Це визначається як коли група людей приймає рішення про "скасування" певної особи чи продуктів, пов'язаних з нею, через їхні дії або висловлення, які викликають гнів або негативну реакцію в громадськості. Зокрема, у соціальних мережах кенселінг стає поширеним явищем, де користувачі масово атакують об'єкти свого невдоволення. Причини цього можуть бути різноманітні, включаючи невдалі висловлювання, спірні дії або навіть расистські коментарі. Як наслідок, об'єкт кенселінгу часто втрачає роботу, друзів, соціальні зв'язки, а в деяких випадках навіть стикається з серйозними наслідками для свого життя.

«Культура скасування» розглядається як сучасна форма остроганізму, де завдяки тиску суспільства конкретна особа або компанія можуть бути відкинуті поза соціальні та професійні межі.

Культура відміни являє собою концепцію, яка стверджує, що різні культури мають різні цінності, норми та поведінки. Ця концепція ґрунтується на ідеї, що культура є складним і багатограним феноменом, який формує спосіб життя людей [1].

«Кенсел культура» у широкому розумінні – це соціальний протест проти нетолерантної та відверто відхильної поведінки, яка офіційно не засуджується законодавством, але вважається неприйнятною з моральної точки зору. У вузькому сенсі це метод впливу на суспільство через моральне засудження відомих осіб.

Також «cancelculture» варто розглядати, як відмову від підтримки когось чи чогось після обурливого вчинку. Це поняття часто називають народним правосуддям і розглядають як інструмент, здатний забезпечити покарання шляхом ігнорування.

Під час повномасштабного вторгнення в Україну культура відміни в медійному просторі України посилилася. Це пов'язано з такими факторами, як зростання політичної нестабільності та поляризованості суспільства. Військова агресія Росії проти України ще більше загострила політичну ситуацію в країні. Це призвело до того, що люди стали більш чутливими до думок інших і більш готовими критикувати тих, хто підтримує протилежну політичну силу.

Культура відміни в медійному просторі України проявляється в різних формах. Люди часто використовують соціальні мережі для того, щоб критикувати тих, хто висловлює думки, які вважаються непопулярними або образливими. Критика може приймати різні форми, від особистих образ до закликів до бойкоту.

Люди можуть закликати до бойкоту продуктів або послуг, пов'язаних з людьми, які стали об'єктом культури відміни. Це може призвести до фінансових втрат для компаній, які пов'язані з такими людьми. Також люди можуть бути звільнені з роботи за висловлювання, які вважаються непопулярними або образливими. Це може призвести до втрати роботи та матеріальних труднощів. Вплив культури відміни на медіа-простір України є складним і неоднозначним. Це явище може мати як позитивний, так і негативний вплив на суспільство.

Одним з перших активних користувачів соціальних мереж серед українських політиків став Юрій Луценко, тодішній Генеральний прокурор України. У 2012 році він зареєструвався в Facebook і почав активно вести сторінку, публікуючи новини, коментарі до поточних подій і особисті думки [5]. Культура відміни в Луценка – це явище, що характеризується застосуванням критики та осуду до людей, які висловлюють думки, які вважаються непопулярними або образливими.

Луценко є одним з українських політиків, які найбільш часто зазнають культури відміни. Він часто критикує владу, олігархів і інших впливових людей. Його критика часто буває гострою та різкою, що призводить до того, що його критикують у відповідь. У 2022 році Луценко заявив, що колишній президент Порошенко причетний до постачання зброї бойовикам на Донбасі. Ця заява викликала критику з боку партії «Європейська солідарність», яку очолює Порошенко [2].

Луценко не є єдиним українським політиком, який зазнає культури відміни. Однак він є одним з тих, хто найбільш часто стає її об'єктом.

Арестович А. М. також є однією з найвідоміших фігур в українському медійному просторі. Він відомий своїми яскравими та емоційними виступами, в яких часто висловлює гострі та критичні думки. Це призвело до того, що Арестович став об'єктом критики з боку різних верств суспільства. Одним із найвідоміших випадків культури відміни Арестовича став скандал, який виник у 2022 році після його заяви про те, що Україна повинна бути готова до окупації частини своєї території [3]. Ця заява викликала обурення у багатьох українців, які вважали, що вона є капітулянтською. Арестович був змушений вибачитися за свою заяву.

Іншим прикладом культури відміни Арестовича стала критика його за те, що він часто робить смішні або нетактовні висловлювання. Наприклад, він неодноразово жартував про війну в Україні, що викликало обурення у багатьох людей. Арестович також був змушений вибачитися за свої висловлювання. На нашу думку, культура відміни Арестовича є наслідком того, що він є популярною фігурою, яка має велику аудиторію. Його висловлювання часто стають предметом обговорення в соціальних мережах, де люди можуть легко спілкуватися та обмінюватися інформацією. Це призвело до того, що Арестович став об'єктом критики з боку різних верств суспільства.

Фаріон І. Д. також є однією з найвідоміших фігур в українському мовному середовищі. Вона відома своїми радикальними поглядами на мовну політику України. Фаріон є прихильницею української мови та культури, і вона часто критикує використання російської мови в Україні.

Одним із найвідоміших випадків культури відміни Фаріон став скандал, який виник у 2022 році після її заяви про те, що всі українці, які не володіють українською мовою, є «мовними маргіналами» [6]. Ця заява викликала обурення у багатьох українців, які вважали, що вона є дискримінаційною. Фаріон була змушена вибачитися за свою заяву. Фаріон є однією з найвідоміших і найконтroversійніших фігур в українському суспільстві. Її висловлювання часто стають предметом обговорення і критики. Культура відміни є одним із способів, яким люди реагують на її висловлювання.

Сьогодні кожна медійна особа має зрозуміти, що він є активним бійцем у медійному просторі, який формує масову свідомість та моделює поведінку і представників українського суспільства, і громадян країн-союзників та нейтральних держав, і навіть мешканців країни-агресора.

Варто розуміти, що з часом затягування війни, неминуче зростатиме розчарування людей від жахливої реальності, як такої. І на цьому тлі ворогові дуже легко буде вклинитися в інформаційний порядок денний, нав'язати українському суспільству власну точку зору на ситуацію, а за цим – й стимулювати його до деструктивних дій.

Розглянуті приклади показують, що культура відміни є серйозним явищем, яке може мати значний вплив на медіа-простір України, адже під час конфліктів та війн важливу роль відіграє медійний простір, де різні культури, переконання та інтереси можуть зіткнутися.

Здебільшого, це завжди в першу чергу стосується роботи медіа, розповсюдження інформації, пропаганди та взаємодії громадськості. Медійний простір може бути потужним інструментом під час конфліктів та війн. Важливо бути обізнаним про те, як він використовується, і критично ставитися до інформації, яка отримується.

Культура відміни може впливати на інформаційну війну, яка ведеться під час повномасштабного вторгнення в Україні. Культура

відміни може призвести до того, що люди будуть більш скептично ставитися до інформації, яка поширюється в медіа. Це може допомогти захистити людей від впливу пропаганди та дезінформації. Проте вона може також призвести до того, що люди будуть уникати обговорення важливих питань, щоб не стати об'єктом критики. Це може призвести до зниження рівня обізнаності суспільства про важливі проблеми та погіршення якості суспільного дискурсу. Це може ускладнити поширення правдивої інформації та зробити людей більш сприйнятливими до дезінформації.

Культура відміни може створювати атмосферу страху та недовіри, що може сприяти зростанню маніпуляцій громадською думкою. Конфліктні сторони можуть використовувати культуру відміни для того, щоб дискредитувати своїх опонентів та поширювати дезінформацію. Культура відміни може перешкоджати діалогу та взаєморозумінню між людьми з різними думками. Люди можуть боятися висловлювати свої думки, навіть якщо вони є конструктивними і спрямованими на пошук спільного рішення.

Російські ЗМІ поширювали неправдиву інформацію про те, що Україна готується до нападу на Росію [7]. Це призвело до того, що багато людей у Росії повірили, що Україна є агресором, а не жертвою. Російська влада заарештувала та засудила до ув'язнення російських журналістів, які критикували війну [4]. Це призвело до того, що багато російських журналістів боялися висловлювати свою думку про війну. Росія звинувачувала Україну в тому, що вона використовує цивільних осіб як живий щит [8, с. 34]. Це призвело до того, що багато людей у світі негативно ставилися до України.

Щоб зменшити негативний вплив культури відміни на громадську думку та маніпуляції, потрібно активно працювати над підвищенням рівня освіти та медіаграмотності серед населення. Люди повинні розуміти, як відбувається маніпуляція громадською думкою через медіа та соціальні мережі і як вони можуть розпізнавати та уникати таких впливів. Важливо навчати людей критично мислити та аналізувати інформацію, що до них приходить.

Також необхідно акцентувати увагу на вихованні терпимості та поваги до різноманітності думок і поглядів. Люди повинні розуміти, що кожен має право на власну думку та свободу виразу, і важливо вміти приймати інші точки зору, навіть якщо вони відрізняються від власних. Відсутність терпимості та поваги до інших думок може підштовхнути до виникнення конфліктів та розбрату в суспільстві.

Більше того, важливо стимулювати відкритий діалог та взаєморозуміння між людьми з різними поглядами. Замість того, щоб відкидати чи відмінювати інші думки, важливо намагатися зрозуміти їх і шукати конструктивні способи вирішення конфліктів та розв'язання проблем. Відкритий діалог сприяє побудові спільних рішень та зміцненню взаєморозуміння в суспільстві.

Висновки. Важливо активно прогидіяти спробам маніпуляції громадською думкою та поширенню дезінформації. Суспільство повинно бути свідомим та критичним щодо інформації, яку воно споживає, та активно шукати достовірні джерела інформації. Важливо підтримувати незалежність та об'єктивність медіа та інших джерел інформації та боротися з поширенням фейків та пропаганди.

Крім того, культура відміни може спричинити зниження рівня довіри та взаєморозуміння в суспільстві. Люди, які почуваються вразливими перед можливістю стати об'єктом критики, можуть уникати відкритого обговорення важливих проблем. Це може призвести до того, що суспільство втрачить можливість вирішувати конфлікти та займатися проблемами відкрито та ефективно.

Культура відміни також може призвести до збільшення поділу в суспільстві. Якщо люди будуть обурюватися та відміняти інших за будь-яку відмінність у поглядах чи діях, це може посилити соціальні розходження та ворожнечу між групами. Замість того, щоб шукати спільні рішення та підтримувати діалог, суспільство може зануритися в клімат ворожнечості та ненависті.

Крім того, культура відміни може підірвати довіру до правосуддя та інститутів влади. Якщо суспільство стане приймати рішення про відміну без належного процесу та розгляду аргументів, це може порушити принципи справедливості та законності.

Це може призвести до загострення політичних та соціальних конфліктів та зменшення легітимності владних структур.

У цілому, культура відміни може мати серйозний вплив на суспільство, який може мати негативні наслідки для свободи слова, розвитку демократії та соціальної стабільності. Для того щоб запобігти таким наслідкам, важливо розвивати культуру взаєморозуміння, відкритості та толерантності, що дозволить суспільству ефективно вирішувати конфлікти та забезпечувати свободу та права всіх його членів.

Список використаної літератури

1. Булавін Д. Cancelculture. Український вимір. 2022. URL: https://zaxid.net/cancel_culture_n1539207

2. Воронцова О. Демобілізований Луценко поставив перед владою питання: у чому винен Порошенко? Главком. 2022. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/demobilizovaniy-lutsenko-postaviv-pered-vladoju-pitannja-u-chomu-vinen-poroshenko-940731.html>

3. Гончаренко А. Олексій Арестович: шість найгучніших скандалів довкола колишнього радника Офісу президента. ТСН. 2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/oleksiy-arestovich-shist-nayguchnishi-skandaliv-dovkola-kolishnogo-radnika-ofisu-prezidenta-2419132.html>

4. Извошківа А. У Росії опозиціонера Кара-Мурзу засудили до 25 років позбавлення волі. Реакція США, Франції, Австрії. 2023. URL: <https://suspijne.media/447981-u-rosii-opozicionera-kara-murzu-zasudili-do-25-rokiv-pozbavlenna-voli-reakcia-miznarodnoi-spilnoti/>

5. Офіційна сторінка Facebook Юрія Луценко. URL: <https://www.facebook.com/LlutsenkoYuri/>

6. Терещук Г. Мовний скандал через висловлювання професорки Фаріон на адресу українських воїнів: реакції та висновки. Суспільство. URL: <https://ua.krymr.com/a/mova-skandal-vyboru-polityka-vijna/32679145.html>

7. Як російські медіа брехали світу про Україну – моніторинг російських фейків за рік повномасштабної війни. 2023 URL: <https://www.nrada.gov.ua/yak-rosijski-media-brehal-y-svitu-pro-ukrayinu-monitoring-rosijskyh-fejkiv-za-rik-povnomasshtabnoyi-vijny/>

8. 100 брехливих російських нарративів про російсько-українську війну / Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / А. М. Романишин, С. В. Черевичний, О. П. Остапчук та ін. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 77 с.

Pogarska N. V., Soloshenko D. Yu. The culture of cancellation as a media phenomenon in the conditions of war

The article states that the culture of cancellation in the media space during a full-scale invasion is very relevant. The culture of cancellation is causing a great deal of division in society, pushing people into conflict and political tension. In the article, the authors reveal the meaning of the concept of "cancellation culture". It is noted that the culture of withdrawal can lead to the restriction of freedom of speech and exchange of information. It is noted that the lack of tolerance and respect for other opinions can lead to the emergence of conflicts and discord in society. The authors note that the culture of cancellation in the media space of Ukraine manifests itself in various forms. Use social media to criticize those who express opinions that are considered unpopular or offensive. Criticism can take many forms, from personal insults to calls for a boycott. The article provides interesting examples of cancellation culture. In order to prevent such consequences, it is important to develop a culture of mutual understanding, openness and tolerance, which will allow society to effectively resolve conflicts and ensure the freedom and rights of all its members. The authors note that society should be conscious and critical about the information it consumes and actively seek reliable sources of information. A culture of rejection can lead people to be more skeptical of information that is disseminated in the media. This can help protect people from the effects of propaganda and misinformation. This can lead to a decrease in public awareness of important issues and a deterioration in the quality of public discourse. This can make it harder for truthful information to spread and make people more susceptible to misinformation. The authors emphasize that today every media person is an active fighter in the media space, who forms mass consciousness and models the behavior of representatives of Ukrainian society.

Key words: *cancellation culture, media space, socio-cultural consequences, media literacy, full-scale invasion.*

УДК 130.2:001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.103.9>

О. Ф. СТАДНІК

докторка соціологічних наук,
професорка кафедри креативних культурних індустрій
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

О. Ф. ВАНЮШИНА

кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри психології
Державний торговельно-економічний університет

РЕКОНСТРУКЦІЯ НОРМАТИВНОГО ТІЛА ЧЕРЕЗ БІОНІЧНІ ПРОТЕЗИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВИХ ТРАВМ І ГЕРОЇЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджується вплив військових конфліктів, зокрема українсько-російської війни, на антропологічні уявлення про тіло, а також на зміни соціальних норм та естетичних стандартів. Особлива увага приділена біонічним протезам, які завдяки своїй функціональності та естетичній привабливості не лише стають популярними серед постраждалих від війни, але й відкриваючи нові можливості для своїх користувачів змінюють традиційні уявлення про тілесність та функціональність. У статті розглядається, як ці протези впливають на стандарти нормативного тіла та уявлення про фізичну досконалість, зміщуючи акценти на функціональність і витривалість. З'ясовано, що населення загалом толерантно ставиться до тіл з інвалідністю, а тіла з біонічними протезами часто сприймаються як ознака мужності та героїзму. Найбільш стигматизуючою групою виявилися підлітки, які схильні дотримуватися стандартів нормативного тіла, тоді як молоді жінки демонструють високий рівень емпатії до людей з інвалідністю, хоча також зазнають впливу соціальних стандартів. У сучасному українському суспільстві біонічні протези стають символами успішності та героїзму, а ветерани, які їх використовують, перетворюються на ікони мужності та технологічного прогресу. У статті підкреслено важливість дослідження впливу війни на тілесність і трансформацію соціокультурних уявлень про стандарти краси у контексті українсько-російської війни. Дослідження демонструє, що впровадження біонічних протезів суттєво впливає на соціальну адаптацію та реабілітацію ветеранів, а також на формування нових культурних цінностей, де інновації та технології інтегруються в національний наратив.

Ключові слова: тілесність, військові конфлікти, героїзм, соціокультурні уявлення, соціальні норми, інвалідність.

Вступ. Стандарти нормативних тіл в суспільстві завжди були динамічними та чутливими до різних історичних подій і соціокультурних змін. У різні епохи і в різних культурах ці стандарти варіювалися, відображаючи ідеали краси, здоров'я та соціального статусу, які були актуальними в конкретний період часу. Історичні події, такі як війни, революції, економічні кризи та науково-технічний прогрес, суттєво впливали на те, як сприймалося людське тіло і які якості вважалися бажаними чи неприйнятними.

Одним із найзначніших чинників, що змінює уявлення про тілесність та фізичну привабливість, є війна. Військові конфлікти не тільки призводять до масових фізичних ушкоджень та інвалідності, але й глибоко впливають на соціальні норми та естетичні стандарти. У контексті війни, тіло стає ареною, де переплітаються питання героїзму, мужності, виживання та технологічного прогресу. Втрата кінцівок, шрами, опіки та інші видимі травми перестають бути лише ознаками фізичної недосконалості та перетворюються на символи сили, витривалості та самопожертви.

Зокрема, сучасні збройні конфлікти, такі як україно-російська війна, демонструють, як інновації у сфері протезування змінюють уявлення про фізичну досконалість. Біонічні протези, що все частіше використовуються постраждалими від війни, стають не лише функціональними заміниками втрачених кінцівок, але й маркерами успішності та героїзму. Вони не лише допомагають відновити втрачені функції, але й наділяють своїх користувачів новими можливостями, тим самим трансформуючи традиційні уявлення про тілесність та функціональність.

Соціальні норми краси в умовах війни змінюються під впливом нових реалій, де функціональність і витривалість стають важливішими за зовнішню естетику. Цей процес супроводжується значними психологічними змінами, оскільки травма та адаптація до нових фізичних умов змушують індивідів переосмислювати власне тіло та його можливості. Відтак, суспільство стає більш толерантним до фізичних вад та каліцтв, сприймаючи їх як ознаки відважності і самопожертви.

Таким чином, дослідження впливу війни на тілесність і трансформацію соціокультурних уявлень про стандарти краси є надзвичайно актуальним. Це дозволяє глибше зрозуміти, як екстремальні умови та інновації впливають на соціальні норми і як це відображається у формуванні національної ідентичності та колективної свідомості. Біонічні протези, що набувають значення символів успішності та героїзму в сучасному українському суспільстві, є яскравим прикладом того, як війна трансформує уявлення про фізичну досконалість та соціальну адаптацію.

Постановка проблеми. Дослідження впливу війни на тілесність і трансформацію соціокультурних уявлень про стандарти краси є надзвичайно актуальним у контексті україно-російської війни з кількох причин. По-перше, війна призводить до значних фізичних і психологічних травм серед українських військовослужбовців та цивільного

населення, що вимагає переосмислення традиційних уявлень про тіло та його функціональність. Зміни, що відбуваються завдяки впровадженню біонічних протезів, мають суттєвий вплив на соціальну адаптацію та реабілітацію ветеранів, що є важливим аспектом відновлення суспільства після війни. По-друге, соціокультурний аналіз змін у стандартах краси в умовах війни дозволяє глибше зрозуміти процеси формування національної ідентичності та колективної свідомості українців. У сучасному глобалізованому світі, де технологічний прогрес швидко змінює уявлення про можливості людського тіла, дослідження таких феноменів, як біонічні протези, допомагає виявити нові культурні тренди і соціальні норми, що формуються під впливом екстремальних умов війни. По-третє, актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю розробки ефективних програм реабілітації та соціальної інтеграції для українських ветеранів, які зазнали фізичних втрат унаслідок війни. Біонічні протези, які стають не лише засобом відновлення фізичних функцій, але й символами героїзму та успішності, потребують детального вивчення з точки зору їхнього впливу на самосприйняття та соціальний статус користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність в соціальних науках значної кількості теоретичної літератури з проблем стереотипізації тілесності дозволила виділити дві ключові парадигми досліджень: когнітивну і соціокультурну.

У *когнітивній парадигмі* дослідження тілесності зосереджується на тому, як люди обробляють, зберігають і використовують інформацію про своє тіло. Ця парадигма ґрунтується на концепціях Вуда-Барселоу та Тілка в когнітивній психології, яка вивчає ментальні процеси, такі як сприйняття, пам'ять, мислення і вирішення проблем [1; 2, с. 6–33]. Гілберт досліджує, як ці процеси впливають на сприйняття та оцінку власного тіла [3, с. 108–114]. Проблема сприйняття тіла визначається як багатовимірна психологічна конструкція, пов'язана з втіленням (складним досвідом життя у власному тілі). Кеш стверджує, що сприйняття тіла включає перцептивні (оцінка розміру чи форми тіла), аттитюдні (внутрішній тиск), когнітивні (думки і переконання щодо власного тіла), емоційні (позитивні та/або негативні почуття до власного тіла) та поведінкові компоненти (адаптація до нових фізичних можливостей і зміна щоденної діяльності) [4, с. 1–5]. Для цілей дослідження була використана шкала оцінки тіла Авалоса (Body Appreciation Scale) для визначення позитивного ставлення до свого тіла, його прийняття та захисту від впливу медіа-ідеалів [5, с. 297], а також шкала оцінки функціональності тіла Аллева (Functionality Appreciation Scale) [6, с. 22–44]. Прічард і Уолкер зазначають, що позитивне сприйняття тіла включає оцінку не лише фізичної зовнішності, але й функціональних можливостей тіла [7; 8, с. 3364]. Махер і Вонг підкреслюють, що більшість досліджень сприйняття тіла зосереджуються на фізичній зовнішності, ігноруючи його функціональні можливості [9, с. 345–353; 10].

У соціокультурній парадигмі досліджується, як соціальні та культурні фактори впливають на сприйняття та оцінку власного тіла. Ця парадигма ґрунтується на ідеях Фіорамонті Д.Л., який стверджує, що суспільні норми, культурні ідеали та медіа відіграють ключову роль у формуванні уявлень про тіло і фізичну привабливість [11, с. 343]. Соціальні норми та ідеали краси визначають, які типи тіла вважаються привабливими та бажаними в конкретному суспільстві, причому ці норми можуть варіюватися залежно від культури, історичного періоду та соціального контексту, як зазначають Ріджвей і Гілберт [12, с. 209–220; 13, с. 108–114]. Гобін К.С. підкреслює, що медіа, такі як телебачення, журнали, фільми та соціальні мережі, активно поширюють ідеалізовані образи тіла [14, с. 200–206]. Ці образи часто обробляються за допомогою ретуші та інших методів маніпуляції, створюючи нереалістичні стандарти краси. Дослідження Каннінгема, Махона і Хеві демонструють, що постійний вплив медіа може викликати незадоволення своїм тілом, особливо серед молоді [15, с. 241–253; 16].

Окремо було проведено мета-аналіз соціологічних та антропологічних досліджень, представлених у публікаціях П. Адібі, Й. М. Кіндера, М. Сальванте, К. М. Брайан та Р. Аткина [17; 18; 19; 20; 21]. Ці дослідження показують, що культурні уявлення про тіло зазнають значних змін під впливом війни. Зокрема, у військових суспільствах тіло часто стає символом національної ідентичності та колективної пам'яті. Ці дослідження також підтверджують, що вплив культури на сприйняття тілесності варіюється серед різних етнічних груп і в різних історичних контекстах. Історичні гендерні аспекти інвалідності, пов'язані з війною, вивчаються через призму суспільних уявлень і гендерних ролей, які впливають на ставлення до інвалідів-ветеранів та їх репрезентацію. В них аналізуються взаємозв'язки між інвалідністю, гендером і війною, що висвітлюють складну динаміку, з якою стикалися інваліди під час і після світових воєн.

Війна значно впливає на тіла солдатів та їхні подальші ролі в суспільстві. Дослідження Р. Аткина підкреслюють, що інвалідність не повинна розглядатися лише як трагічний фінал або символ відданості, а навпаки, акцент робиться на тому, як інваліди справлялися зі своїми інвалідностями та суспільними наслідками. Формування Корпусу інвалідів США та еволюція державних визначень інвалідності відіграли ключову роль у житті цих чоловіків, ілюструючи перетин війни, суспільства та інвалідності. Медичні, політичні та соціокультурні дискурси, а також особисті історії солдатів формували уявлення про героїзм та інвалідність. Ці репрезентації відображали ширший національний досвід і служили ідеологічним цілям, висвітлюючи, як індивідуальні інвалідності, пов'язані з війною, перепліталися з суспільними цінностями та національною ідентичністю [21].

Мета статті. Метою статті є дослідження соціокультурних аспектів змін у сприйнятті тілесності та стандартів нормативного тіла

в контексті україно-російської війни. Стаття зосереджена на аналізі впливу війни на соціальні норми та уявлення про тіло, а також на вивченні процесів формування нових естетичних стандартів і культурних цінностей в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У кожній культурі та історичній епосі існують стандарти нормативного тіла, що визначають, які фізичні риси вважаються прийнятними та бажаними. Хоча ці стандарти змінюються з часом та місцем, спільним завжди було маргіналізація тіл з каліцтвами. Починаючи з періоду після Першої світової війни, під впливом гуманізації культури, спостерігається поступовий процес толерування тіл з інвалідністю та зміна емоційного фону від відрази до співчуття. Багаточисленні дослідження сприйняття покалічених тіл після війн свідчать про складність цього явища, яке включає фізичні, психологічні та соціальні аспекти. Важливо враховувати всі ці аспекти для розуміння повного впливу війни на індивідуальне та колективне сприйняття тілесності. Довгострокова підтримка та розуміння з боку суспільства є критично важливими для успішної реабілітації ветеранів, включаючи надання необхідних ресурсів для фізичної та психологічної реабілітації.

Під час Першої світової війни значна кількість солдатів зазнала важких поранень, які призводили до ампутацій та каліцтв. Це стало поштовхом для розвитку хірургічних методів та протезування. Сучасні методи хірургії, такі як ампутації з клаптями шкіри для створення здорового кукса, дозволили значно покращити результати для поранених солдатів. Проте багатьом солдатам доводилося пережити кілька реампутацій для досягнення оптимального результату. Протези, розроблені під час війни, стали більш функціональними завдяки новим матеріалам і дизайнам, забезпечуючи більш зручне та функціональне використання протезів завдяки співпраці між хірургами та виробниками [20]. Каліцтва, особливо травми обличчя, мали значні психологічні та соціальні наслідки. У період між двома світовими війнами такі солдати, відомі у Франції як "gueules cassées", стали символами війни. Хоча вони намагалися вести нормальне життя, їхня присутність викликала різні реакції в суспільстві, від співчуття до відторгнення. Дослідження Маржорі Гергардта 2015 року [22, с. 304] аналізують ці питання, вивчаючи життя та репрезентації поранених солдатів у Франції, Німеччині та Великій Британії у 1920-1930-х роках. Ці солдати, які намагалися повернутися до звичного життя, часто ставали символами війни і відігравали важливу роль у культурній пам'яті суспільства. Соціальне ставлення до покалічених солдатів включало як співчуття, так і певну відстороненість. У деяких випадках люди уникали взаємодії з солдатами з видимими травмами обличчя, що додатково ускладнювало їхню соціальну адаптацію. Водночас ці солдати ставали важливими фігурами в дискусіях про мужність, героїзм та людяність під час війни та після неї [21].

Війна 1941–1945 років у Радянському Союзі залишила глибокі соціальні та психологічні рани, особливо для ветеранів, які зазнали тяжких поранень. Подібно до французьких «gueules cassées», радянські солдати з каліцтвами стикалися з різними суспільними реакціями. Поранення обличчя, втрата кінцівок та інші видимі травми мали серйозні психологічні наслідки, постійно нагадуючи суспільству про жахи війни. Дослідження показали, що радянські ветерани Другої світової війни стикалися зі значними соціальними та психологічними проблемами після повернення додому. Спочатку їх вітали як героїв, але згодом багато хто зустрічався з байдужістю або навіть ворожістю. Ця невідповідність між їхньою військовою доблестю та мирною реальністю часто призводила до почуття ізоляції та маргіналізації [23, с. 113–144]. Соціальна адаптація поранених ветеранів була надзвичайно складною. Політика радянського уряду щодо ветеранів була суперечливою: з одного боку, їх визнавали героями, а з іншого – намагалися приховати їхнє існування, і навіть згадки про них. Наприклад, служба безпеки СМЕРШ конфіскувала фотографії з зображеннями покалічених солдатів, щоб не компрометувати образ доблесної Червоної армії. У 1947 році керівництво країни прийняло рішення «очистити» публічний простір від покалічених ветеранів. Їх масово відправляли в спеціальні табори, що показувало, як влада намагалася приховати наслідки війни, зберігаючи ідеалізований образ переможців [24]. Попри всі труднощі, багато ветеранів залишалися важливими фігурами в культурній пам'яті суспільства. Їхні історії про мужність, героїзм та людяність ставали центральними у національному наративі про війну, хоча їхня реальна соціальна інтеграція взагалі не проводилася.

Після В'єтнамської війни дослідження сприйняття покалічених тіл і соціальної адаптації ветеранів стали важливими для розуміння впливу війни на психічне та соціальне здоров'я. Багато солдатів зазнали серйозних фізичних травм, включаючи ампутації та каліцтва від вибухів і поранень, що спричинило значні виклики в соціальній адаптації та сприйнятті себе і своїх тіл. Дослідження показують, що ветерани з покаліченими тілами часто стикалися з психологічними проблемами, такими як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та відчуження від суспільства. Суспільне сприйняття ветеранів після В'єтнамської війни було неоднозначним. Багато ветеранів відчували себе маргіналізованими та стигматизованими через негативні асоціації з війною. Вони часто сприймалися як «порушники миру» або «жертви» без належного розуміння їхнього героїзму та самопожертви. Це призвело до формування негативних стереотипів, що погіршило їхню соціальну інтеграцію [18, с. 1000–1001]. Зусилля з реабілітації ветеранів включали розвиток протезування та психосоціальної підтримки. Важливу роль у підтримці ветеранів відігравали програми терапії та консультивання, що допомагали їм справлятися з психологічними травмами та адаптуватися до життя після війни. Наприклад,

ветерани отримували допомогу через програми, спрямовані на підвищення самооцінки та прийняття себе, що було критично важливо для їхньої адаптації до цивільного життя [15, 241–253].

Після війн у Югославії було проведено ряд досліджень, що стосуються сприйняття покалічених тіл і соціальної адаптації ветеранів. Ветерани, які зазнали серйозних фізичних травм під час конфлікту, часто стикалися з важкими психологічними та соціальними наслідками. Багато з них страждали від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та соціальної ізоляції. Дослідження (National Veterans Foundation, 2023) показали, що ці ветерани потребували спеціалізованої підтримки для подолання фізичних і психічних травм, а також для реінтеграції в суспільство. У суспільствах, що пережили югославські війни, спостерігалася складна реакція на ветеранів з покаліченими тілами. Часто ветерани сприймалися як «забруднені» війною, що призводило до їхньої соціальної маргіналізації та виключення з публічного дискурсу. Це ускладнювало їхню соціальну адаптацію і збільшувало ризик розвитку психологічних проблем. Попри труднощі, багато зусиль було спрямовано на реабілітацію ветеранів, включаючи розвиток програм психосоціальної підтримки та фізичної реабілітації. Також було створено різні організації та ініціативи для збору свідчень, документування обставин смертей і підвищення обізнаності про важливість подолання минулих конфліктів для сприяння процесу примирення [24]. Політичні еліти та інституції у пост'югославських державах часто перешкоджали процесу примирення, підтримуючи культурні заперечення і конкурентні наративи про минуле. Це створювало додаткові труднощі для інтеграції ветеранів у суспільство та визнання їхнього досвіду.

Аналізуючи сприйняття покалічених тіл та соціальну адаптацію ветеранів у різних історичних контекстах, можна зробити важливі висновки для розуміння сучасної ситуації в українському суспільстві, яке зараз знаходиться у стані війни. Досвід минулих воєн, включаючи Першу світову війну, В'єтнамську війну та війни в Югославії, демонструє складність процесу соціальної інтеграції ветеранів та маргіналізації людей з каліцтвами. Війна в Україні створює нові виклики для соціальної адаптації ветеранів та сприйняття суспільством тіл з каліцтвами. Багато українських солдатів та цивільних осіб зазнали важких поранень, що призвело до ампутацій та інших серйозних травм. У цьому контексті виникає питання про те, як українське суспільство сприймає цих людей, а також як можуть змінюватися стандарти нормативних тіл. У світлі гуманізації культури та зростання уваги до прав людини, стандарти нормативних тіл можуть еволюціонувати, включаючи ширший спектр фізичних особливостей.

Сучасні соціологічні дослідження, проведені в Україні, зосереджуються на вивченні ставлення суспільства до ветеранів та людей з інвалідністю, а також на визначенні ефективних підходів до їх підтримки.

Таблиця

Наслідки війн та інтеграція ветеранів в суспільне життя

Категорія	Перша світова війна (1914–1918)	Війна 1941–1945	В'єтнамська війна	Югославська війна
Фізичні та психологічні наслідки	Фізичні: важкі поранення, ампутації, каліцтва, розвиток протезування. Психологічні: ПТСР, депресія, "шок від снарядів" (shell shock)	Фізичні: важкі поранення, ампутації, каліцтва. Психологічні: ПТСР, депресія, ізоляція, соціальне неприйняття	Фізичні: серйозні поранення, ампутації, наслідки від вибухів. Психологічні: ПТСР, депресія, ізоляція, наркоманія	Фізичні: важкі поранення, ампутації, наслідки від мін. Психологічні: ПТСР, депресія, соціальна ізоляція, травма від етнічних конфліктів
Соціальне сприйняття та стигматизації	Ветерани часто сприймалися як герої, але також стикалися з труднощами через каліцтва. Багато хто ставав об'єктом співчуття та милосердя	Спочатку вітали як героїв, але згодом стигматизували через каліцтва, що нагадували про жахи війни	Ветерани часто відчували себе маргіналізованими та стигматизованими через негативні асоціації з війною. Часто сприймалися як порушники миру	Ветерани відчували складну реакцію суспільства: від співчуття до відторгнення. Часто маргіналізовані та виключені з публічного дискурсу
Реабілітація та підтримка	Розвиток хірургічних методів та протезування. Психологічна підтримка була обмеженою	Держава визнала ветеранів героями, але спроби приховати їхні страждання обмежували доступ до належної реабілітації	Програми реабілітації включали розвиток протезування, психосоціальної підтримки. Програми терапії для допомоги з ПТСР	Програми реабілітації включали фізичну та психологічну допомогу, підтримку з боку міжнародних організацій та місцевих НУО
Адаптація та підтримка	Обмежені соціальні програми, багато ветеранів залишалися без належної підтримки	Обмежені соціальні програми, зусилля держави з "очищення" публічного простору від ветеранів з каліцтвами	Підтримка з боку уряду та ветеранівських організацій, але багато хто залишався без достатньої допомоги	Розробка програм психосоціальної підтримки, фізичної реабілітації та інтеграції ветеранів у суспільство. Проблеми з політичними елітами, що перешкоджають примиренню

Джерело: розроблено на основі досліджень Gehrhardt Ml. (2013); S. Zyatiev, (2021); S. Cunningham, C. Hudson, (2021); S. Powell, E. Duraković-Belko (2024).

Проте це не повністю відповідає цілям нашого дослідження. У травні 2024 року ми провели опитування 270 респондентів-киян різних соціально-демографічних груп: від підлітків до людей старшого віку, щоб з'ясувати їхнє ставлення до покалічених війною тіл. Опитувальник включав питання про ставлення до людей з біонічними протезами, інших фізичних каліцтв, а також про соціальні норми краси. Для перевірки широти відповідей ми також провели фокус-групи, зосередившись на двох ключових групах населення: підлітках та молодих незаміжніх жінках. Підлітки, як представники майбутнього суспільства, формують свої погляди та ставлення, що впливатимуть на соціальні норми у майбутньому. Молоді незаміжні жінки, які представляють демографічне майбутнє, приймають рішення щодо партнерства та створення родини, що має не тільки значні соціальні та економічні наслідки, але й прямий вплив на зміну стандартів нормативних тіл.

За результатами дослідження, всі опитані висловлюють позитивне ставлення до людей з інвалідністю. Це свідчить про зростання толерантності та емпатії в українському суспільстві. Незалежно від типу інвалідності, респонденти демонструють готовність підтримувати та інтегрувати людей з фізичними вадами у соціальне життя. Це особливо важливо в контексті війни, де кількість людей з інвалідністю значно зростає. Позитивне ставлення до людей з біонічними протезами є особливо вираженим, що вказує на існування градація каліцтва в суспільстві. Це означає, що різні типи фізичних травм сприймаються по-різному, і такі відмінності можуть впливати на соціальну інтеграцію та ставлення до постраждалих людей. Ось кілька ключових аспектів, які варто враховувати:

1. Біонічні Протези

– *Героїзм і Технології*: люди з біонічними протезами можуть сприйматися як символи героїзму та технологічного прогресу. Більше того, біонічні протези мають глибоке символічне значення, яке виходить далеко за межі фізичного відновлення. Його наявність автоматично асоціюється з образом захисника Вітчизни, підкреслюючи героїчний характер індивіда та його відданість національній справі. Ветерани, які використовують біонічні протези, сприймаються як сучасні герої, які не тільки пережили фізичні випробування війни, але й стали втіленням стійкості та інноваційного прогресу.

2. Інші Каліцтва (опіки, відсутність кінцівок, інші видимі травми)

– *Стигматизація і співчуття*: люди з видимими травмами, такими як опіки чи відсутність кінцівок, можуть стикатися зі стигматизацією та відчуженням. Їхні травми можуть викликати дискомфорт і навіть огиду у деяких людей через соціальні стереотипи, страх та провину. Всі респонденти виявляють співчуття, але цього не завжди достатньо для повної соціальної інтеграції.

Така розбіжність у ставленні, градація каліцтва може призвести до різної якості життя та можливостей соціальної інтеграції для людей

з різними типами травм в майбутньому. Люди з біонічними протезами можуть мати більше соціальних і професійних можливостей, тоді як інші можуть відчувати більшу ізоляцію. Відчуття відторгнення та негативне ставлення можуть посилити психологічні проблеми, такі як депресія та ПТСР, у людей з видимими травмами.

Хоча в цілому українське суспільство демонструє співчутливе ставлення до покалічених війною тіл та ідентифікує їх з кращими представниками української нації, існує суттєва варіативна залежність цього ставлення від гендеру та віку. Чоловіки та жінки по-різному реагують на ветеранів, виходячи зі своїх традиційних ролей та очікувань. Вікові групи також демонструють різні рівні емпатії, розуміння та підтримки, що базуються на їхніх життєвих досвідах та впливі медіа.

Чоловіки проявляють найбільшу солідарність та розуміння до поранених ветеранів, особливо якщо вони самі брали участь у військових діях. Вони часто бачать у покалічених війною людей символи мужності та героїзму. Однак, чоловіки, які не мають військового досвіду, можуть відчувати дискомфорт або незручність у спілкуванні з пораненими ветеранами, що пов'язано з їхньою неспроможністю повністю зрозуміти пережиті ветеранами травми та відчуттям провини або страху.

Жінки зазвичай виявляють більше емпатії та емоційної підтримки до поранених ветеранів. Вони часто бачать у них не тільки героїв, але й жертв, які потребують допомоги та догляду. Їх ставлення часто включає сильний емоційний аспект, оскільки жінки можуть бути залучені до догляду за пораненими як у сім'ї, так і в медичних закладах.

Підлітки та молоді люди часто формують своє ставлення до поранених ветеранів під впливом медіа та освітніх програм. Вони можуть проявляти цікавість та співчуття, але також можуть мати певний рівень відстороненості через відсутність особистого досвіду війни. Молодь бачить у ветеранах приклади мужності, але одночасно відчуває страх або дискомфорт при взаємодії з людьми, які мають видимі травми.

Люди середнього віку часто виявляють більш глибоке розуміння та співчуття до поранених ветеранів, особливо якщо вони мають військовий досвід або мають близьких родичів (друзів), які служать в армії. Вони бачать у ветеранах приклади самопожертви та відваги. Ця група також є найактивнішою у підтримці ініціатив щодо реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів, визнаючи важливість їхньої ролі у суспільстві.

Старше покоління, яке не переживало безпосередньо військових конфліктів, часто виявляє високий ступінь емпатії та поваги до поранених ветеранів. Вони можуть бачити у них відображення власного досвіду переживання наслідків війни 1941–1945 років через своїх покалічених батьків чи знайомих, що залишило глибокий слід у їхній пам'яті та розумінні жахів війни. Їх ставлення часто включає підтримку та визнання важливості пам'яті про війну та військових зусиль для збереження національної ідентичності та колективної пам'яті.

Особливості ставлення до покалічених війною у підлітків та молодих незаміжніх жінок.

Підлітки часто характеризуються жорсткими тілесними стандартами та схильністю до стигматизації, що може впливати на їх ставлення до людей з фізичними вадами, в тому числі до покалічених війною. Дослідження показують, що підлітки можуть мати негативні або неоднозначні ставлення до осіб з видимими травмами через вплив соціальних норм та медіа, які формують ідеали краси та фізичної досконалості. Підлітки можуть висловлювати як співчуття, так і відчуження стосовно покалічених війною, залежно від особистого досвіду та рівня освіти з питань інклюзії. Це підтверджується дослідженнями [25; 26, с. 343], яке показало, що підлітки формують своє ставлення до осіб з інвалідністю під впливом медіа та соціального оточення, що може включати як позитивні, так і негативні стереотипи.

Молоді незаміжні жінки, як і підлітки, піддаються впливу соціальних стандартів краси, що можуть впливати на їхні відносини та вибір партнерів. Дослідження показує, що жінки часто оцінюють фізичну привабливість як важливий аспект у виборі партнера, а наявність видимих фізичних вад може впливати на їх рішення. Водночас, жінки більш схильні до емпатії та можуть підтримувати покалічених війною через почуття співчуття та розуміння важливості моральних якостей і внутрішньої сили. До таких висновків прийшли і автори статей, які аналізували ставлення до зовнішнього вигляду і стигму, пов'язану з тілесними вадами, і вказує, що молоді жінки при виборі партнера можуть відчувати більше тиску щодо відповідності соціальним стандартам краси [27; 28].

Для перевірки широти відповідей було проведено фокус-групи, які дозволили глибше зрозуміти ставлення респондентів до людей з інвалідністю. Фокус-групи склалися з підлітків 14–18 років (12 осіб) та молодих незаміжніх жінок у віковій категорії 18–35 років (15 осіб), що дозволило отримати різноманітні погляди та думки. Учасники відкрито обговорювали свої погляди, переживання та досвід взаємодії з людьми з інвалідністю. Це забезпечило більш глибоке розуміння того, як різні фактори, такі як соціальний тиск, культурні стереотипи та особистий досвід, впливають на їх ставлення. Такий підхід дозволив виявити приховані мотиви та справжні емоції, які могли бути замасковані під час анкетування, забезпечуючи більш точну і повну картину соціального ставлення до людей з інвалідністю.

Молоді незаміжні жінки показали високу емпатію та підтримку до людей з біонічними протезами. Вони розглядають біонічні протези як маркер успішності та символ технологічного прогресу. Наявність біонічного протезу часто асоціюється з багатством, наявністю важливих соціальних зв'язків (наприклад, у сфері державного сектору), а також з високим рівнем освіти та професійного розвитку. Це може бути пояснено тим, що біонічні протези є дорогими і складними

у виробництві, і отримати їх можуть лише ті, хто має значні ресурси або впливові зв'язки. Таким чином, молоді жінки бачать у власниках біонічних протезів людей, які мають високий соціальний статус та можливості. Ця асоціація з успішністю робить біонічні протези привабливими у соціальному контексті.

Проте, наявність видимих фізичних вад, таких як опіки або відсутність кінцівок, може негативно впливати на їх вибір потенційного партнера. Це свідчить про вплив соціальних стандартів краси на рішення молодих жінок. Вони можуть відчувати тиск з боку суспільства, який змушує їх дотримуватися високих стандартів фізичної привабливості, що ускладнює прийняття людей з видимими травмами. Водночас, жінки можуть співчувати таким людям і розуміти їхній біль, але це не завжди трансформується у готовність до близьких стосунків.

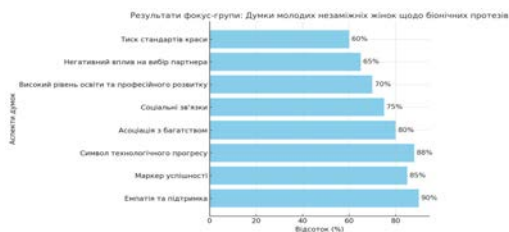

Рис. 1. Ставлення незаміжніх жінок до біонічних протезів

Підлітки Результати фокус-груп, проведених серед підлітків виявили значну полярність у ставленні до людей з каліцтвами за гендерною ознакою. Це дозволило глибше зрозуміти, як юнаки та дівчата сприймають людей з фізичними вадами, зокрема тих, хто постраждав внаслідок війни в Україні. Розбіжності виявилися не тільки в емоційному підході, але й у соціальних та психологічних аспектах сприйняття. Виявилось, що дівчата і юнаки мають різні реакції на людей з каліцтвами. Дівчата виявили більш високий рівень емпатії, співчуття та вдячності до поранених ветеранів і людей з біонічними протезами. Вони сприймали їх як героїв, які подолали значні труднощі та виявили мужність і стійкість. З іншого боку, юнаки частіше демонстрували негативне та відсторонене ставлення до людей з фізичними вадами. Вони відчували дискомфорт і навіть страх при взаємодії з такими людьми. Це може бути пов'язано з бажанням уникнути конфронтації з реальністю війни та її наслідками, а також з небажанням стикатися з власною вразливістю. Також це пояснюється серйозним впливом медіа, які пропагують ідеалізовані образи, та соціальним тиском, який змушує їх уникати відмінностей. Юнаки також висловлювали думку, що люди з фізичними вадами, особливо з відсутністю кінцівок, не можуть бути повноцінними членами суспільства. Вони сприймали їх як таких, що постійно щось вимагають і мають

претензії до суспільства. Це ставлення базувалося на стереотипах про те, що життя цих людей неповноцінне і закінчене, тому вони не принесуть в майбутньому жодної користі.

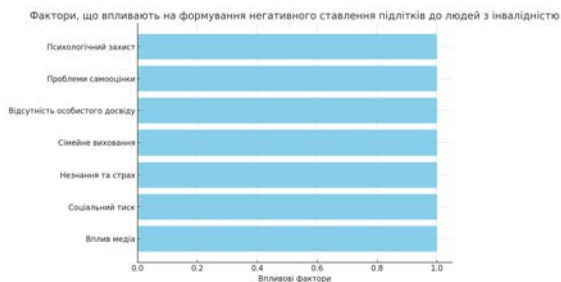

Рис. 2. Ставлення підлітків до людей з каліцтвами

Інша важлива знахідка фокус-груп полягала в тому, що на думку всіх підлітків біонічні протези не викреслюють людей з активного життя. Люди з біонічними протезами залишаються соціально активними і часто навіть стають героями у суспільній свідомості. Вони сприймаються як символи технологічного прогресу та героїзму, здатні продовжувати професійну діяльність, брати участь у соціальних ініціативах і надихати інших своїм прикладом.

Результати якісного дослідження свідчать про те, що існують значні відмінності у ставленні до різних видів інвалідності серед підлітків та молодих незаміжніх жінок. Біонічні протези сприймаються значно позитивніше завдяки асоціаціям з технологічним прогресом та героїзмом і можливістю повноцінного життя в подальшому. Молоді незаміжні жінки, як демографічне майбутнє суспільства, демонструють вплив соціальних стандартів на їхні рішення. Їхнє позитивне ставлення до біонічних протезів можна використовувати для подолання негативних стереотипів щодо інших видів травм. Важливо проводити кампанії, які підкреслюють важливість моральних якостей та внутрішньої сили людей, незалежно від їхніх фізичних вад.

Висновки і пропозиції. Військові конфлікти завжди залишали значний слід в суспільствах, змінюючи не лише політичні та економічні структури, а й соціокультурні уявлення та норми. Україноросійська війна є яскравим прикладом таких трансформацій, впливаючи на сприйняття тілесності та стандарти нормативних тіл. Одним із ключових аспектів цієї зміни є роль біонічних протезів, які стають символами успішності, героїзму та технологічного прогресу. Війна в Україні супроводжується масовими фізичними травмами та інвалідністю і суттєво трансформує соціальні норми та естетичні стандарти. Тіло ветеранів, які використовують біонічні протези, стає символом не

тільки фізичної досконалості, але й витривалості, сили та самопожертви. Біонічні протези не лише допомагають відновити втрачені функції, але й відкривають нові можливості для своїх користувачів, змінюючи традиційні уявлення про функціональність тіла.

Українське суспільство загалом демонструє високу толерантність до тіл з інвалідністю. Біонічні протези часто сприймаються як ознака мужності та успішності, що свідчить про значний зсув у соціальних нормах та стандартах краси. Однак у суспільстві існує градація каліцтв. Біонічні протези, завдяки своїй технологічній складності та асоціаціям із супергеройськими образами, сприймаються більш позитивно. Водночас, інші види травм, такі як опіки чи відсутність кінцівок, можуть викликати стигматизацію і дискомфорт у суспільстві. Підлітки залишаються найбільш стигматизуючою групою населення, оскільки вони найбільше піддаються впливу традиційних стандартів нормативного тіла. Молоді жінки, з іншого боку, демонструють високий рівень емпатії до людей з біонічними протезами, хоча і піддаються впливу соціальних стандартів краси. Біонічні протези набувають значення важливих культурних маркерів, символізуючи не тільки фізичне відновлення, але й успішність, мужність і технологічний прогрес. Вони змінюють традиційні уявлення про інвалідність, додаючи позитивних конотацій та підкреслюючи важливість інноваційних технологій у сучасному світі. Ці протези стають символами нового типу героїзму, де функціональність і витривалість виходять на перший план.

Медіа відіграють ключову роль у формуванні нових соціокультурних уявлень про тіло та красу. Позитивні образи людей з біонічними протезами в медіа сприяють їх сприйняттю як символів героїзму та успішності, допомагаючи подолати негативні стереотипи щодо інших видів фізичних травм. Це підкреслює важливість медіа-кампаній, спрямованих на популяризацію позитивних образів людей з інвалідністю, що сприяє формуванню більш толерантного та інклюзивного суспільства.

Біонічні протези інтегруються в національний наратив як символи технологічного прогресу та героїзму, сприяючи формуванню нових культурних цінностей і національної ідентичності. Вони стають частиною національної пам'яті, підкреслюючи важливість інновацій і технологій у розвитку суспільства. Ветерани, які використовують такі протези, стають іконічними постатями, що символізують мужність і прогрес. Таким чином, війна не тільки змінює фізичні тіла людей, але й трансформує соціокультурні уявлення про тіло, стандарти краси та героїзм. Біонічні протези стають новими символами цих змін, підкреслюючи важливість інноваційних технологій та людської витривалості в умовах сучасних викликів.

Список використаної літератури

1. Wood-Barcalow NL, Tylka TL, Augustus-Horvath CL. “But I Like My Body”: positive body image characteristics and a holistic model for young-adult women. *Body Image*. 2010. Available from: <https://sci-hub.se/10.1016/j.bodyim.2010.01.001>

2. Tylka TL. Overview of the field of positive body image. In: Daniels EA, Gillen MM, Markey CH, editors. *Body Positive: Understanding and Improving Body Image in Science and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press; 2018. pp. 6–33.

3. Gilbert P. Explorations into the nature and function of compassion. *Curr Opin Psychol*. 2018. pp. 108–114.

4. Cash TF. Body image: past present and future. *Body Image*. 2004. pp. 1–5. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1740144503000111>

5. Avalos LC, Tylka TL, Wood-Barcalow N. The body appreciation scale: development and psychometric evaluation. *Body Image*. 2005. 297 p.

6. Alleva JM, Tylka TL, Kroon Van Diest AM. The functionality appreciation scale (FAS): development and psychometric evaluation in U.S. community women and men. *Body Image*. 2017. pp.28-44.

7. Prichard I, Kavanagh E, Mulgrew KE, Lim MSC, Tiggemann M. The effect of Instagram #fitspiration images on young women's mood body image and exercise behaviour. *Body Image*. 2020. Available from: <https://ifp.nyu.edu/2020/journal-article-abstracts/s1740144519302578/>

8. Walker CE, Krumhuber EG, Dayan S, Furnham A. Effects of social media use on desire for cosmetic surgery among young women. *Curr. Psychol*. 40, 2021. pp. 3355–3364.

9. Maher AL, Lane BR, Mulgrew KE. Self-compassion and body dissatisfaction in men: extension of the tripartite influence model. *Psychol Men Masculinity*. 2021. pp. 345–353.

10. Wong MYC, Chung PK, Leung KM. Psychometric properties of Chinese translated body compassion scale (BCS) among Hong Kong adolescents. 2021. Available from: <https://read.qxmd.com/read/35024048/psychometric-properties-of-chinese-translated-body-compassion-scale-bcs-among-hong-kong-adolescents>

11. Fioramonti DL, Ebener DJ, Arrastia-Chisholm MC. Attitudes Toward Individuals With Disabilities: The Effects of Age Gender and Relationship. *J Relationships Res*. 2019; 66(4), p. 343. Available from: <https://www.cambridge.org/core/journals/australian-journal-of-rehabilitation-counselling/article/abs/attitudes-toward-employees-with-disabilities-a-systematic-review-of-selfreport-measures/755828F5EB67A8856BE9FE24ADED7FD5>

12. Ridgeway RT, Tylka TL. College men's perceptions of ideal body composition and shape. *Psychol Men Masc*. 2005. pp. 209–220.

13. Gilbert P. Explorations into the nature and function of compassion. *Curr Opin Psychol*. 2018. pp.108–114.

14. Gobin KC, McComb SE, Mills JS. Testing a self-compassion micro-intervention before appearance-based social media use: implications for body image. *Body Image*. 2021; pp. 200–206.

15. Cunningham S, Hudson CC, Harkness K. Social media and depression symptoms: a meta-analysis. *Res Child Adolesc Psychopathol*. 2021; pp. 241–253.

16. Mahon C, Hevey D. Processing Body Image on Social Media: Gender Differences in Adolescent Boys' and Girls' Agency and Active Coping. *Front Psychol*. Available from: *Directory of Open Access Journals*. 2021. 235 p.

17. Adibi P, Golshan R, Hasanzadeh A. Comparison of Attitudes Toward Disability and People with Disability. *BMC Public Health*. Available from: *BMC Public Health*. 2020. 634 p.

18. Kinder JM. Out of the Horrors of War: Disability Politics in World War II America. By Audra Jennings *Journal of Social History* Volume 52 Issue 3 Spring 2019 pp. 1000–1001. Available from: <https://doi.org/10.1093/jsh/shx061>

19. Salvante M. Introduction: Gender and Disability in the Two World Wars. *J Soc Hist.* 2020;53(3): pp. 595–603.

20. Brian KM. Bodies in Blue: Disability in the Civil War North. *J Am Hist.* 2021;107(4). pp. 1008-1009. Available from: <https://academic.oup.com/jah/article-abstract/107/4/1008/6157141>

21. Atkin R. Bodies of War: Disabilities and Heroism in the First World War. *J Lusophone Stud.* 2018;3(1). Available from: <https://doi.org/10.21471/jls.v3i1.207>

22. Gehrhardt M. The Men with Broken Faces: Gueules Cassées of the First World War. Bern: Peter Lang. 2015. 304 p. Available from: <https://edubirdie.com/examples/injured-soldiers-and-veterans-essay/>

23. Markwick R. Soviet Veterans as an Entitlement Group 1945-1955. *Slavic Rev.* 2006;65(1): pp. 113–144.

24. Зятев С. Про зачистку фронтовиків-інвалідів після війни, або якою насправді була сталінська "шана" ветеранам. 2021. Доступно за посиланням: <https://armyinform.com.ua/2021/05/25/pro-zachystku-frontovykiv-invalidiv-pislya-vijny-abo-yakoyu-naspravdi-bula-stalinska-shana-veteranam/>

24. Powell S, Duraković-Belko E, Šošić Z, et al. Long-term psychological distress of Bosnian war survivors: an 11-year follow-up of former displaced persons, returnees, and stayers. *BMC Psychiatry.* 2024. <https://bmcp psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12888-018-1996-0>

25. Babik I, Gardner ES. Factors Affecting the Perception of Disability: A Developmental Perspective. *Front Psychol.* 2021. Available from: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.702166/full>

26. Chae S, Park EY, Shin M. School-Based Interventions for Improving Disability Awareness and Attitudes Towards Disability of Students Without Disabilities: A Meta-Analysis. *Int J Disabil Dev Educ.* 2019; 66(4):343. Available from: Taylor & Francis Online

27. Mazurkiewicz N, Krefta J, Lipowska M. Attitudes Towards Appearance and Body-Related Stigma Among Young Women With Obesity and Psoriasis. *Front Psychiatry.* 2021;12:788439. Available from: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.788439/full>

28. Castellanos Silva R, Steins G. Social Media and Body Dissatisfaction in Young Adults: An Experimental Investigation of the Effects of Different Image Content and Influencing Constructs *Front Psychol.* 2023;14:1037932. Available from: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2023.1037932/full>

Stadnik O. F., Vaniushyna O. F. Reconstruction of the normal body through bionic prostheses: socio-cultural analysis of military injuries and heroism in Ukrainian society

The article focuses on the impact of military conflicts, in particular the Ukrainian-Russian war, on anthropological ideas about the body, as well as on changes in social norms and aesthetic standards. It is emphasized that physical injuries and disabilities caused by military operations lead to the active use of modern prosthetic technologies. Particular attention is paid to bionic prostheses, which, due to their

functionality and aesthetic appeal, are becoming popular among war victims. It is noted that bionic prostheses not only restore the lost functions of the limbs, but also open up new opportunities for their users, changing the traditional ideas of physicality and functionality. The article examines how these prostheses affect social beauty norms and perceptions of physical perfection, shifting the emphasis to functionality and endurance. The psychological aspects of war also play an important role in shaping perceptions of the body, forcing individuals to rethink their own bodies and their capabilities. The study shows that the general population is tolerant of bodies with disabilities, and bodies with bionic prostheses are often seen as a sign of courage and heroism. The most stigmatizing group turned out to be adolescents who tend to conform to normative body standards, while young women show high levels of empathy for people with disabilities, although they are also influenced by social standards. In modern Ukrainian society, bionic prostheses are becoming symbols of success and heroism, and veterans who use them are turning into icons of courage and technological progress. It is noted that bionic prostheses not only help to return to an active life, but also provide additional opportunities, making their users more durable and effective. The article emphasizes the importance of studying the impact of war on physicality and the transformation of socio-cultural ideas about beauty standards in the context of the Ukrainian-Russian war. The study demonstrates that the introduction of bionic prostheses has a significant impact on the social adaptation and rehabilitation of veterans, as well as on the formation of new cultural values, where innovations and technologies are integrated into the national narrative.

Key words: *corporality, military conflicts, heroism, socio-cultural concepts, social norms, disability.*

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 103

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 13,48. Наклад 300. Замовлення № 0924/631.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.